

Tadqiqot.uz

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORIJIY OLIY TA'LIM MUASSASALARI
PROFESSOR-O'QITUVCHILARI, YOSH OLIMLAR, DOKTORANTLAR,
MAGISTRANTLAR VA IQTIDORLI TALABALAR

DAVRIYLI: 2018-2025

RESPUBLIKA KO'P TARMOQLI

ILMIY KONFERENSIYA

YANGI O'ZBEKISTON: 2025

CONFERENCES.UZ

ILMIY TADQIQOTLAR

| ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES |

MATERIALLAR TO'PLAMI

IYUN

№ 77
TOSHKENT

CONFERENCES.UZ

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН:
ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР 1-
ҚИСМ**

**НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН:
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ЧАСТЬ-1**

**NEW UZBEKISTAN:
SCIENTIFIC RESEARCH
PART-1**

ТОШКЕНТ-2025

УЎК 323(575.1)(063)

КБК 66.3(5Ў)я43

Й-18

DOI 10.5281/zenodo.11390854

«ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: Илмий тадқиқотлар» [Тошкент; 2024]

«Янги Ўзбекистон: Илмий тадқиқотлар» мавзусидаги республика 61-кўп тармокли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 29 февраль 2024 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2024. - 128 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Харакатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган етти устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофиқ: – илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илгор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини қутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари тахтил қилинган конференцияси.

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши -

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар -

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар -

Исмаилов Хусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни -

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви -

Доцент Шакирова Шоҳида Юсуповна (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети
"Беш муҳим ташаббус" маркази раҳбари)

6. Журналистика -

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар -

Самигова Умида Хамидуллаевна ("Kinder land of Asia" НТМ ўқув ва тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари)

8. Адабиёт -

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9. Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни -

Phd Воҳидова Меҳри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10. Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар -

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, таржимонлик факультети, инглиз тили амалий таржимаси кафедраси в.б.доценти, PhD)

11. Жисмоний тарбия ва спорт -

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12. Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши -

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13. Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши -

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн-

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Музыка ва ҳаёт-

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар -

Доцент Нормирзаев Абдукаюм Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари -

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар -

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика -

Жалилов Фазлиддин Содикович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария -

Жалилов Фазлиддин Содикович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари -

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар -

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари -

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар -

Phd доцент Қаххоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти)

25.География-

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

Page Maker\Верстка\Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналлов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ҲУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР: КВАЛИФИКАЦИЯДАГИ МУАММОЛАР ВА ҲУҚУҚИЙ ЕЧИМЛАР

Мирзобоев Миродил Минавварович

Ўзбекистон Республикаси Судьялар

олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар

олий мактаби тингловчиси

Телефон: +998 97 501 00 88

mmirodil.1986@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада виждон эркинлигига қарши жиноятларни жиноий-ҳуқуқий нуқтаи назардан тўғри квалификациялаш масаласи атрофлича таҳлил қилинади. Ҳозирги кунда амалиётда мазкур жиноятларни баҳолашда бир хил ёндашувнинг мавжуд эмаслиги, жиноят таркибининг объектив ва субъектив аломатларининг аниқ белгиланмагани, шунингдек, маъмурий ва жиноий жавобгарлик ўртасидаги чегаранинг ноаниқлиги қатор ҳуқуқий муаммоларни келтириб чиқармоқда. Мақолада мазкур масалаларнинг илмий-назарий асослари очиқ берилади. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 145-моддаси нормаларига амалий ўзгартиришлар киритиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Ушбу мақола виждон эркинлигини таъминлаш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида бир хилликни таъминлаш ва ҳуқуқий ислоҳотларни илмий асослашга хизмат қилади.

Калит сўзлар: Конституциявий кафолатлар, виждон эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, дин ва эътиқод эркинлиги, жиноят ҳуқуқи, жиноий квалификация, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар амалиёти, диний бағрикенглик, ҳуқуқий ислоҳотлар, жиноят таркиби, жавобгарлик асослари, суд амалиёти, ҳуқуқий ечимлар, давлат ва дин муносабати, қонун устуворлиги.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 35-моддасида ҳар бир шахс учун виждон эркинлиги кафолатланган. Бу ҳуқуқ инсоннинг шахсий эътиқоди, муайян динга ишониш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик, ўз диний қарашларини эркин ифода этиш ҳамда улар асосида яшаш, таълим олиш ва ибодат қилиш ҳуқуқини ўз ичига олади. Амалда эса ушбу ҳуқуқнинг бузилишига доир қилмишларни аниқлаш, уларга ҳуқуқий баҳо бериш, жиноий ёки маъмурий жавобгарлик доирасида тўғри квалификация қилиш борасида аниқ ҳуқуқий механизмларнинг етарли даражада ишламаётгани маълум бўлмоқда. Виждон эркинлигига қарши жиноятлар кўп ҳолларда номуайян, субъектив ёндашувлар асосида баҳоланмоқда, бу эса суд-тергов амалиётида бир хилликни таъминлашга тўсқинлик қилмоқда. Шу сабабли, ушбу турдаги жиноятларни тўғри квалификация

қилиш, уларнинг таркибий аломатларини аниқ белгилаш, қонунчиликда мавжуд бўшлиқларни бартараф этиш ҳамда миллий ва халқаро ҳуқуқий тажрибаларни чуқур таҳлил қилиш орқали самарали ечимларни ишлаб чиқиш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ МОҲИЯТИ

Виждон эркинлиги шахснинг ички эътиқоди, динга бўлган муносабати ва уни ифода этиш эркинлигини қамраб олади. Унинг ҳуқуқий моҳияти Конституция, “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун, халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда акс этган. Виждон эркинлигининг амалий таъминланиши – бу нафақат давлатнинг фуқаролар олдидаги бурчи, балки жамиятда бағрикенглик муҳитини яратишнинг ҳам асосидир.

Бу ҳуқуқни бузиш жиноят ҳисобланади ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 145-моддасида назарда тутилган. Мазкур моддада “динга мажбурлаш”, “эътиқод қилиш ёки қилмасликка мажбурлаш” ҳолатлари жиноий жавобгарликка асос қилиб белгиланган. Бироқ моддада жиноят таркибининг субъектив ва объектив томонлари етарли даражада аниқ ифодаланмаган.

КВАЛИФИКАЦИЯ МАСАЛАЛАРИДАГИ МУАММОЛАР ВА ҲУҚУҚИЙ ЕЧИМЛАР

Фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий нормалардан бири сифатида ЖКнинг 145-моддасини келтириб ўтишимиз мумкин. Бироқ, ҳар доим ҳам фуқароларнинг ҳуқуқлари таъминлаш мақсадида масъул ваколатли шахслар томонидан фуқароларнинг бузилган ҳуқуқлари жиноий-ҳуқуқий тарзда ҳимоя қилинмаслигининг сабаби, ушбу моддага асосан шахсни жавобгарликка тортиш билан боғлиқ бир қатор тизимли муаммоларнинг мавжудлигидир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг муаммоли вазиятни бартараф этишга йўналтирилган таклифлари шундан иборат: “Бугунги кунда ислохотларимиз самараси кўп жиҳатдан тўртта муҳим омилга – яъни, қонун устуворлигини таъминлаш, коррупцияга қарши қатъий курашиш, институционал салоҳиятни юксалтириш ва кучли демократик институтларни шакллантиришга боғлиқ”. Бу омиллар ҳар бири айниқса жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар учун тегишли жавобгарликнинг самарали шаклланишини таъминлашда муҳим роль ўйнайди, чунки жиноятлардан қочиш, инсон ҳуқуқларининг ҳимояси ва ижтимоий адолатнинг таъминланиши учун қулай ҳуқуқий муҳитни яратиш талаб қилинади.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодексининг 145-моддасининг 1-қисмида кўзда тутилган ижтимоий хавфли қилмишлар фақатгина давлат рўйхатидан ўтган диний ташкилотларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган. Бунга эса давлат рўйхатидан ўтказилмаган диний ҳаракатлар ёки уларнинг қарашларига эътиқод қиладиган шахсларнинг ҳуқуқларини бузиш қирмайди. Натижада, ушбу норма бугунги кунда етарли даражада ижро этилмаёпти ва шу сабабли шахсларнинг ҳуқуқлари бузилишига олиб келмоқда. Бу муаммоли вазиятни бартараф этиш учун, юқоридаги моддага қўшимча норма киритиш ва бу ҳаракатлар (йўқотилган ҳаракатлар)ни криминализация қилиш керак.

Шунингдек, Жиноят Кодексининг 17-моддасига кўра, 145-моддада кўрсатилган жиноятни содир этган шахс жавобгарликка тортилиши учун у 16 ёшга тўлган ва ақли расо жисмоний шахс бўлиши керак 60 . Ушбу жиноят учун

жавобгарлик ёшини белгилашда айрим номувофиқликлар мавжуд. Масалан, вояга етмаган шахснинг диний ташкилотнинг қонуний фаолиятига ёки диний маросимларни ўтказишга тўсқинлик қилиш жинояти содир этилиши мантиққа зид бўлиши мумкин. Чунки, одатда диний ташкилотнинг қонуний фаолиятига тўсқинлик қилиш жавобгарлигини қонунни ёки унинг кадр-қимматларини билмаслик ёки хурмат қилмаслик сабабли давлат органлари мансабдор шахслари амалга оширади, ва бу шахслар, одатда, 18 ёшдан кичик эмас.

Шунингдек, вояга етмаган болаларни диний ташкилотларга жалб этиш ёки уларни ота-оналарининг ёки ўрнини босувчи шахсларнинг хоҳишига зид динга ўқитиш жинояти фақат вояга етган шахслар томонидан содир этилиши мумкин. Шу сабабли, ушбу жиноятни содир этган шахслар учун 18 ёшни жавобгарлик ёши сифатида белгилаш мантиқан тўғри ва асосли ҳисобланади.

Бундан ташқари, виждон эркинлигини бузиш жиноятини содир этишда давлат органларининг мансабдор шахсларининг ўз лавозим ваколатлари доирасидан четга чиқиш асосий омил бўлаётганлиги туфайли, шахсни жиноят содир этганликда айблашда ЖКнинг 205-206-моддалари ва 145-моддаси тартибида жиноятларни квалификация қилишга олиб келмоқда. ЖКнинг 145-моддасида таъкидланган учта махсус жиноятни алоҳида моддалар шаклида баён этилса, уларнинг иккинчи қисмига мансабдор шахслар томонидан содир этилганда жавобгарликни белгилайдиган нормани киритиш орқали шахснинг бир қилмиши учун иккита модда билан жавобгарликка тортишга олиб келади деган кийинчиликларга барҳам берилиши мумкин.

Шунингдек, бир неча жиноят содир этганлик учун жазо тайинлашда (ЖКнинг 59-моддаси тартибида) ягона амалиётнинг йўқлиги натижасида йўл қўйилаётган камчиликлар ҳам чекланиши керак. Бунинг орқали одиллик принципи (ЖКнинг 8-моддаси) талабларига риоя қилинади ва бир неча жиноят билан жавобгарлик белгилашдан кўра бир жиноятни оғирлаштирувчи нормасига кўра жавобгарликка тортиш ҳам жиноят содир этган шахс учун, ҳам суд ва дастлабки тергов органлари учун енгилик олиб келади.

ЖКнинг 145-моддасида таъкидланган жиноятларни ҳар бирини алоҳида модда сифатида, масалан, 145¹⁻²-моддалар сифатида белгилаш, уларга иккинчи қисм киритиш ва унда “мансабдор шахс томонидан содир этилса” - шаклидаги банд орқали масалага ечим топиш мумкин.

Шунингдек, ЖКнинг 145-моддасида оғирлаштирувчи ҳолатлар белгиланмаганлиги, ушбу жиноятга нисбатан жавобгарликнинг муқаррарлиги принципининг татбиқ этилишига тўсқинлик қилмоқда. Бу тоифадаги жиноятларнинг таҳлил қилинишда аниқлик ва аниқ баҳоланишнинг камлигига олиб келмоқда. Масалан, мансабдор шахслар томонидан содир этилган жиноятлар, такроран содир этилган ҳолатлар ёки бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган жиноятлар ҳақида аниқ ва атрофлича текширувлар олиб борилиши талаб этилади. Бу ҳолатларнинг муаммо сифатида баҳоланишининг сабаби шундаки, ҳар бир алоҳида ҳолатга нисбатан адолатли ва қонуний жазо тайинланишига эришиш мақсадида, буни ёшга қарамасдан, ҳар бир шахснинг жиноятга бўлган ҳиссаси ва иштирокини аниқлаш муҳимдир.

Такрорийлик муаммоси асосан аниқ бўлгани туфайли, жиноят содир этишга иштирок этган ҳар бир шахсга нисбатан алоҳида жазо белгилаш зарурияти ҳам бор.

Иштирокчилик масаласига тўхталиш асослидир, чунки жиноятни бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган ҳолатлар муаммоли ҳисобланади. Бу масалага алоҳида эътибор қаратиш, барча жиноятчиларга нисбатан адолатли қарорларни қабул қилишни таъминлайди ва қонун устуворлигини мустаҳкамлайди.

Ташкилотчи, далолатчи ва ёрдамчилар ҳам Жиноят кодекси Махсус қисмининг бажарувчини жавобгарликка тортиш белгиланган моддаси бўйича жавобгарликка тортилиши лозим деган нормага (ЖКнинг 30-моддаси 1-қисми) асосланиб, бажарувчининг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) ЖКнинг 145-моддаси билан, қолган иштирокчиларнинг қилмиши эса, ЖКнинг 145-моддасига қўшимча равишда ушбу кодекснинг 28-моддаси билан ҳам малакаланади. Шунингдек, ЖКнинг 58-моддасида акс этган қуйидагича: “Иштирокчиликда содир этилган жиноят учун жазо тайинлашда суд ҳар қайси айбдорнинг жиноятда иштирок этганлик хусусияти ва даражасини ҳисобга олади. Ҳар қайси иштирокчининг шахсига тегишли бўлган енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар суд томонидан фақат шу иштирокчининг ўзига жазо тайинлашда ҳисобга олинади” – деб қайд этилган норма ва ЖКнинг бошқа бошқа талабларидан келиб чиққан ҳолда ҳар қандай ҳолатда ҳам суд ЖКнинг 145-моддаси 1-қисмида назарда тутилган санкция доирасидан ортиқ жазо тайинлаш ҳуқуқи мавжуд бўлмайди. Агарда бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилиш ҳолатини оғирлаштирувчи норма сифатида иккинчи қисмга киритилиши судга вазиятга мос тушадиган адолатли ва қонуний ҳукм орқали жазо тайинлаш имкониятини беради. Шунингдек, бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктирилган ҳолда содир этилган жиноят учун ва якка шахс томонидан содир этилган жиноят учун бир санкция доирасида жазо тайинланиши тенглик ҳуқуқининг поймол этилиши деб баҳоланиши мумкинлигига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим.

ХУЛОСА

Виждон эркинлиги инсон ҳуқуқлари тизимининг ажралмас қисми бўлиб, унинг бузилиши жамиятда норозилик, зиддият ва ҳуқуқбузарликлар келтириб чиқариши мумкин. Мазкур мақолада келтирилган таҳлил ва таклифлар, амалдаги ҳуқуқий базани такомиллаштириш, суд-тергов амалиётини яхшилаш ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқларини тўлиқ таъминлашга хизмат қилиши мумкин. Виждон эркинлигини ҳуқуқий жиҳатдан самарали ғимоя қилиш инсон қадрини англаш ва демократияни мустаҳкамлаш йўлида муҳим қадам бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // <https://lex.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // <https://lex.uz/docs/111453>
3. <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyevning-oliy-25-01-2020>
4. Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz>

СУД МУҲОКАМАСИГА БЎЛГАН ҲУҚУҚГА ДОИР ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР ВА УЛАРНИНГ МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИКДАГИ ИФОДАСИ

Собиров Абдулазиз Гофурович

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий
кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби

ТИНГЛОВЧИСИ

Телефон: +998 93 481 78 38

abdulazizsobirov86gmail.com

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқнинг халқаро стандартлари, уларнинг шаклланиши, қонуний асослари ҳамда Ўзбекистон миллий қонунчилигидаги ифодаси таҳлил қилинган. Халқаро ҳужжатларда белгиланган адолатли суд муҳокамаси тамойиллари, жумладан, мустақил ва холис суд, айбсизлик презумпцияси, ошкоралик ва ваколатли судлар каби мезонларнинг миллий қонунлардаги акс эттирилиши ва уларни татбиқ этишдаги муаммолар ёритилган. Шунингдек, суд-ҳуқуқ тизимини халқаро стандартларга мувофиқ такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: Адолатли суд муҳокамаси, халқаро стандартлар, миллий қонунчилик, суд мустақиллиги, айбсизлик презумпцияси, инсон ҳуқуқлари, суд ислохотлари.

КИРИШ

Суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқ инсоннинг ажралмас ва кафолатланган ҳуқуқларидан бири ҳисобланади. Ушбу ҳуқуқ инсон шаъни ва қадр-қимматининг тўлақонли ҳимояси, адолат ва қонун устуворлигининг таъминланиши учун асосий шартлардан биридир. Адолатли суд муҳокамаси фуқароларнинг суд орқали ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш имконини беради, жамиятда ҳуқуқий барқарорлик ва ишонч муҳитини яратади.

Мазкур ҳуқуқ халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда алоҳида ўрин эгаллаб, дунё давлатлари томонидан тан олинган универсал қадрият сифатида қаралади. Шу сабабли, унинг амалга оширилишидаги ҳар қандай камчилик нафақат шахс ҳуқуқларининг бузилиши, балки жамиятдаги демократик тамойилларга ҳам таҳдид солади. Янги Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқини тўлиқ таъминлаш ва халқаро стандартларга мувофиқ ҳуқуқий муҳит яратишга қаратилган изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Мазкур магистрлик ишининг долзарблиги ҳам бугунги кунда юртимизда олиб бораётган сиёсатининг бир қисми бўлиб, халқаро ва миллий қонунчилигимизда фуқароларнинг суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқини таъминлаш масаласига бевосита асосланади.

СУД МУҲОКАМАСИГА БЎЛГАН ҲУҚУҚ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ МОҲИЯТИ

Суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқ — ҳар бир инсоннинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини мустақил, холис ва адолатли суд орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқидир.

Бу ҳуқуқ халқаро ҳуқуқнинг асосий принципларидан бири сифатида 1948 йилдаги Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва 1966 йилдаги Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда мустаҳкамланган. Халқаро стандартлар фуқаролар учун қонуний кафолатлар, яъни: суднинг холислиги, мустақиллиги, айбсизлик презумпцияси, адвокат ёрдами ва очиқ муҳокамалар каби нормаларни ўз ичига олади.

ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА СУДЛАРИ АМАЛИЁТИДАГИ МУАММОЛАР ВА ҲУҚУҚИЙ ЕЧИМЛАР

Жиноят судлов амалиётида суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқни тўлиқ таъминлаш учун процессуал иштирокчилар — айниқса, прокуратура ва ҳимоя тарафининг ўзаро тенг шартларда фаолият юритиши муҳим аҳамиятга эга. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 14-моддасига кўра, ҳар бир шахс қонуний, холис ва очиқ суд муҳокамасидан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Бу ҳуқуқ фақат суд органларининг фаолияти эмас, балки барча процессуал иштирокчиларнинг тенг ва самарали иштирокини ҳам назарда тутди.

Амалиётда айрим ҳолларда айблов ва ҳимоя тарафларининг имкониятлари ўртасида мувозанат бузулиши кузатилади. Хусусан, прокуратура органлари давлат номидан иш юритувчи орган сифатида процессуал ресурслар ва ваколатлар жиҳатидан кенгроқ имкониятларга эга бўлади. Улар далилларни йиғиш, гувоҳларни чақириш, айблов ҳулосасини тайёрлаш ва суд муҳокамасида иштирок этиш жараёнларида фаол рол ўйнайди. Бу ҳолат, агар ҳимоя тарафининг процессуал имкониятлари етарлича таъминланмаса, тарафлар тенглиги принципининг амалга ошишини қийинлаштиради.

Адвокатлар томонидан жиноят ишларида ҳимояни самарали амалга оширишда баъзи ҳолларда амалий мураккабликлар кузатилиши мумкин. Масалан, иш материаллари билан ўз вақтида ва тўлиқ танишиш, гувоҳлар билан мулоқот қилиш ҳамда мустақил далиллар йиғиш жараёнларида адвокатнинг фаол иштирокини тўлиқ таъминлаш долзарб масала бўлиб қолмоқда. Бу каби ҳолатлар ҳимоя ҳуқуқини амалга оширишни самарасизлаштириши мумкин. Жиноят-процессуал кодекснинг 46-моддасига кўра, ҳимоячи шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун барча зарур ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга. Амалда эса, адвокатлар ушбу ҳуқуқни тўлиқ амалга оширишда маъмурий ёки ташкилий чекловларга дуч келиши мумкин.

Прокурор ва ҳимоячилар ўртасидаги муносабатларда ишончли, ҳуқуқий тенгликка асосланган муҳит яратилиши лозим. Акс ҳолда, айбсизлик презумпцияси, тарафлар тенглиги, ўзини ҳимоя қилиш ҳуқуқи каби принциплар фақат қонунларда ёзилган декларатив қоида сифатида қолиб кетиши мумкин.

Шу муносабат билан, ҳуқуқий муаммоларнинг ечими сифатида:

- Ҳимоя тарафининг барча процессуал имкониятларини кафолатловчи амалий механизмлар яратиш;
- Прокуратура ва ҳимоячилар ўртасидаги ҳуқуқий мувозанатни таъминлашга қаратилган тизимли чоралар кўриш;
- Ҳимоя ҳуқуқини амалга оширишдаги барча камчиликлар юзасидан мониторинг тизимини шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

Фақат юқоридаги ҳуқуқий ва амалий механизмлар орқали суд амалиётида суд

муҳокамасига бўлган ҳуқуқнинг халқаро ва миллий талабларга тўлиқ мос равишда таъминланишига эришиш мумкин.

ХУЛОСА

Халқаро ҳуқуқий стандартлар ва Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилик нормалари адолатли суд муҳокамаси, инсоннинг дахлсизлиги, ҳимоя ҳуқуқи ва тарафлар тенглиги каби тамойилларни тўлиқ амалга оширишни талаб қилади. Жиноят судлари фаолиятида бу стандартларнинг ҳаётга изчил татбиқ этилиши фақат суд органлари эмас, балки барча процессуал иштирокчилар — хусусан, прокуратура ва адвокатура фаолиятининг ҳуқуқий мувозанатига ҳам боғлиқдир.

Суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқни тўла таъминлаш, унинг халқаро ва миллий асосларини мустаҳкамлаш мақсадида қуйидаги ҳуқуқий асосланган амалий таклифлар илгари сурилади:

1. **Жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш:** ЖПКда тарафлар тенглиги, ҳимоя ҳуқуқи, далилларни тақдим этиш имкониятларини тўлиқ рўёбга чиқариш учун аниқ процессуал кафолатлар назарда тутилган нормалар киритилиши зарур;

2. **Прокуратура ва адвокатура ўртасида ҳуқуқий мувозанатни кафолатлаш:** Прокуратура органларининг иш юритишдаги устун имкониятларини самарали ҳуқуқий назорат билан мувозанатлаш, ҳимоя тарафининг ҳам барча воситалардан фойдаланиш имконини таъминлаш муҳим;

3. **Адвокатларга ҳуқуқий ёрдамни амалга ошириш учун тенг шароит яратиш:** Адвокатларнинг иш материаллари билан ўз вақтида танишиш, далилларни мустақил тўплаш, гувоҳлар билан мулоқот қилиш ҳуқуқлари кафолатини амалий механизмлар билан мустаҳкамлаш лозим;

4. **Таълим ва малака ошириш механизмларини кучайтириш:** Судьялар, прокурорлар ва адвокатлар учун халқаро стандартлар, инсон ҳуқуқлари ва суд муҳокамасининг адолатлилигини таъминлашга оид мунтазам ўқув курслари ташкил этиш;

5. **Процессуал мониторинг тизимини жорий этиш:** Жиноят ишлари бўйича суд муҳокамаларида ҳуқуқий тенглик ва ҳимоя ҳуқуқининг таъминланиш даражасини таҳлил қилувчи мустақил тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

Хулоса қилиб айтганда, жиноят судлов фаолиятида адолатли суд муҳокамаси принципларининг тўлиқ амалга оширилиши инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг асосий шартларидан бири бўлиб, у фақат суд ва судьялар фаолияти эмас, балки ҳимоя ва айблов тарафларининг тенг ҳуқуқли ва самарали иштирок этиши билан боғлиқ. Мазкур таклифларнинг ҳуқуқий ва амалий асосда амалга оширилиши мамлакатда демократик ҳуқуқий давлат пойдеворини янада мустаҳкамлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

5. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // <https://lex.uz>
6. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // <https://lex.uz/docs/111453>
7. <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyevning-oliy-25-01-2020>
- 8.

ГЛОБАЛ АХБОРОТ ЖАМИЯТИДА РАҚАМЛИ ИДЕНТИФИКАЦИЯНИНГ АҲАМИЯТИ

Ярашова Дилноза Асроровна

Тошкент давлат юридик университети магистранти

Ахборот технологиялари соҳасидаги илмий тараққиёт бизнинг дунёмизни “рақамли дунё”га айлантирди. Жамият ҳаётининг деярли барча жабҳаларида, хусусан давлат бошқаруви, иқтисодиёт, соғлиқни сақлаш, таълим, молиявий хизматлар каби соҳаларида рақамли технологиялар асосий ҳаракатлантирувчи куч саналади. Ушбу рақамлаштириш жараёнларида эса рақамли идентификация марказий ўринни эгаллайди. Рақамли идентификация қилиш орқали шахсларни аниқ, ишончли ва хавфсиз тарзда аниқлаш, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини рақамли маконда амалга ошириш имконияти яратилади.

Рақамли идентификация – виртуал муҳитда маълум бир хусусиятлар (идентификаторлар) асосида шахсни аниқлаш ва кимлигини тасдиқлаш жараёнидир. Бу жараён нафақат фойдаланувчиларнинг хавфсизлигини таъминлайди, балки бутун рақамли экотизимнинг ишончилигини ҳам кафолатлайди.

Замонавий рақамли идентификация тизимлари бир қатор технологик воситаларни бирлаштиради. Жумладан, логин ва пароллар, смарт карталар, токенлар, рақамли имзолар, биометрик маълумотларнинг (масалан, бармоқ изи, кафт геометрияси, кўзнинг рангли пардаси, овоз ҳамда юз хусусиятлари) барчаси биргаликда юқори даражада рақамли идентификация қилиш тизимини яратади. Ушбу идентификаторлар орқали рақамли идентификация тизимлари киберхавфсизлик талабларига жавоб беради ва фойдаланувчиларнинг маълумотларини ишончли ҳимоя қилади.

Рақамли идентификациянинг асосий тамойиллари ягона идентификация, ҳақиқийлик, ишончлилик ва махфийлик кабиларни ўз ичига олади. Ягона идентификация принципи ҳар бир фойдаланувчининг нойоб идентификаторга эга бўлишини таъминлайди. Ҳақиқийлик тамойили фойдаланувчининг ўзи ҳақида билдирган маълумотларнинг тўғрилигини кафолатлайди. Ишончлилик тизимнинг барқарор ишлашини ҳамда махфийлик тамойили эса шахсга доир маълумотларнинг ҳимояланишини ва рухсатсиз фойдаланишнинг олдини олишни кафолатлайди.

Шахсни ахборот технологиялари орқали рақамли идентификация қилиш одатда қуйидаги фаразларга асосланади:

- рақамли қурилмалардан ваколатга эга бўлган фойдаланувчи томонидан фойдаланилаётганлиги;
- логин ва парол маълумотлари сизниб чиқмаганлиги, ва бошқа идентификаторлардан фойдаланилмаганлиги;
- маълумотларга рухсатсиз кириш ҳолатлари йўқлиги;
- идентификацияловчи маълумотларнинг таҳдидлар остида қиритилмаганлиги.

Рақамли идентификация тизимлари давлат бошқарувини модернизациялашда муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, ушбу тизимлар аҳоли ва

тадбиркорлик субъектларининг электрон давлат хизматларидан фойдаланишларида, уларнинг давлат органлари билан алоқа қилишларини соддалаштиради ва кўплаб қулайликлар яратади. Буюк Британия, Эстония, Бирлашган Араб Амирликлари, Жанубий Корея ҳамда Сингапур каби давлатлар рақамли идентификация тизимлари ёрдамида электрон давлат хизматларини кўрсатишда дунёда етакчи давлатлар ҳисобланади.

Ўзбекистон мисолида қарайдиган бўлсак, бугунги кунда жисмоний ва юридик шахслар учун рақамли идентификация тизими асосланган Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали 735 та давлат хизматлари ва сервислари кўрсатилмоқда.

Шунингдек, рақамли идентификация тизимлари давлат бошқарувида коррупцияни олдини олишда ҳам муҳим воситадир. Мазкур тизимлар ёрдамида давлат хизматларининг автоматлаштирилиши, бюрократик тўсиқларга чек қўйилиши, шаффоф жараёнлар ва рақамли мониторинг тизимларига ўтиш коррупция ҳолатларини сезиларли даражада камайтиради. Давлат харидларини онлайн амалга ошириш, сайлов жараёнларида электрон овоз бериш, тадбиркорлик фаолияти учун лицензия ва рухсатномаларни электрон шаклда бериш ва рақамли солиқ тизимлари давлат бошқарувининг самарадорлигини оширади.

Рақамли идентификация тизимлари замонавий глобал иқтисодийнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Электрон тижорат соҳасида бу тизимлар харидорлар ва сотувчилар ўртасидаги ишончни оширади, молиявий операцияларнинг хавфсизлигини таъминлайди ва фирибгарлик ҳолатларининг олдини олади. Мисол тариқасида, Amazon, Alibaba, eBay каби йирик электрон тижорат платформаларининг муваффақиятлари самарали фойдаланиладиган рақамли идентификация тизимларига ҳам боғлиқлигини айтиш мумкин.

Банк ва молия сектори рақамли идентификация тизимларини энг муҳим қўллаш соҳаларидан биридир. Банк хизматларидан онлайн тарзда фойдаланиш, масофавий пул ўтказмалари, тўловларни амалга ошириш, криптовалюта операциялари ва бошқа молиявий хизматларининг барчаси мижозларнинг ишончли идентификациясига боғлиқ. Шу жумладан, PayPal, Stripe, Visa ва Mastercard каби глобал тўлов тизимлари провайдерларининг барқарор фаолияти ҳам рақамли идентификация технологияларининг мукамаллигига асосланади.

Рақамли идентификация тизимлари иқтисодий инклюзивликни оширишда ҳам муҳим рол ўйнайди. Ривожланаётган мамлакатларда банк хизматларидан фойдалана олмайдиган аҳоли учун мобил тўлов тизимлари ва рақамли банк хизматлари янги имкониятлар яратади. Африка қитъасидаги “M-PESA” лойиҳаси ва Ҳиндистондаги “Jan-Dhan Yojana” дастури каби муваффақиятли тажрибалар рақамли идентификациянинг иқтисодий ривожланишга таъсирини яққол намоён этади.

Масофавий таълим тизимлари ривожланаётган бир даврда онлайн курслар, масофавий таълим платформалари ва рақамли сертификатлаш тизимлари талабаларнинг идентификациясига боғлиқ. Масалан, Coursera, edX, Khan Academy каби онлайн платформалар миллионлаб фойдаланувчига таълим имкониятлари яратиб, уларнинг идентификациясини ишончли тарзда бошқаради.

Соғлиқни сақлаш соҳасида рақамли идентификация тизимлари беморларнинг тиббий маълумотларини ҳимоя қилади ва телемедицина

хизматларининг янада ривожланишига ёрдам беради. Электрон тиббий карталар, онлайн консултациялар ва рақамли рецепт тизимлари беморларнинг ҳақиқий кимлигини аниқлаш орқали хавфсиз тиббий хизмат кўрсатиш имконини беради.

Ижтимоий тармоқлар ва алоқа платформалари ҳам рақамли идентификация асосида ишлайди. Facebook, Twitter, LinkedIn каби платформалар фойдаланувчиларнинг ҳақиқий кимлигини тасдиқлаш орқали виртуал гуруҳлар яратади ва самарали ижтимоий мулоқотни таъминлайди. Бу платформалар орқали инсон капитали шаклланади, профессионал тармоқлар ривожланади ҳамда янги иш имкониятлари яратилади.

Замонавий рақамли идентификация тизимларининг ривожланишида бир қанча инновацион технологиялар муҳим рол ўйнайди. Биометрик идентификация усуллари, жумладан 3D юз таниш ҳамда блокчейн технологиялари рақамли идентификация соҳасида янги имкониятлар яратмоқда. Марказлашмаган идентификация тизимлари фойдаланувчиларга ўз маълумотлари устидан тўлиқ назоратни беради ва учинчи томонларга боғлиқликни камайтиради. Бу тенденциялар шахсий маълумотларнинг махфийлиги ва ҳимояланишини янада яхшилади. Бу технологиялар анъанавий парол асосидаги усуллардан анча хавфсизроқ ва фойдаланиш учун қулайроқдир.

Сунъий интеллект ва машинали ўрганиш технологиялари рақамли идентификация тизимларининг аниқлигини ошириш ва фирибгарлик ҳолатларини аниқлашда катта имкониятлар яратмоқда. Бу технологиялар фойдаланувчиларнинг ҳаракатларини таҳлил қилиб, шубҳали фаолиятни эрта аниқлаш имконини беради.

Рақамли идентификация тизимларининг ривожланиши билан бирга, хавфсизлик ва махфийлик масалалари ҳам долзарблик касб этмоқда. Хакерлар томонидан идентификация тизимларига қилинган ҳужумлар миллионлаб фойдаланувчининг шахсий маълумотларини хавф остига қўйиши мумкин. Equifax, Yahoo, Cambridge Analytica каби йирик компанияларда содир бўлган маълумотлар бузилиши ҳодисалари бу муаммонинг жиддийлигини кўрсатди.

Шахсга доир маълумотларнинг суиистеъмол қилиниши хавфи ҳам жиддий эътиборни талаб қилади. Давлат органлари ва хусусий компаниялар томонидан фуқароларнинг шахсга доир маълумотларининг ортқча миқдорда тўпланиши ва назорат қилиниши ҳар бир шахснинг шахсий дахлсизлик ҳуқуқи ҳамда бошқа демократик қадриятлар учун хавф туғдириши мумкин. Шу сабабли рақамли идентификация тизимларини лойиҳалашда, шунингдек, улардан фойдаланишда махфийлик ва шахсий ҳаёт дахлсизлигини ҳимоя қилиш тамойиллари биринчи ўринга қўйилиши керак.

Рақамли идентификация тизимларининг кенг жорий этилиши бир жиҳатдан ижтимоий тенгсизликнинг янги кўринишини яратади. Бунга сабаб технологик имкониятларга эга бўлмаган ёки рақамли саводхонлиги паст бўлган фуқаролар бу жараёндан четда қолиш хавфи билан дуч келадилар. Бу муаммо айниқса кекса авлод вакиллари, кам таъминланган қатламлар ва чекка ва олис ҳудудларда яшовчи фуқаролар учун долзарбдир.

Рақамли тенгсизлик муаммосини ҳал қилиш учун давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги зарур. Бунда рақамли саводхонликни ошириш, арзон технологик ечимларни яратиш ва барча ижтимоий қатламлар учун рақамли хизматларни фойдаланиб бўладиган қилиш муҳим вазифалардир.

Рақамли идентификация тизимларининг глобал миқёсда ривожланиши халқаро ҳамкорлик ва стандартлаштириш заруриятини келтириб чиқарди. Турли давлатлар ўртасида фуқароларнинг идентификация маълумотларини ўзаро тан олиш ва текшириш имкониятини яратиш долзарб масала ҳисобланади.

Хусусан, Европа Иттифоқининг “Ички бозорда электрон транзакцияларни электрон идентификация қилиш ва ишончли хизматлар тўғрисида”ги қарори, Халқаро стандартлаштириш ташкилотининг ISO 27001 стандарти ва бошқа халқаро нормалар рақамли идентификация соҳасида ягона ёндашувлар яратишга ёрдам беради. Бу стандартлар техник мувофиқлик, хавфсизлик талаблари ҳамда ҳуқуқий ҳимояни таъминлайди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, глобал ахборот жамиятида рақамли идентификациянинг аҳамияти тобора ортиб бориши билан, бу соҳа замонавий цивилизациянинг ажралмас қисмига айланди. Рақамли идентификация тизимлари иқтисодий-ижтимоий ривожланиш, ҳамда давлат бошқаруви самарадорлигининг муҳим омили ҳисобланади.

Бироқ, бу тизимларнинг муваффақиятли ривожланиши учун технологик инновациялар, ҳуқуқий тартибга солиш, халқаро ҳамкорликни ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Хавфсизлик, махфийлик ва ижтимоий тенгсизлик масалаларини ҳал қилиш орқали рақамли идентификация тизимлари барча инсонлар учун фойда келтирувчи воситага айлантириш мумкин.

Фойдаланилган адабиёт ва манбалар:

1. Наумов В.Б. Институт идентификации в информационном праве: Дис... док. юрид. наук. – Москва, 2020.
2. World Bank. 2016. Digital Identity: Towards Shared Principles for Public and Private Sector Cooperation, Washington DC 20433. – 8-б.
3. Рақамли идентификация тизимларини амалий қўллаш // URL: <https://infocom.uz/> 19.03.2025-йил.
4. Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари портали // URL: <https://my.gov.uz/>

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIK PROFILAKTİKASINING ASOSIY YO'NALISHLARI

Muxammadova Marjona Zavqiy qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy
universiteti Yurisprudensiya: Biznes huquqi
yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar va voyaga yetmaganlar jinoyati profilaktikasining asosiy yo'nalishlari yoritib berilgan. Bundan tashqari voyaga yetmaganlar tomonidan jinoyat sodir etishning sabablarini ham kriminolgik nuqtai-nazardan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: huquqbuzarlik, jinoyatlarining oldini olish, jinoyatchilikning axborot-tahlil ishlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, axloqan tuzatish va qayta tarbiyalash, pedagogik va ijtimoiy beqarorlik, nazoratsizlik va jinoyatlarning profilaktikasi, jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi.

Jahon miqyosida sodir bo'layotgan globallashuv jarayonlari barcha mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga o'zining ta'sirini tobora ko'proq o'tkazmoqda va ulardagi demokratik o'zgarishlarning jadallashishiga, inson huquqlari hamda bu huquqlarni ta'minlanishi bilan bog'liq ishlarni kuchayishiga turtki bo'lmoqda.

Mamlakatimiz o'zining huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati tomon demokratik taraqqiyotini izchil davom ettirar ekan, inson huquqlarini yana ham kengaytirish, bu huquqlar kafolatlarini mustahkamlash masalalariga diqqat-e'tiborini qaratib kelmoqda.

Respublikamiz birinchi prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek: "Hech kimga sir emas, faqatgina huquqiy davlat sharoitida demokratik tartibga erishiladi va shunday tartib saqlanadi, demokratik institutlar va qadriyatlar hayotga tatbiq etiladi, inson huquq va erkinliklari, eng asosiysi, ularning huquqiy va ijtimoiy himoyasi amalda ta'minlanadi[1].

Mamlakatimizda jinoyatchilik va uni keltirib chiqaruvchi shart-sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Bu yo'nalishda yoshlarning huquqbuzarlik yo'liga o'tishlarining oldini olishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Tadqiqotlar natijasida yoshlar jinoyatlarining oldini olishning tashkiliy va huquqiy choralarini belgilash va hal etishda bir qator muammolar mavjudligi aniqlandi. Ota-onalar tomonidan farzandlarining oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olishini pedagogik nazorat qilish darajasi juda sustligi; qishloq joylarda ta'lim muassasalarining yetarli emasligi; yoshlar (18-30 yosh) bilan shug'ullanuvchi davlat va nodavlat tashkilotlarining mas'ullik darajasini belgilovchi va ularga majburiyat yuklovchi qonun normalarining yagona tizimi mavjud emasligi shular jumlasidandir.

Voyaga yetmaganlar tomonidan jinoyat sodir etishning sabablarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

- oiladagi va turmishdagi salbiy ta'sirlar;
- nosog'lom turmush tarzi;
- yomon xulqli shaxslar bilan aloqada bo'lish;
- o'qimaydigan voyaga yetmaganlarning uzoq vaqt mobaynida muayyan foydali mashg'ulot bilan shug'ullanmaganligi;
- o'smirning noto'g'ri qabul qilishga sabab bo'ladigan holatlarning voyaga yetmagan shaxsda juda qiyin kechishi;
- katta yoshdagi jinoyatchilar tomonidan jinoyatlarga va turli g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilinishi;
- zo'rlik ishlatishlar yozilgan turli kitob va videofilmlarning ta'siri;
- hayotdagi omadsizliklar va axloqiy e'tiqodlarning turg'un emasligi;
- ruhiy holatdagi ayrim sifatlar;
- ommaviy madaniyatning salbiy ta'siri;
- ayrim harakatlarga nisbatan romantik qarashlar va shunday harakatlarni sodir etishga moyillikning kuchayishidir [2].

Jamiyatdagi barcha nojo'ya holatlar, jumladan, oiladagi notinchlik, ta'lim muassasalari ishidagi va boshqa sohalaridagi kamchiliklar yoshlarning normal rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Huquqbuzarlik sodir etgan yoshlarning 62,2 foizi bo'sh vaqtlarini ko'chada o'tkazishadi.

Bunday salbiy holatlarning oldini olish uchun, avvalambor, axborot-tahlil ishlarini yo'lga qo'yish lozim. Bu bilan yoshlar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning umumiy holati, miqyosi, tarkibi, tabiati va dinamikasi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish mumkin.

Shuningdek, yoshlar jinoyatlarini baholashda ularning yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi omillarni inobatga olish, u yoki bu hududda ma'lum bir turdagi, ayniqsa, og'ir oqibatlarini keltirib chiqaruvchi jinoyatlarning sabablarini tahlil etish muhim ahamiyatga ega. Eng asosiysi, yoshlar jinoyatchiligining axborot-tahlil ishlari kamida 3–5 yillik davrni qamrab olishi lozim.

Bu borada yuridik fanlar nomzodi J. Muxtorov: «Yoshlar jinoyatlarining oldini olish tizimining samarali ishlashi: **birinchidan**, profilaktika xizmatlari faoliyatining to'g'ri tashkil etilishiga, **ikkinchidan**, ularning vazifalari aniq belgilab berilishiga, **uchinchidan**, ichki ishlar idoralarining boshqa bo'linmalari va jamoatchilik bilan o'zaro hamkorlikning samarali ta'minlanishiga bog'liq», – deb ta'kidlaydi.

Shubhasiz, yoshlar o'rtasida jinoyatlarning oldini olish tizimining samarali ishlashi ichki ishlar idoralari profilaktika xizmati xodimlari, ular bilan yonma-yon faoliyat ko'rsatayotgan jamoat tuzilmalarining vakillari hamda fuqarolar hamkorligining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liqdir.

Yoshlar o'rtasida jinoyatlarning oldini olish – butun jamiyatning vazifasi. Tadqiqotlar aksariyat jinoyatchilarning shaxsi dastlab tarbiyasizlik oqibatida shakllanishini ko'rsatmoqda. Tarbiyasi og'ir o'smir – axloqan tuzatish va qayta tarbiyalashga muhtoj

bo'lgan shaxsdir. Uni axloqan tuzatish va tarbiyalash jinoyatchiga aylanishining oldini olish, shuningdek, jamiyat bilan normal aloqalarini tiklash, unda faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish maqsadida amalga oshiriladi.

Agar jinoyatlarni profilaktika qilishning ixtisoslashmagan subyektlari zararli ta'sir manbalarini bartaraf etish choralari o'z vaqtida ko'rmasalar, tarbiyasi og'ir o'smirlar pedagogik va ijtimoiy beqarorlikning navbatdagi bosqichiga o'tadilar. Dastlabki jinoyatlarning jazosizligi qonun talablariga bepisandlik, atrofdagilar fikri bilan hisoblashmaslik odatini rivojlantiradi.

Yoshlar o'rtasida jinoyatlarning oldini olish borasidagi muhim muammolardan biri shundan iboratki, ular huquqni muhofaza qiluvchi organlar va jamoat tashkilotlarining profilaktik ta'siri doirasiga asosan huquqbuzarlik sodir etganidan keyin tushadilar. Yoshlarning g'ayriijtimoiy moyilligini dastlabki bosqichda profilaktika qilishga nisbatan yuzaki yondashish hollari ham uchrab turadi. O'ziga xos profilaktika choralaridan biri huquqbuzarlik sodir etayotgan yoshlarning ota-onalarini (homiy yoki vasiylarini) g'ayriqonuniy xatti-harakatlar sodir etilishiga yo'l qo'ymaslik yuzasidan rasman ogohlantirishdir.

Yoshlar o'rtasida profilaktik choralarni amalga oshirishda shaxsning yoshi va boshqa xususiyatlari inobatga olinishi lozim. Jinoyatlarning sabablarini aniqlash nafaqat jamoatchilik yordamiga, balki zarur hollarda turli sohalarning tajribali mutaxassislari yordamiga tayanishni ham taqozo etadi.

«Voyaga etmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va jinoyatlarning profilaktikasi to'g'risida»gi Qonunda voyaga etmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va jinoyatlarning profilaktikasini amalga oshiruvchi organlar hamda muassasalar tizimiga kiruvchi subyektlar, ulardan har birining vakolatlari aniq belgilab berilgan. Bu esa ushbu sohada mavjud bo'lgan turli sansalorliklarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahliliy fikrlardan kelib chiqqan holda xulosa qilib aytadigan bo'lsak, **birinchidan**, voyaga yetmaganlarning jinoyat yo'liga kirishiga uning shaxsiga xos bo'lgan salbiy yoki ijobiy xislatlari alohida o'rin tutar ekan. Agar jinoiy xulq-atvor faoliyatining birinchi bosqichida jinoyatlarni profilaktika qilishning ixtisoslashgan subyektlari tegishli choralarni ko'rmasalar, bu o'smirning g'ayriijtimoiy moyilliklarini yanada chuqurlashtirar ekan.

Ikkinchidan, shu o'rinda shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, sud voyaga yetmaganlarga jazo tayinlash masalasini hal etayotganda, birinchi navbatda, sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, ana shu shaxslarga oid ma'lumotlarni hamda jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni nazarda tutib, ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazoni qo'llash imkoniyatini muhokama qilishi lozim. Sud aybdorni jamiyatdan ajratmasdan turib qayta tarbiyalashning imkoniyati bo'lmagan hollardagina ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni tayinlashi mumkin. Ayni vaqtda hukmda sudning bu to'g'risidagi xulosasi asoslantirilishi shart [3].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – jamiyatimizni isloh etish va demokratlashtirish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish jarayonlarini yangi bosqichga ko'tarishdan iborat. "Xalq so'zi". 2015-yil. 7-dekabr`.
2. Kriminologiya. Maxsus qism: Darslik / I. Ismailov, Q.R. Abdurasulova va boshq. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015.
3. "Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi Oliy sudi plenimining 200-yil 15-sentabrtdagi qarori.

SUD HOKIMIYATI MUSTAQILLIGI: ADOLATLI JAMIYAT GAROVI

Pirimqulova Aziza Umid qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti Yurisprudensiya yo'nalishi
2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola sud hokimiyati mustaqilligi tushunchasining mazmunini, uning huquqiy kafolatlarini hamda adolatli jamiyatni shakllantirishdagi rolini nazariy jihatdan tahlil qiladi. Maqolada ushbu institutning nazariy asoslari yoritilib, uning mustahkamlanishida davlat organlari o'rtasidagi vakolatlar bo'linishi, sudyalarning daxlsizligi va odil sudlov tamoyillarining ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: sud hokimiyati mustaqilligi, qonun ustuvorligi, odil sudlov, fuqarolik jamiyati, inson huquqlari ustuvorligi, xolislik, adolat tamoyili.

Sud hokimiyatining mustaqilligi — bu sud tizimining boshqa davlat organlari yoki shaxsiy manfaatlar tomonidan bosim yoki aralashuvsiz faoliyat yuritish huquqidir. Ushbu tamoyil, eng avvalo, sudyalarning faqat qonun va dalillarga asoslanib, siyosiy ta'sirlardan holi tarzda qaror qabul qilishi uchun zarurdir. U demokratik jamiyatda qonun ustuvorligini qaror toptirish va fuqarolarning asosiy huquqlarini himoya qilishning ajralmas qismidir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 136-moddasida sud hokimiyatining asosiy tamoyillari aniq belgilab qo'yilgan. Unga ko'ra, sudyalarning o'z faoliyatida mustaqil bo'lib, faqat qonunga bo'ysunadilar. Shuningdek, ularning odil sudlovni amalga oshirish jarayoniga har qanday aralashuv qat'iyan man etiladi va bunday aralashuv qonuniy javobgarlikka sabab bo'ladi. Bu norma — nafaqat sud hokimiyatining alohida o'ringa ega ekanini, balki uning erkin faoliyat yuritishi davlat barqarorligining muhim omillaridan biri ekanini ham anglatadi.

Sud hokimiyatining bunday mustaqilligini konstitutsiyaviy darajada kafolatlash zarurati, avvalo, sud tizimiga boshqa hech qaysi davlat organiga tegishli bo'lmagan eksklyuziv vakolat — odil sudlovni amalga oshirish huquqi yuklatilganligi bilan izohlanadi. Aynan odil sudlov institutining mavjudligi fuqarolarning huquq va erkinliklarini real himoya qilishga xizmat qiladi. Shu boisdan ham sud hokimiyati — fuqarolik jamiyatining eng muhim tayanchlaridan biridir. Uning faoliyati insonlarning huquqiy madaniyatini shakllantirish, qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalash va jamiyatda adolat prinsiplarini mustahkamlashga bevosita xizmat qiladi.

Tarixiy jihatdan ham odil sudlov g'oyasi oliy qadriyat sifatida e'tirof etilgan. Rim faylasuflarining "Pereat mundus et fiat justicia" — ya'ni "Mayli dunyo barbod bo'lsin, lekin adolat qaror topsin" degan shiori buni tasdiqlaydi. Garchi bu ibora tashqi

ko‘rinishda mubolag‘a tuyulsa-da, unda odil sudlovga bo‘lgan cheksiz e‘tiqod va hurmat mujassam.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda sud hokimiyatining huquqiy asoslarini shakllantirish yo‘lida muhim qadamlar qo‘yildi. Xususan, 1994 yilda Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi, Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks; 1997 yilda esa Fuqarolik-protsessual hamda Xo‘jalik-protsessual kodekslarining qabul qilinishi sud ishi yuritishining asoslarini yaratdi. Shuningdek, “Sudlar to‘g‘risida”gi qonun, Prezident farmon va qarorlari, Hukumat hujjatlari ham mazkur sohani izchil rivojlantirishga xizmat qildi.

Biroq zamon o‘zgarib, globallashuv va kuchayib borayotgan raqobat sharoitida, mamlakatimizda sud hokimiyatining haqiqiy mustaqilligini ta‘minlash va fuqarolarning adolatli sudlovga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash borasida sifat jihatdan yangi yondashuvlar talab etilmoqda. Endilikda sud tizimining ishonchli va xolis faoliyati jamiyat barqarorligining asosiy kafolatlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Sud hokimiyatining mustaqilligi nafaqat milliy qonunchilikda, balki xalqaro huquqiy hujjatlarda ham alohida e‘tirof etilgan. Xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 10-moddasida har bir insonga o‘zining huquq va burchlarini aniqlash, shuningdek, unga nisbatan qo‘yilgan jinoiy ayblovlarning asosli yoki asossizligini baholashda to‘laqonli tenglik asosida, oshkora va adolatli sudda ishi ko‘rib chiqilishiga bo‘lgan huquqi kafolatlangan. Ushbu norma insonning asosiy huquqlaridan biri — odil sudlovga bo‘lgan konstitutsiyaviy va tabiiy huquqini belgilaydi.

Mazkur xalqaro me‘yor milliy qonunchilikda o‘z ifodasini topib, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 136-moddasida sudyalarning faoliyatining mustaqilligi va ular faqat qonunga bo‘ysunishlari prinsipi orqali mustahkamlanadi. Sud hokimiyatining mustaqilligi esa, o‘z navbatida, jamiyatda adolatning qaror topishiga, fuqarolarning qonun oldida tengligini amalda ta‘minlashga va inson huquqlari ustuvorligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Harakatlar strategiyasi doirasida sud tizimini isloh qilish, ayniqsa uning mustaqilligini ta‘minlash yo‘nalishida muhim qadamlar tashlandi. 2017–2021-yillar davomida bu sohada 40 dan ortiq qonun, farmon va qarorlar qabul qilindi. Ushbu huquqiy asoslar sud hokimiyati mustaqilligini mustahkamlashda muhim o‘rin tutdi.

1. Sudyalarning mustaqilligini ta‘minlash:

- Sudyalarning faoliyatiga aralashishga qarshi mustahkam kafolatlar joriy qilindi.
- Sudlar mustaqilligini ta‘minlovchi muhim organ — Sudyalarning oliy kengashi tashkil etildi.
- Sudlar o‘zining moddiy-texnik va moliyaviy masalalarini mustaqil hal etish huquqiga ega bo‘ldi — bu vakolatlar ilgari Adliya vazirligi tasarrufida bo‘lgan bo‘lsa, endi Oliy sud tasarrufiga o‘tkazildi.

2. Sud tizimi soddalashtirilib, mustaqil yurituv tamoyili kuchaytirildi:

- Oliy sud va Oliy xo‘jalik sudi birlashtirilib, yagona oliy sud organi shakllantirildi.

- 71 ta tumanlararo va tuman (shahar) iqtisodiy sudlariga birinchi instansiya sud vakolati berildi.
- Nazorat instansiyasi tugatilib, “Bir sud — bir instansiya” tamoyili yo‘lga qo‘yildi.

3. Sudyalik lavozimlariga tayinlashda ochiqlik va shaffoflik:

- Sudyalikka nomzodlar tanlov asosida qabul qilinadigan tizimga o‘tdi.
- Sudyalik imtihonlari birinchi marta onlayn efirda yoritila boshladi — bu esa jarayonni yanada ochiq va adolatli qildi.
- Nomzodlarni ko‘rib chiqish muqobilik asosida amalga oshirilmoqda.

4. Mustaqillikni mustahkamlovchi boshqa chora-tadbirlar:

- Prokurorlarning barcha iqtisodiy sud majlislarida qatnashish vakolati bekor qilindi, bu esa sud faoliyatiga tashqi ta’sirni kamaytirdi.
- Sud tizimining ishonchliligini oshirish maqsadida aybiga iqrorlik bo‘yicha kelishuv instituti joriy qilindi.

Aynan mana shu islohotlar orqali sud tizimining mustaqilligi va adolatli sudlovning ta’minlanishi yo‘lida muhim bosqich bosib o‘tildi. Bularning barchasi — O‘zbekiston fuqarolarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga, sud hokimiyatining jamiyatdagi mavqeyini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Sud tizimining mustaqilligini ta’minlash nafaqat milliy darajadagi islohotlar, balki xalqaro huquq normalariga ham to‘liq mos bo‘lishini talab etadi. Shu nuqtai nazardan, 1985-yil 26-avgustdan 6-sentyabrgacha Italiyaning Milan shahrida bo‘lib o‘tgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) Jinoyatchilikning oldini olish va huquqbuzarlar bilan muomala qilish bo‘yicha VII Kongressida qabul qilingan “Sud organlari mustaqilligining asosiy prinsiplari” mazkur yo‘nalishda muhim xalqaro hujjat sifatida e’tirof etiladi. Ushbu hujjat BMT Bosh Assambleyasining 1985-yil 29-noyabrdagi 40/32-sonli rezolyatsiyasi bilan bir ovozdan ma’qullangan bo‘lib, u xalqaro hamjamiyat tomonidan sudyalarning mustaqilligini baholashda asosiy mezon sifatida qabul qilingan.

Mazkur prinsiplar quyidagi masalalarni o‘z ichiga oladi:

- Sud hokimiyatining mustaqilligi;
- So‘z va uyushish erkinligi;
- Sudyalik lavozimlariga tanlov va malaka mezonlari;
- Xizmat sharoitlari va vakolatlar muddati;
- Sudyalarning uchun kasbiy sir va immunitet kafolatlari;
- Sudyalarni jazolash, lavozimidan chetlatish yoki ishdan bo‘shatish asoslari.

Bu prinsiplar asosida sud tizimi xolislik va mustaqillik tamoyillariga tayanishi kerak. Xususan, BMT Inson huquqlari bo‘yicha qo‘mitasining sharhiga ko‘ra, “xolislik” tushunchasi sudyalarning ishini noxolis qarorlar yoki bir tomon manfaatlarini ko‘zlab emas, balki adolat tamoyiliga asoslanib ko‘rib chiqishlari lozimligini bildiradi. Inson huquqlari bo‘yicha Yevropa sudi esa xolislikni subyektiv va ob’yektiv mezonlar orqali baholaydi:

ya'ni sud faqat xolis bo'lishi emas, balki tashqi tomondan ham xolis ko'rinishi zarur.

Shuningdek, sud hokimiyati mustaqilligi institutsional va individual mustaqillik sifatida qaraladi. Individual mustaqillik – bu har bir sudyaning vakolat muddati davomida tashqi aralashuvsiz mustaqil faoliyat yuritishi bo'lsa, institutsional mustaqillik – sud hokimiyatining ijro etuvchi va qonun chiqaruvchi hokimiyatlardan mustaqil ravishda faoliyat olib borishini anglatadi. Bunga ko'ra, BMT prinsiplari 1-bandida quyidagicha belgilangan: “Sud organlarining mustaqilligi davlat tomonidan kafolatlanadi va mamlakat Konstitutsiyasi yoki qonunlarida mustahkamlanadi. Barcha davlat organlari va boshqa muassasalar sud organlari mustaqilligini hurmat qilishlari va bunga rioya qilishlari shart.”

Xulosa qilib aytganda, sud hokimiyati mustaqilligi faqat nazariy prinsip bo'lib qolmasdan, amalda ham to'liq joriy etilishi zarur. Faqat shundagina adolatga ishonch ortadi, fuqarolar huquqlari chinakam himoya topadi va jamiyatda qonun ustuvorligi qaror topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2023.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 1948 yil 10 dekabr, BMT Bosh Assambleyasi
3. “Sud organlari mustaqilligining asosiy prinsiplari” – BMTning Jinoyatchilikning oldini olish va huquqbuzarlar bilan muomala qilish bo'yicha 7-kongressida qabul qilingan (1985 yil, Milan). Qabul qilingan: BMT Bosh Assambleyasi, 1985 yil 29 noyabr, Rezolyutsiya 40/32.
4. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Sud_hokimiyati
5. <https://lex.uz/docs/-6445145?otherlang>

MEHNAT QILISH VA ISHSIZLIKDAN HIMOYALANISH HUQUQINING KONSTITUTSIYAVIY HUQUQIY ASOSLARI

Raxmatullayev Mansur Farxod o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston

Milliy universiteti Yurisprudensiya

yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada fuqarolarimizning iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari hisoblangan erkin mehnat qilish va ishsizlikdan himoyalaniş huquqining asosiy jihatları va xususiyatlarining huquqiy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, ishsizlikdan himoyalaniş huquqining amalga oshirish mexanizmlariga ham qisqacha to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ish beruvchi va xodimlar, adolatli mehnat sharoitlari, kambag'allikni qisqartirish choralari, ishchanlik jihatları, mutlaq huquq, javobgarlik choralari, pasport, identifikatsiyalovchi ID-karta.

Bizning iqtisodiyot, siyosat, davlat – huquq va sud sohasida amalga oshirilayotgan barcha o'zgarish va islohotlarimiz pirovard natijada yagona maqsadga – xalqimiz uchun munosib turmush sharoitini yaratish, odamlarning daromadi va farovonligini izchil oshirib borish, har bir insonga o'zining intellektual, kasb va ma'naviy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur imkoniyatlar yaratib berishga qaratilishi darkor. [1]

Prezidentimizning bu so'zlari davlatimizda fuqarolarning erkinliklarini ta'minlash, har jabxada ularga ularning huquqlarini ta'minlash va amalga oshirish maqsadida olib borilyotgan turli islohotlar natijasida o'z isbotini topib kelmoqda.

Bizga ma'lumki, inson farovon hayot kechirishi uchun o'zi sevgan kasbni egallashi va o'zi xohlagan sharoitlarda erkin fao'liyat olib borishi ham muxim hisoblanadi.

Bu munosabatlarni tartibga solish maqsadida esa mehnat qonunchiligini takomillashtirish korxonalarda ish beruvchi va xodimlar o'rtasida yuzaga keluvchi nizolarni tez, samarali hal qilish, buzilgan huquqlarini tiklashning oqilona yo'llarini axtarish lozim.

Bizning ushbu maqolamiz ham aynan xuddi shunday mehnat qilish va ishsizlikdan himoyalaniş munosabatlarga bag'ishlanib, biz uning huquqiy yechimini topishimiz uchun asos bo'ladigan hujjatlarni to'xtalib o'tamiz.

- O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi;
- O'zbekiston Respublikasiining Ma'muriy javobgarlik to'grisidagi kodeksi;
- O'zbekiston Respublikasiining Jinoyat kodeksi;
- "Mehnat va mashg'ulotlar sohasida kamsitishlar to'g'risida" 1958-yil Konvensiya;
- "Aholi bandligi to'g'risida"gi qonun va boshqa qonun hujjatlari.

Demak, biz ushbu masalalarni birma bir hal etib chiqish orqali bizga berilgan ushbu kazuşning huquqiy jihatdan yechimini topib, unga tahliliy yakuniy xulosa berish imkoniyatiga ega bo'lamiz va shu bilan birga kazuşda aytib o'tilgan subektlarning ham harakatlariga huquqiy jihatdan baho beramiz.

Maqolamizni asosiy qonunimiz hisoblangan bosh qomusimiz bo'lmish Konstitutsiyamizning 42- moddasini eslatib o'tish bilan boshlashni maqsad qilib oldik.

Unga ko'ra har bir shaxs mehnat qilish erkin kasb tanlash va adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalaniш huquqiga egadirlar.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 43-moddasida esa Davlat fuqarolarning bandligini ta'minlash, ularni ishsizlikdan himoya qilish, shuningdek kambag'allikni qisqartirish choralarini ko'rishi keltirib o'tilgan.

Avvalo birinchi navbatda ishsizlik va ishsiz tushunchalariga ta'rif berib o'tishni lozim topdik.

ishsizlik — mehnat bozorida talabga ega bo'lmagan mehnatga layoqatli ishchi kuchining mavjudligi;

ishsizlar — O'n olti yoshdan to pensiya ta'minoti huquqini olish yoshigacha bo'lgan, haq to'lanadigan ishga yoki ish haqi (mehnat daromadi) keltiradigan mashg'ulotga ega bo'lmagan, ish qidirayotgan va ish taklif etilsa, unga kirishishga tayyor bo'lgan yoxud kasbga tayyorlashdan, qayta tayyorlashdan o'tishga yoki malakasini oshirishga tayyor bo'lgan, ishga joylashishda ko'mak olish uchun mahalliy mehnat organlariga murojaat qilgan va ushbu organlar tomonidan ish qidirayotgan shaxslar sifatida ro'yxatga olingan mehnatga layoqatli shaxslar (bundan ta'lim muassasalarida ta'lim olayotganlar mustasno). [2]

Shu o'rinda aytib o'tishimiz lozimki, unumli va ijodiy mehnat qilishga bo'lgan o'z qobiliyatlarini tasarruf etish va qonun hujjatlari bilan taqiqlanmagan har qanday faoliyat bilan shug'ullanish har kimning mutlaq huquqidir. Ixtiyoriy ravishda ish bilan band bo'lmaslik javobgarlikka tortish uchun asos bo'lolmaydi.

Fuqarolarimiz ishsizlik holatda quyidagi hollarda ish qidirishi mumkin. Bular:

- Har kim ish beruvchiga bevosita murojaat qilish;
- Mehnat organlarining bepul vositachiligi orqali ish joyini erkin tanlashi mumkin.

“Aholi bandligi to'g'risida”gi qonunida bandlikka ko'maklashish, ishsizlikdan himoyalash va ishsiz shaxslarga davlat tomonidan beriladigan kafolatlar belgilab qo'yilgandir.

Ushbu qonunning 5-moddasiga ko'ra: aholini ish bilan ta'minlash sohasidagi davlat siyosati quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- mehnat qilish va ishni erkin tanlash huquqini amalga oshirishda barcha fuqarolarga jinsi, yoshi, irqi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiy avoli va mansab mavqeidan, dinga munosabati, e'tiqodidan, jamoat birlashmalariga mansubligidan, shuningdek xodimlarning ishchanlik jihatlariga hamda ular mehnatining natijalariga bog'liq bo'lmagan boshqa xolatlardan qat'i nazar teng imkoniyatlarni ta'minlash;
- kishilarning mehnat va tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ularda mehnat qilish va hayot kechirishda munosib sharoitlarni ta'minlaydigan unumli va ijodiy mehnat qobiliyatini rivojlantirishga ko'maklashish;
- mehnat qilishning ixtiyoriyligi;
- ish bilan ta'minlanish sohasida ijtimoiy kafolatlar berish va aholini ishsizlikdan himoya qilishni ta'minlash;
- ish bilan ta'minlash sohasidagi tadbirlarni iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning boshqa yo'nalishlari bilan muvofiqlashtirish;

- aholini ish bilan ta'minlash muammolarini xal qilish sohasida davlatlararo hamkorlik.

Mehnat kodeksi 124-moddasida ishga qabul qilish vaqtida talab qilinadigan hujjatlar doirasi keltirib o'tilgan. Unga ko'ra ishga qabul qilish vaqtida ishga kirayotgan shaxs quyidagi hujjatlarni:

- pasportni yoki uning o'rnini bosuvchi hujjatni yoxud identifikatsiyalovchi ID-kartani, o'n olti yoshgacha bo'lgan shaxslar esa tug'ilganlik to'g'risidagi guvohnomani yoki identifikatsiyalovchi ID-kartani;

- oxirgi ish joyi bo'yicha tasdiqlangan qog'oz shaklidagi mehnat daftarchasini yoki elektron mehnat daftarchasidan ko'chirmani, bundan birinchi marta ishga kirayotgan shaxslar mustasno. O'rindoshlik asosida ishga kirayotgan shaxslar mehnat daftarchasining o'rniga asosiy ish joyidan olingan belgilangan namunadagi ma'lumotnomani taqdim etadi;

- harbiy xizmatga majburlar yoki chaqiriluvchilar uchun tegishincha harbiy guvohnomani yoki harbiy hisobda turganlik haqidagi guvohnomani;

- oliy yoki o'rta maxsus, professional ta'lim tashkilotini tamomlaganligi to'g'risidagi diplomni, qaysi ishni bajarish uchun faqat maxsus ma'lumotga yoki maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan shaxslar qo'yilishi mumkin bo'lsa, o'sha ishga kirish chog'ida ushbu ishni bajarish huquqiga doir guvohnomani (sertifikatni) yoxud boshqa tegishli hujjatni;

- jismoniy shaxsning shaxsiy identifikatsiya raqamini.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, xulosa qiladigan bo'lsak, mehnat qilish va ishsizlikdan himoyalaniş huquqi – bu inson huquqlarining bir turi bo'lib, u bizga munosib hayot kechirish, jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etish uchun zarur shart-sharoitlarni kafolatlaydi, bunda har bir kishi farovonlikka erishishi, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi hamda baxtli bo'lishi va o'z hayotidan rozi bo'lishini ta'minlash nazarda tutiladi.

Ikkinchidan, ushbu huquqlar insonning asosiy ehtiyojlarini va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ham ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. I.A. Karimov. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. – T.: O'zbekiston, 2007. – 46 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Aholi bandligi to'g'risida"gi qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 20.05.2025-y., 03/25/1066/0454-son

XALQIGA MUNOSIB FARZANDNING HAYOT YO'LI VA HAYOT XULOSALARI

Yaxshiboyev Mirvohid Gulboy o'g'li

O'zbekiston Milliy Universiteti Ijtimoiy

fanlar fakulteti Yurisprudensiya: Biznes

huquqi yo'nalishi 3-bosqich talabasi.

+998930600316

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining atoqli farzandi, yurtiga cheksiz xizmati singan buyuk huquqshunos Akmal Saidovning hayot yo'li, erishgan yutuqlari, jahonning ko'plab mamlakatlarida bosilib chiqarilgan dolzarb kitoblari va maqolalari, xuddi shuningdek hayot xulosalari haqida fikr va mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro huquq, Milliy markaz, Spiker, demokratik institutlar, nodavlat notijorat tashkilotlari, Konstitutsiyaviy huquq, Fanlar akademiyasi, Islom Hamkorlik Tashkiloti.

Inson, uning erki, qadr-qimmati va huquqlarini himoya qilish masalasi nafaqat bugungi kun yoki o'tgan asrlar, balki, qadimgi davr siyosatining ham muhim jihati bo'lib kelgan. Aynan shu tomondan olib qaraganda, amaliyotda deyarli barcha mamlakatlar o'zlarining “inson huquqlarini himoya qilish mexanizmi”ni ishlab chiqqanlar”. Mustaqillik yillarida yurtimizda ham inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari to'g'risidagi masalalar bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotlari tizimi shakllanib ulgurdi. Xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan prinsiplari va normalariga ko'ra, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning asosiy tarkibiy elementi etib sudlov organlari belgilab qo'yilgan, chunki har bir buzilgan inson huquqlarini tiklovchi rad etib bo'lmaydigan va hal qiluv qarorlari sudlar tomonidan chiqariladi. E'tiborlisi, O'zbekistonda huquqni muhofaza qiluvchi organlar (masalan, prokuratura) va sudlov organlari bilan bir qatorda, nodavlat-notijorat tashkilotlari hamda inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar ham shakllangan bo'lib, o'z faoliyatlarining bosh vazifasi etib inson huquqlarini himoya qilishni belgilab qo'yishgan. Mana shunday nosudlov institutlardan biri 1996-yil 31- oktabrda tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi hisoblanadi[1]. Mazkur markaz tuzilganidan buyon uning faoliyatiga rahbarlik qilishda bugungi kungacha Akmal Saidov jonbozlik ko'rsatib kelmoqda.

Akmal Xolmatovich Saidov-Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi direktori, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Spikerining birinchi o'rinbosari, ungacha Demokratik institutlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari qo'mitasi raisi, yuridik fanlar doktori, akademik, professor.

Akmal Saidov 1958-yilning 11-oktabrida Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanida tavallud topgan, millati-o'zbek. Oilali, ikki nafar farzandi bor. Akmal Saidov tirishqoq va qat'iyatli o'quvchi sifatida o'rta ma'lumotni olgach, Toshkent davlat universiteti (hozirgi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti)ning huquqshunoslik fakultetiga o'qishga qabul qilinadi. 1981-yilda o'zining huquq sohasida yetakchilardan biri ekanligini namoyon qila olgan Akmal Saidov imtiyozli asosda bakalavr diplomiga ega bo'ladi. Ammo bu hali hammasi emas edi. izlanishlari natijasida 1984-yilda nomzodlik dissertatsiyasini yoqlagan bu siyosiy arbob oradan 6 yil o'tib, ya'ni 1990-yilda yuridik fanlar doktori ilmiy darajasiga sazovor bo'ladi. Akmal Saidov olim sifatida 1984-yilda „Sovet qiyosiy huquqining nazariy muammolari“ mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan.

Mehnat faoliyati davomida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Jahon muammolari institutida direktorlik lavozimida faoliyat yuritish asnosida esa xalqaro va qiyosiy huquq professori unvoniga ega bo'lgan. 2017-yildan e'tiboran, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining haqiqiy a'zosi hisoblanadi. O'zining ilk mehnat faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi falsafa va huquq instituti ilmiy xodimi sifatida boshlagan Akmal Saidov 1985-1989-yillar davomida bo'lim mudiri lavozimigacha ko'tariladi. Shundan so'ng, 1989-1990-yillarda O'zbekiston SSR Komsomol ittifoqi raisi bo'lib ish yuritgan. 1990-1991- yillar oralig'ida O'zbekiston Fanlar Akademiyasi falsafa va huquq instituti direktori darajasigacha ko'tarilgan.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimdek, Akmal Saidov 1991-1993-yillarda O'zbekiston Respublikasi prezidenti huzuridagi Jahon muammolari instituti direktori sifatida faoliyati natijasi o'laroq 1993-yili xalqaro va qiyosiy huquq professori unvonini olgan. 1993-1994-yillarda esa Toshkent davlat yuridik instituti rektori lavozimida ishlagan. 1994-1996-yillarda O'zbekiston Respublikasining Fransiyadagi favqulodda va muxtor elchisi, shuningdek, Ozbekistonning YUNESKO huzuridagi doimiy vakili sifatida faoliyat yuritgan. Favqulodda va muxtor elchi diplomatik martabasiga ega [2].

Oldinroq e'tirof etilganidek, 1996- yilda faoliyatini boshlagan Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Milliy markazi faoliyatiga rahbarlik qilish Akmal Saidovga topshirilgan. Bundan tashqari, 2000-yildan to 2020-yilga qadar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Demokratik institutlar, nodavlat notijorat tashkilotlar va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari qo'mitasi raisi hamda 2020-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Spikerining birinchi o'rinbosari hisoblanadi. 2018-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi maslahat kengashi raisi, 2019- yildan esa Parlamentlararo Ittifoqning Ijroiya qo'mitasi a'zosi, 2023-yilning oktabr oyiga qadar esa ushbu tashkilotning vitse-prezidenti hisoblanadi. Bundan tashqari, 2019-2020-yillar davomida Akmal Saidov Islom Hamkorlik Tashkilotining Inson huquqlari bo'yicha doimiy komissiyasi raisi lavozimida, 2020-yildan esa ushbu tashkilotning vitse-prezidenti lavozimida o'z faoliyatini olib bormoqda.

Ma'lumot o'rnida shuni aytish mumkinki, Akmal Xolmatovich Saidov Konstitutsiyaviy huquq xalqaro assotsiatsiyasining haqiqiy a'zosi, Xalqaro qiyosiy huquq akademiyasining muxbir-a'zosi, Fransiya qiyosiy huquqshunoslik jamiyatining xorijiy a'zosi, Osiyo va Tinch okeani mintaqasi yuristlari xalqaro assotsiatsiyasi va Rossiya huquq assotsiatsiyasi a'zosi, Parij-1 Sobronna universitetining taklif qilingan professori bo'lib, qariyb 30 yillik parlament va siyosatda yuritgan faoliyati davomida Akmal Saidovning nomzodi ikki marotaba O'zbekiston Respublikasining Prezident saylovlarida tavsiya etilgan. Ma'lumki, 2002-yilning 27-yanvaridagi referendum natijalariga ko'ra, Prezident vakolati 5 yildan 7 yilga uzaytirildi va mos ravishda keying saylov 2007-yilda bo'lib o'tdi. Bunda Akmal Saidov saylovchilar faolligi 90.6 foizni tashkil etgan Prezident saylovida mustaqil nomzod sifatida 2.94 foiz ovozga ega bo'ldi. 2015-yilning 29-martida o'tkazilgan keyingi saylovda Milliy tiklanish demokratik partiyasidan nomzod Akmal Xolmatovich Saidovga 582 ming 688 nafar (umumiy hisobda 3.08 foiz) saylovchi ovoz berdi.

Akmal Saidov faqatgina siyosiy faoliyat yuritingina qolmasdan, bugungi kunga qadar qiyosiy huquqshunoslik, xalqaro huquq, davlat va huquq nazariyasi va tarixi, inson huquqlari hamda konstitutsiyaviy huquq bo'yicha 30 ta darslik va o'quv qo'llanmalar, 350 dan ortiq risola va ilmiy maqolalar muallifi hisoblanib, ulardan eng dolzarblari Xadicha Sulaymonova haqidagi 1993-yilda chop etilgan maqola, "O'zbekistonda ayollar huquqlari" kitobi (o'zbek, rus, ingliz tilida. 2010-yil), O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 25 yilligi hamda buyuk davlat arbobi, mohir diplomat, sarkarda, fan va madaniyat homiysi Amir Temur tavalludining 680 yilligiga bag'ishlangan, taniqli fransuz olimi Keren Lyusyen bilan hamkorlikdagi "Amir Temur va Fransiya" kitobi, "Qiyosiy huquqshunoslikka kirish" darsligi va boshqa darsliklar hisoblanadi [3].

Asarlari dunyoning ko'plab mamlakatlari, xususan, Buyuk Britaniya, AQSh, Germaniya, Avstriya, Fransiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Hindiston, Yaponiya, Rossiya, Polsha, Belgiya va boshqa mamlakatlarda chop etilgan.

Darhaqiqat, Akmal Saidovning xalqimiz, yurtimiz, uning ravnaqi va xalqaro rolini oshirish, inson huquq va erkinliklarini himoyalash borasidagi jonbozliklari e'tiborsiz qolgan emas. Jumladan, Akmal Saidov bir nechta davlat mukofotlarining sovrindori hisoblanadi. 2001-yilda "Mehnat shuhrati" ordeni, 2006-yil "Do'stlik" hamda "El-yurt hurmati" ordenining 2017-yilda berilishi so'zining tasdig'idir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, bugungi kunda o'z mehnati, ilmiy mehnatsevarligi bo'lgan, xalq farovonligi hamda yurt kelajagi uchun qayg'uradigan, Respublikaning taraqqiyoti va yuksalishida o'ziga xos va ulkan hissador bo'lgan Akmal Saidov kabi insonparvar yurtdoshlarimiz har doim ulug'lanishga munosib va biz yosh huquqshunoslar uchun Akmal Saidovning hayot yo'li va faoliyati doimiy o'rganilishi va saboq olinishi lozim bo'lgan katta maktabdir.

1. “Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazini tuzish to'g'risida”gi PF-1611-son. 31.10.1996.
2. <http://parliament.gov.uz/uz/about/structure/deputy/550/>
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/06/01/akmal-saidov/>

Диёров Бахриддин Махмуджонович

Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар
олий мактаби Жиноят ҳуқуқи ихтисослиги

тингловчиси
+93-793-56-00

Аннотация. Жиноий жазо — бу жиноят содир этган шахсга давлат томонидан қўлланиладиган жазо чораси. Жиноий жазо жиноят қонунлари асосида белгиланади ва унинг мақсади жиноятларнинг олдини олиш, жамиятда тартибни сақлаш ва жиноятчиларни жавобгарликка тортишдир.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 43-моддасига кўра, жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсларга нисбатан қуйидаги асосий жазолар қўлланилиши мумкин:

- 1) жарима;
- 2) муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш;
- 3) мажбурий жамоат ишлари;
- 4) ахлоқ тузатиш ишлари;
- 5) хизмат бўйича чеклаш;
- 6) озодликни чеклаш;
- 7) интизомий қисмга жўнатиш;
- 8) озодликдан маҳрум қилиш;
- 9) умрбод озодликдан маҳрум қилиш.

Маҳкумларга асосий жазолардан ташқари ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш тарзидаги қўшимча жазо ҳам қўлланилиши мумкин.

Хизмат бўйича чеклаш ёки интизомий қисмга жўнатиш тариқасидаги жазолар фақат ҳарбий хизматчиларга нисбатан қўлланилади.

Муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш фақат асосий жазо сифатидагина эмас, балки қўшимча жазо тариқасида ҳам қўлланилиши мумкин.

Калит сўзлар: қасд, тўғри қасд ёки эгри қасд, эҳтиётсизлик, ўз-ўзига ишониш, бепарволик, қасд, объектив ва субъектив белгилар, мотив ва мақсад, суд, жиноят процесси, тергов ҳаракатлари, кодекс.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг Махсус қисми моддалари жиноятларни таснифлаш таҳлилига кўра 274 та модда ҳамда 621 та жиноят таркибидан иборат бўлиб, ўта оғир жиноятлар 62 та, оғир жиноятлар 115 та таркибни, унча оғир бўлмаган жиноятлар 156 та, ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятлар таркиби 288 тани ташкил этади. Қайд этиш лозимки, ушбу рақамлар ўзгарувчан бўлиб, жиноят қонунчилигига тегишли ўзгартиришлар киритилиши, масалан, криминализация ёки декриминализация, пенализация ёки депенализация, жиноят санкцияси миқдори ёки муддатининг ўзгариши жиноят таснифига оид рақамларнинг ҳам ўзгаришига олиб келади.

Жиноятларни таснифлашда Жиноят кодексининг Махсус қисми санкциясидаги жазо муддатини белгилашда Жиноят кодексининг 15-моддаси қоидалари инобатга олинмаганлиги намоён бўлади. Масалан, ўта оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда ўн йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум

қилиш ёхуд умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар қиради. Жиноят кодекси Махсус қисмида 62 та таркибда ўта оғир жиноятлар таснифига қиради. Шу билан бир қаторда, ўта оғир жиноятларнинг айримларида жазонинг минимал миқдори ўн йилдан кам этиб белгиланган. Масалан, ЖКнинг 135-модда сининг 4-қисмида саккиз йилдан ўн икки йилгача, 154-моддаси 2-қисмида етти йилдан ўн икки йилгача, 169-моддаси 4-қисмида саккиз йилдан ўн беш йилгача, 175-моддаси 2-қисмида саккиз йилдан ўн икки йилгача, 178-моддасида 3-қисми саккиз йилдан ўн икки йилгача, 186-1-моддасида 3-4-қисмлари етти йилдан ўн икки йилгача, 255-1-моддаси 2-қисмида саккиз йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган. Юқоридаги санкцияларнинг белгила нишида, бизнингча, ЖКнинг 15-моддаси қоидаларига амал қилинмаган. Фикримизча, бунда ўта оғир жиноятлар санкцияси белгиланишида жазонинг минимал миқдори ҳам ўн йилдан ортиқ бўлиши назарда тугилиши лозим.

Қайд этиш лозимки, ўта оғир жиноятлар учун Жиноят кодексининг Махсус қисми санкциясида фақат озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган бўлиб, ЖКнинг 155-моддасининг 3-қисми ҳамда 97-моддасининг 2-қисмида озодликдан маҳрум қилиш жазосига муқобил умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган. Жиноят кодексининг Махсус қисми моддалари ва уларнинг қисми кесимида таҳлил қилинганда 115 та оғир жиноят таркиби бўлиб, Жиноят кодексининг 15-моддасига асосан, оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар қилиши белгиланган, айрим оғир жиноятларда жазонинг минимал миқдори беш йилдан кам этиб белгиланган бўлса-да, ЖКнинг оғир жиноятлар таснифига қирган 103-моддасининг 1-қисми, 118-119-моддаларнинг 1-қисми, 186-модданинг 3-қисми, 186-2-модданинг 2-қисми, 283-модданинг 2-қисмлари санкциясида уч йилдан етти йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган. ЖКнинг 278-моддасининг 1-қисмида етти йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган.

Жазо турларининг таъсирчанлик даражаси жиноий жазо тизимининг самарадорлигини баҳолашнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Жазо турларининг ҳар бири жиноятчига таъсир кўрсатишда турли даражада самарали бўлиши мумкин. Шунингдек, ҳар бир жазо тури жиноятнинг хусусиятига, унга қўйиладиган мақсадларга ва ижтимоий шарт-шароитларга қараб, ўзининг таъсирчанлик даражасини ошириши ёки пасайтириш мумкин. Жазо турлари ўзининг психологик, ижтимоий ва профилактик таъсирини ҳар хил кўрсатади.

Жарима давлатнинг мажбурлов чораси сифатида айбдорга иқтисодий таъсир кўрсатиш орқали жиноят содир этган шахснинг мулкый ҳуқуқларини чеклашдан иборатдир. Шунинг учун ҳам жарима жазо тизимида кўрсатилган жазо чораларининг энг енгили ҳисобланади.

Жиноий жазо сифатида белгиланган жарима шахсни муайян моддий мулкдан маҳрум қилади. Жарима катта ижтимоий хавф туғдирмайдиган жиноятлар учун энг самарали таъсир воситаларидан бири бўлиб, у суд амалиётида энг кўп қўлланиладиган жазо туридир. Айни пайтда, жарима атрофдагиларга ҳам тегишли

тарзда таъсир қилиши керак.¹

Муайян ҳуқукдан маҳрум қилиш жазосини белгилашдан асосий мақсад айбдорнинг хизмат вазифаси билан боғлиқ жиноий фаолиятини чеклаш ва шу билан бирга янги жиноят содир этишнинг олдини олишдан иборат².

Қамоққа олиш жиноятчига тажриба, жамиятдан алоҳида бўлиш, ижтимоий катордан четлатиш каби таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, қамоқ жиноятчиларнинг қайта шаклланиши ва реабилитациясини таъминлаш учун зарур шарт-шароитлар мавжуд бўлса, самарали бўлиши мумкин. Лекин, агар қамоқ шароити салбий ва ижтимоий қайта шакллантириш учун дастурлар йўқ бўлса, қамоққа олишнинг таъсири камайиши мумкин. Қамоқхонада бўлиш жиноятчи учун психологиявий хавфларни ҳам туғдиради. Одам жамиятдан алоҳида қилинса, унинг ижтимоий ва психологик саломатлигига таъсир қилиш хавфи ортиши мумкин.

Жиноятчига таъсири кўп ҳолда суднинг назоратидаги шароитларда амалга ошириладиган профилактик ва педагогик ишга боғлиқ. Масалан, жиноятчига қайтиб ўрганиш ёки касб-ҳунар ўргатиш каби ўқитиш ва тарбиялаш дастурларини тақдим этиш унинг ижтимоий ҳаётига катта таъсир кўрсатиши мумкин. Агар бундай шароитлар етарли бўлса, жиноятчига иш ва ёрдам кўрсатиш, қайта шакллантириш имкониятлари берилса, бу тарбиялаш самарадорлигини оширади.

Жазо сифатида фақат мажбурлов хусусиятига эга бўлган таъсир чораси тан олинади, яъни жазо қўлланилаётган ёки бошқа шахсларнинг ихтиёридан қатъи назар ижро этилади. Бу ўринда жазо қўлланилаётган шахсга нисбатан субъектив муносабатда бўлиш, унинг мажбурий хусусиятига таъсир этмайди. Жазо айбдор томонидан ихтиёрий тарзда ёки унинг ихтиёрига қарши мажбурий равишда ижро этилади, яъни бу ўринда унинг мажбурий эканлиги намоён бўлади.

Жазонинг мажбурий хусусияти, жазони айбдор томонидан, шунингдек, жазони ижро этувчи орган ходимлари, муассасалар маъмурияти томонидан ижро этилишини билдиради. Айни пайтда, ушбу характер қандайдир субъектив омилларга боғлиқ бўлган ва амалга оширилиши лозим бўлмаган бошқача таъсир ўтказиш чораларини жазо чораси сифатида тан олинмайди, хусусан, кўндириш, тарбиявий характерга эга бўлган чоралар ва ҳоказолар жазо сифатида ҳисобга олинмайди.

Жазони тайинлаш, яъни жиноят кодексининг махсус қисмидаги тегишли модда доирасида жазонинг аниқ тури ва ҳажмини танлаш фақат судга берилган ҳуқукдир. Фақат суд - давлат ҳокимиятининг алоҳида бир бўлаги сифатида содир этилган жиноят учун жазо тайинлаш ҳуқуқига эга. Давлатнинг бошқа органлари хусусан, ижро этувчи ва қонун чиқарувчи органлар бундай ваколатларга эга эмас.

Жиноий жазо ўта шахсий характерга эга бўлиб, жиноий жазо фақат жиноят содир қилишда айбдор бўлган шахсларга нисбатан тайинланади. Жиноий жазо жиноятчининг шахсига қаратилган бўлиб, ҳатто у жавобгарликдан қочган вақтда ҳам, ундан бошқа шахсга нисбатан қўлланилмайди. Шахс айби исботланган қилмиши учунгина жиноий жавобгарликка тортилади. Жиноий жазо шахсий хусусиятга эга бўлиб, фақат жиноят содир этишда айбдор, деб топилган шахсларга

Июнь | 2025, 1-қисм

¹ А.С.Якубов. Р.Кабулов ва бошқ. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик/ -Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014.-Б.312.

² А.С.Якубов. Р.Кабулов ва бошқ. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик/ -Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014.-Б. 313

нисбатан қўлланилиши мумкин. Жиноий жазо фақат жиноят содир қилган шахснинг ўзигагина қўлланади, маҳкум жазонинг ижросидан қочганда ҳам жазо унинг оила аъзоларига ёки оила аъзоларидан бирига нисбатан қўлланилиши мумкин эмас.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикасининг [Конституцияси](https://lex.uz/uz/docs/6445145). Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон// <https://lex.uz/uz/docs/6445145>.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.04.1995й., <https://lex.uz/docs/111460>.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.04.1995й., <https://lex.uz/docs/111450>.

Жиноят ҳукуқи. Умумий қисм. Очилов Х.Р., Хайдаров Ш.Д., Шамсидинов З.З., 2021 йил, ТДЮИ нашриёти 172 бет

Ҳ.И.Исмоилов, - Жиноят ҳукуқи (жиноий жазо турлари). Ўқув қўлланма. – Т.: БИ, 2020 й. 88 б.

КУЧЛИ РУХИЙ ҲАЯЖОНЛАНИШ (АФФЕКТ) ҲОЛАТИДА ҚАСДДАН ОДАМ ЎЛДИРИШ ЕНГИЛЛАШТИРУВЧИ ТАРКИБЛИ ЖИНОЯТИ СИФАТИДА

Эркабоев Отабек Аҳаджон ўғли

Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий
кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий
мактаби тингловчиси

Аннотация: Мазкур мақолада муаллиф кучли рухий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатида қасддан одам ўлдириш енгиллаштирувчи таркибли жиноят сифатидаги ўзига хос хусусиятларни ёритган. Кучли рухий ҳаяжонланиш (аффект) - инсонни ташқи ва ички таъсирларга муносабатини белгилайдиган эмоциянинг бир кўриниши сифатида таърифланади. У умумий психологияда онгни сезиларли ўзгартирувчи, иродавий бошқарувни бузувчи ва организм фаолиятига таъсир қилувчи кучли эмоционал ҳолат сифатида қаралади. Муаллифнинг таъкидлашича, қасддан одам ўлдириш жиноятларининг 48–50 фоизда жабрланувчининг хулқи, қарашлари ва муносабати жиноятчида жиноят содир этишга туртки бўлади. Бу ҳолатда жиноятчи ва жабрланувчи ўртасидаги муносабатлар муҳим аҳамият касб этади. Хулоса қилиб, муаллиф кучли рухий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатини ташқи ва ички омилларнинг ўзаро таъсири натижасида юзага келувчи ҳолат сифатида баҳолайди.

Калит сўзлар: аффект, кучли рухий ҳаяжонланиш, енгиллаштирувчи таркибли қасддан одам ўлдириш, фрустрация, зарар етказиш, кўзғалувчанлик, ҳаяжонланиш.

Жиноят мотиви ва мақсади билан бир қаторда жиноят содир этган шахснинг эмоционал ҳолати жиноятни тўғри тавсифлаш ва унга қарши курашнинг кримнологик чора-тадбирларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамият касб этади. Эмоция сўзи латин тилидаги *emoveo* сўзидан олинган бўлиб, “ҳаяжонланаман”, “ларзага келаман”, деган маъноларни англатади.

Психология ва фалсафа фанларида вужудга келиш шакли ва давомийлигига кўра шахс эмоционал ҳолатини тўрт асосий шакли ажратиб кўрсатилади. Булар ҳиссиёт, аффект, эҳтирос ва кайфият. Бу тушунчалар ўзининг вужудга келиш шакли ва давомийлиги ҳамда субъект психикасига кўрсатадиган таъсирига кўра бир-биридан ажралиб туради. Шу боис, эмоционал ҳолатнинг барча шакллари бирдек жиноят-ҳуқуқий аҳамият касб этмайди ва жиноят субъектив томонининг таркиби сифатида намоён бўлмайди. Жиноят ҳуқуқи фақатгина жиноят содир этишга тайёргарлик кўриш ва уни содир этишга бевосита дахлдор эмоционал ҳолат шакллариинигина ҳисобга олади ҳамда ўрганади.

Аффект ҳиссиёт ва эҳтирос каби инсонни ташқи ҳамда ички таъсирларга баҳо бериши, унга бўлган муносабатини белгилаб берувчи функциялари фаолиятини ўзида намоён қилувчи эмоциянинг бир кўринишидир. Инсон ички регулятив фаолиятининг бир шакли сифатида аффект субъектнинг унга таъсир кўрсатувчи объект ёки вазиятга бўлган муносабати ёхуд реакцияси сифатида намоён бўлади. Шу боис, аффектнинг пайдо бўлиши ва унинг кучини баҳолашда

юзага келган вазият ёки ҳолатни баҳолаш муҳим аҳамият касб этади.

Мустақиллик йилларида республикада жисмоний ёки руҳий мажбурлаш ёки қўрқитиш натижасида жиноят содир этганлик учун жавобгарликни белгилаш, уни халқаро стандартларга мувофиқлаштиришга аҳамият берилди, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатларини самарали ҳимоя қилишга тўсқинлик қиладиган ҳуқуқий бўшлиқлар ва қарама-қаршиликларни бартараф этиш ҳамда Жиноят кодексида қўлланиладиган атама ва тушунчаларни уларнинг мазмунига аниқ таъриф бериш ҳамда ягона шаклда қўллаш орқали такомиллаштириш бўйича қатор чора-тадбирлар амалга оширилди. Шу нуқтаи назардан, мазкур йўналиш суд-ҳуқуқ соҳасини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари қаторида белгиланиб, бу соҳани тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Маълумки, жиноят қонунчилигининг самарали тизимини яратиш давлатнинг қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатлари, тинчлик ва хавфсизликни ишончли ҳимоя қилиш бўйича устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Шу жиҳатдан ҳам “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Концепцияда қилмишнинг жиноийлигини истисно қилувчи ҳолатларни белгиловчи нормаларни такомиллаштириш назарда тутилган. Бундан ташқари, 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ва “Ўзбекистон — 2030” стратегиясида ҳам жиноят қонунчилигини такомиллаштириш сиёсатини изчил давом эттириш, жиноий жазолар ва уларни ижро этиш тизимида инсонпарварлик тамойилини кенг жорий этиш изчил давом эттирилиши белгиланди. Материал ва методлар кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатида қасддан одам ўлдириш жиноятини енгиллаштирувчи таркибли жинояти сифатида ўзига хос хусусиятларини ўрганиш, мазкур ҳолатни назарда тутувчи қонун ҳужжатлари нормаларини таҳлил қилиш. Бунинг учун таҳлил, тарихий-қийосий услуб, абстракция ва таққослаш сингари илмий идрок этиш усулларида фойдаланилган. Тадқиқот натижалари О.Ситковская аффектни “вақтинчалик руҳий касаллик саналмайдиган, инсонни бутунлай эгаллаб олувчи ва унинг ҳуқ-атворида сезиларли даражада таъсир қилувчи шиддат билан юзага келадиган ҳиссий портлаш”, деб таърифлайди. Ф.Сафуанов эса “аффектни ҳуқ-атворнинг онгли-иродавий бошқарилиш қобилиятини чекловчи ва уч даврли ривожланиш шаклига эга бўлган тўсатдан юзага келадиган ҳиссий ҳолат сифатида эътироф этади”.

Аффект ҳиссиётнинг табиий асосидан келиб чиқувчи бошқариб бўлмайдиган (беихтиёр), кўп ҳолларда мақсадсиз кечувчи эмоционал ҳолат сифатида намоён бўлади. Аммо бу белгилар аффектни инсоннинг ақли расолигини истисно қилувчи патологик руҳий ўзгаришлар тоифасига киритишимизга асос бўлмайди. Аффект инсоннинг бирон-бир қўзғатувчи ҳодисага нисбатан нормал руҳий муносабати саналади. Шу сабабли ҳам аффект ҳолатида содир этилган ижтимоий хавфли қилмишлар жиноий жавобгарликка лойидир. Бу ҳолатда шахс ҳаракатларининг мақсади аниқ бир вазиятга боғлиқ равишда вужудга келади. “Аффект - бу аниқ бир ҳолатларда шахсни жиноят содир этишга ундовчи кучли руҳий ҳаяжонланишдир. Шу боис, жиноят қонунида ижтимоий хавфли қилмишни аффект ҳолатида содир этганлик учун жиноий жавобгарлик ўрнатилган.

Кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатида содир этилган қасддан одам

Ўлдириш жиноятини енгиллаштирувчи ҳолатда содир этилган деб топишнинг белгиси сифатида ЖК 98-моддасида кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолати назарда тутилган. Мазкур жиноят жабрланувчининг ғайриқонуний ва ахлоққа зид хулқ-атворига нисбатан жавоб реакцияси сифатида намоён бўлади. Айнан жабрланувчининг ғайриқонуний ва ахлоққа зид хулқ-атвори “кечиримли” ҳолат сифатида намоён бўлади ва жиноятни ижтимоий хавфлилиқ даражаси пасайишига сабаб бўлади. Жиноят кодекси 98-моддасида назарда тутилган жиноятлар инсон ҳаётига қарши қаратилган жиноятлар саналади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси шахснинг ҳаётига қарши қаратилган жиноятлар тоифасида кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида қасддан одам ўлдириш жиноятининг тутган ўрни ўзига хосдир. Ушбу жиноятлар енгиллаштирувчи таркибли жиноятлар сирасига киришини инобатга олсак, уларнинг таркиби ва ўзига хос жиҳатларини ҳар томонлама таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Мазкур жиноятларни енгиллаштирувчи таркибли жиноятлар тоифасига киришига қуйидаги икки ҳолат асос бўлиб хизмат қилади: биринчидан, ушбу жиноятларда айбдор ўзига хос руҳий ҳолатда, яъни кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатида ҳаракат қилади, иккинчидан, жиноят ҳуқуқи ва криминология нуқтаи назаридан жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолат сифатида аффект фактининг мавжудлиги эмас, балки айбдорда аффект ҳолатини асосли равишда вужудга келганлиги, яъни унинг вужудга келишига бош омил бўлиб жабрланувчининг ғайриқонуний ҳаракатлари ёки ахлоққа зид хулқ- атвори хизмат қилади. Ушбу икки ҳолатнинг мавжудлиги қилмишни кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатида содир этилган, деб ҳисоблашга асос бўлади. М.Мусаев ва С.Ниёзоваларнинг олиб борган тадқиқот натижаларига кўра, қасддан одам ўлдириш жиноятининг 48-50 фоизида жабрланувчи ўз юриш туриши, хулқи, қарашлари билан жиноятчига қарши борганлиги ва шу тариқа жиноят содир этишга йўл очганлиги аниқланган. Демак, кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати ташқи ва ички омилларнинг ўзаро ҳаракати натижаси ҳисобланади. Ташқи ҳолатлар жиноятга ундовчи ташқи таъсирлар мажмуидан иборат бўлса, ички омилларга субъектнинг алкоголь мастлиги, руҳий касаллиги, эмоционал зўриқиши ва бошқаларни киритиш мумкин. Аффект ҳолатидаги хулқ-атвор олдиндан ўйланган мақсад асосида бошқарилмайди, балки шахсни қамраб олган ва уни импульсив ҳаракат қилишга ундовчи ҳиссиёт асосида бошқарилади. Шу боис, аффект ҳолатини баҳолашда шахснинг индивидуал психологик жиҳатларини инобатга олиш лозим. Жиноят содир этиш вақтидаги айбдорнинг эмоционал ҳолатини баҳолашда суд ва тергов органлари асосан икки ҳолатга эътиборни қаратиши лозим: - суд ва тергов жараёнида аниқланган жиноят содир этиш вақтидаги айбдор ҳаракатларининг ташқи белгиларига. Масалан, ташқи кўриниши, ҳаракатланиш жараёни, сўзлашиш ва мимикасининг ўзига хослиги ва бошқалар; - айбдорнинг ўз кўрсатмаларида хабар бериши мумкин бўлган субъектив ҳис- туйғусини бошидан ўтказиш жараёни. Бу туйғуларни айбдор одатда турли шакллардаги сўзлар орқали ифодалашга ҳаракат қилади. Масалан, “бўлган воқеани жуда сал-пал эслайман”, “худди туш каби содир бўлди”, “менда худди нимадир портлагандек бўлди” ёки бошқа шаклларда ифодаланиши мумкин. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, Жиноят кодексида назарда тутилган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида содир этилган жиноятларни енгиллаштирувчи таркибли жиноят сифатида эътироф этилганлиги, бу биринчи навбатда бу каби шароитларда

жиноят содир этган шахсларга инсонпарварлик принципини татбиқ қилинишини назарда тутса, иккинчидан, ушбу енгиллаштирувчи таркибли жиноятларни ўхшаш таркибли жиноятлардан фарқлаган ҳолда амалиётда қўллаш ҳамда унинг белгиларини суд, тергов органлари томонидан тўғри татбиқ қилиниши лозимлигини аниқлатади. Бизнингча, қилмишни енгиллаштирувчи ҳолат сифатида эътироф этиш учун Жиноят кодекси 98-моддасида қонун чиқарувчи томонидан белгилаб қўйилган қуйидаги ҳолатлар исботланиши лозим:

1) жабрланувчи томонидан зўрлик ёки оғир ҳақорат ёхуд бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар содир этилганлиги ва бунинг натижасида айбдорда кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатини вужудга келиш имкониятининг мавжудлиги;

2) айбдорда фактик жиҳатдан кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатини мавжудлиги;

3) жабрланувчининг ғайриқонуний ҳаракатлари ва айбдорда вужудга келган кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолати ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлиги. Ушбу санаб ўтилган белгилар ЖК 98-моддасини қонун чиқарувчи томонидан енгиллаштирувчи таркибли жиноят сифатида эътироф этилганлигини аниқлатади. Ўзбекистон Жиноят кодекси ҳар қандай жиноят таркибида кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолати мавжуд бўлишини, енгиллаштирувчи ҳолат сифатида назарда тутаети. ЖК 55-моддаси “д” бандига биноан жазони енгиллаштирувчи ҳолатлардан бири сифатида жабрланувчининг зўрлик, оғир ҳақорат ёки бошқача ғайриқонуний ҳаракатлари туфайли вужудга келган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида жиноят содир этиши белгиланганлиги фикримизни тасдиқлайди. Табиийки, ЖК 55-моддаси “д” бандига белгиланган кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатини шартлари ва вужудга келиш механизми ЖК 98-моддаси диспозициясидаги кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатининг белгилари билан бир хил бўлиши талаб қилинади. Лекин, ЖК 55-моддаси “д” банди ўзида “тўсатданлик” белгисини назарда тутмаган. Юқоридаги параграфларда батафсил таҳлил қилиб ўтганимиздек, ушбу белги қилмишни кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатида содир этилган деб топишда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу жиноят-ҳуқуқий белги жабрланувчининг кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатида жиноят содир этишининг жиноят қонуни билан белгилаб берилган талаби саналади.

Хулоса қиладиган бўлсак, ҳуқуқшунос олимлар ва психологлар С.Рубинштейн, И.Кудрявцев, О.Ситковская, А.Тхостов И.Кольмба, Ф.С.Сафуанов ва бошқалар томонидан мазкур тушунчани баҳолашга қаратилган турли таърифларни таҳлил қилиб, бу борада илмий адабиётларда ягона ёндашув мавжуд эмас, деган хулосага келган. Шулардан келиб чиққан ҳолда, аффектнинг ўзига хос мазмуни уни инсоннинг барча руҳий фаолиятига, айниқса унинг аниқлаш даражасига таъсир кўрсатишида ҳамда шу белги орқали бошқа руҳий кечинмалардан ажралиб туришида кўринади. Аффектни психологик жиҳатдан ўрганиб чиқиш ўз ичига уни вужудга келишига кўмаклашувчи шарт-шароитлар ва омилар таҳлилини ҳам қамраб олиши кўрсатиб ўтилган. Мазкур ҳолатларга аффектни вужудга келишига имкон берувчи ҳолатлар; шахснинг ёши ва бошқа ўзига хосликлари; асаб тизимининг хусусиятлари; инсон организмни вақтинчалик заифлаштирувчи омилар ҳамда бошқаларни киритишимиз мумкин. Ўрганилган илмий адабиётлар аффектнинг муҳим белгиларидан бири бу уни шахсни онгли

ўзини ўзи бошқарувини тўла амалга оширишига имконият бермаслиги ҳақида хулоса қилиш имконини берди. Бу “субъектнинг шахсий қобиляти (қуввати)” тушунчаси билан изоҳланадиган ҳодиса билан бир вақтда юз беради. Бу тушунча суд-психологик экспертизасида “юридик аҳамият касб этувчи субъектнинг шахсий ижтимоий қобиляти (қуввати)” сифатида изоҳланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Жалилов О. Жиноят содир этилишида муҳитнинг таъсири. // *Huquq va burch*. 2018. – №2. – Б. 53–54.
2. Васильев В.Л. Юридическая психология. – СПб.: Питер, 2010. – 624 с.
3. Ситковская О.Д. Аффект: криминально-психологическое исследование. – М.: Юрлитинформ, 2011. – С. 33.
4. Сафуанов Ф.С. Аффект: субъективно-психологический экспертологический анализ. // *Психол. журнал*. 2015. – №3. – С. 21.
5. Сафуанов Ф.С. Определение аффекта у обвиняемого. // *Юрид. психология*. 2018. – №1. – С. 11–14.
6. Назаренко Г.В. Уголовно-релевантные психические состояния. – М.: Юрист, 2009. – С. 199.
7. Кудрявцев И.А. Судебно-психологическая экспертиза аффекта. // Калининград, 2013. – С. 42–43.
8. Ревин В.П. (тхр.). Уголовное право России. Особенная часть. – М.: Юстицинформ, 2010. – С. 140.
9. Шарьурова Ю. Смягчение ответственности при аффекте. // *Закон и право*. 2010. – №8. – С. 81–84.
10. Козаченко И.Я., Спасенников Б.А. Концепция аффекта в уголовном праве. // *Рос. юр. журнал*. 2011. – №2. – С. 21.
11. Жуманиёзов Н. Кучли рухий ҳаяжонланиш ва аффект. // *Huquq va burch*. 2019. – №10–11. – Б. 104–105.
12. Ниёзова С. Кучли рухий ҳаяжонланиш ҳолатида одам ўлдириш. – Тошкент: ТДЮИ, 2020. – 56 б.
13. Мусаев Б. Аффект жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолат сифатида. // *ТДЮИ Ахборотномаси*. 2015. – №4. – Б. 144–146.

МАНСАБ СОХТАКОРЛИГИГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ ЖИНОЯТ-ҲУҚУҚИЙ ВА КРИМИНОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Саримсоқов Зухриддин Бегалиевич
Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий
кенгаши ҳузуридаги судьялар олий мактаби
тингловчиси

Аннотация

Ушбу мақолада мансаб сохтакорлиги жиноятининг жиноят-ҳуқуқий ва криминалогик жиҳатлари ҳар томонлама таҳлил қилинган. Мазкур жиноятнинг ҳуқуқий тавсифи, суд амалиёти, ижтимоий хавфи, келиб чиқиш сабаблари ва уни бартараф этишнинг асосий йўналишлари илмий жиҳатдан асосланган. Шунингдек, профилактик чоралар ҳамда қонунчиликни такомиллаштиришга оид таклифлар ҳам баён этилган.

Калит сўзлар: мансаб сохтакорлиги, мансабдор шахс, расмий ҳужжат, сохталик, коррупция, криминалогия, жазо, профилактика.

Кириш

Бугунги кунда Ўзбекистонда давлат бошқарувини ислоҳ қилиш, шаффофлик ва ошқораликни таъминлаш, жамиятда қонун устуворлигини мустаҳкамлаш борасида кенг кўламли ислоҳотлар олиб борилмоқда. Шу билан бирга, мансабдор шахсларнинг хизмат ваколатларидан норасмий ёки ноқонуний фойдаланиши билан боғлиқ жиноятлар, жумладан мансаб сохтакорлиги ҳолатлари ҳамон мавжудлигича қолмоқда.

Мансаб сохтакорлиги давлат бошқарувининг самарадорлигига, фуқароларнинг давлат органларига бўлган ишончига жиддий таъсир кўрсатувчи хавфли жиноятлардан бири ҳисобланади. Ушбу мақолада мазкур жиноятнинг ҳуқуқий ва криминалогик жиҳатлари, уни келтириб чиқарувчи омиллар ҳамда профилактик тадбирлар таҳлил этилади.

1. Мансаб сохтакорлигининг ҳуқуқий моҳияти

Мансаб сохтакорлиги Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 207-моддасида ўз ифодасини топган бўлиб, унинг асосий мазмуни мансабдор шахс томонидан расмий ҳужжатларга сохта маълумотлар киритиш, уларни ўзгартириш ёки қасддан бузиб кўрсатишдан иборатдир.

Асосий ҳуқуқий белгилари:

- Жиноят субъекти — фақат мансабдор шахс;
- Жиноят предмети — расмий ҳужжат;
- Жиноят ҳаракати — ҳужжатни сохталаштириш, яъни ёлғон маълумот киритиш, ҳақиқий маълумотни ўзгартириш;
- Мақсад — шахсий ёки бошқа манфаатларни кўзлаш;
- Оқибат — ҳуқуқий ёки ижтимоий хавфли ҳолатларни келтириб чиқариш.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленуми қарорларида ҳам ушбу жиноятни квалификация қилиш, уни бошқа мансаб жиноятларидан фарқлашга оид тавсиялар берилган.

2. Суд амалиёти ва мансаб сохтакорлиги

Суд амалиётидан маълумки, мансаб сохтакорлиги кўпинча бошқа жиноятлар – пора олиш, ваколатдан чиқиб кетиш, манфаатлар тўқнашуви билан биргаликда содир этилади. Бу ҳолат унинг хавфлилигини янада оширади.

Судлар томонидан кўриб чиқилган ишларнинг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки:

- Энг кўп тарқалган ҳолат — молиявий ҳужжатларни сохталаштириш;
- Соғлиқни сақлаш, таълим ва солиқ органларида мансаб сохтакорлиги нисбатан кўп учрайди;
- Айбдор шахслар кўпинча судланганидан кейин ҳам айрим лавозимларда ишлагани кузатилган.

3. Ижтимоий хавф ва оқибатлар

Мансаб сохтакорлиги:

- Давлат органларига бўлган ишончни йўқотади;
- Қонун устуворлигига шубҳа уйғотади;
- Адолат тамойилларини бузади;
- Бошқа жиноятларга замин яратади (коррупция, фирибгарлик, порахўрлик).

Бундай жиноятларнинг ижтимоий хавфини баҳолашда унинг кенг миқёсли таъсирини эътиборга олиш зарур. Яъни у фақат бир шахс ёки муассаса эмас, балки бутун тизимга зарар етказиши мумкин.

4. Мансаб сохтакорлигининг криминологик таҳлили

Мазкур жиноятнинг келиб чиқиш сабабларини таҳлил қилар эканмиз, куйидаги асосий омиллар намоён бўлади:

- Ҳукукий маданиятнинг паст даражада экани;
- Назорат ва жавобгарлик тизимининг самарасизлиги;
- Кадрларни танлашда шаффофликнинг етишмаслиги;
- Коррупцион муҳитнинг мавжудлиги;
- Жазонинг муқаррарлиги таъминланмаганлиги.

Криминологик тадқиқотлар шундан далолат берадики, бу жиноятга кўпинча шахсий манфаатни давлат манфаатларидан устун қўювчи шахслар йўл қўяди. Бундай шахсларнинг ҳаракатларида аксар ҳолда ахлоқий ва ҳукукий тарбиянинг етишмаслиги кўзга ташланади.

5. Профилактика ва ислоҳотлар

Қонунчиликдаги таклифлар:

- Жиноят кодексининг 207-моддасида мансаб сохтакорлиги билан боғлиқ ҳолатларни аниқроқ дифференциация қилиш;
- Хизмат ваколатини суиистеъмол қилганлик билан боғлиқ ҳолатларнинг санкцияларини кучайтириш.

Институционал чоралар:

- Электрон ҳужжат айланмаси орқали шаффофликни ошириш;
- Давлат хизматчиларининг малакасини ошириш ва ахлоқий таълимни йўлга қўйиш;
- Фуқаролик назорати механизмларини кучайтириш;

- Ахборот-коммуникация технологиялари асосида таҳлил ва мониторинг қилиш тизимларини жорий этиш.

Хулоса ва таклифлар

Мансаб сохтакорлиги давлат бошқарув тизимидаги энг хавфли жиноят турларидан бири ҳисобланади. Унга қарши курашда жиноят-ҳуқуқий ва криминологик ёндашувларни уйғун равишда қўллаш талаб этилади.

Асосий таклифлар:

1. Мансаб сохтакорлиги учун жазо турларини жамоатчилик манфаатларини ҳисобга олган ҳолда кучайтириш;
2. Давлат хизматчилари фаолиятини очик ва ҳисобдор этиш;
3. Мансабдор шахслар учун махсус ахлоқий кодекс қабул қилиш;
4. Суд амалиётида мансаб сохтакорлиги ҳолатларини кенгроқ таҳлил этиш ва умумлаштириш;

5. Фуқаролик жамияти институтларини фаол жалб этиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. – Т.: «Адолат», 2023.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: «Адолат», 2023.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. – Т.: 2022.
4. Ибрагимов И.А. Жиноят ҳуқуқи. Хусусий қисм. Дарслик. – Т.: ЎзМУ, 2021.
5. Ашуров Ҳ., Ҳамидов А. Жиноят ҳуқуқи: назарий ва амалий масалалар. – Т.: «Юрист Наша», 2020.
6. Тожибоев Ш.Ҳ. Жиноят-ҳуқуқий ва криминологик тадқиқотлар методологияси. – Т.: ИИВ академияси, 2019.
7. Рахимов А.К. Коррупция ва мансаб жиноятларининг профилактикаси. – Т.: «Ҳуқуқ», 2022.
8. Умаров Н.И. Давлат хизматчиларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш – коррупцияга қарши курашнинг кафолати. // «Юридик фанлар ахборотномаси». – 2023. №1.
9. Қаюмов Ф.М. Мансаб жиноятларининг ҳуқуқий-ижтимоий таҳлили. – Т.: «Фан ва технологиялар», 2020.
10. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. – www.transparency.org
11. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Handbook on Combating Corruption in Public Administration. – Vienna, 2021.
12. Ҳамидов А.Н. Криминология: назария ва амалиёт. – Т.: «Iqtisodiyot», 2018.
13. Интернет манбалар:
 - www.lex.uz – Ўзбекистон Республикасининг расмий қонун ҳужжатлари базаси.
 - www.supcourt.uz – Ўзбекистон Республикаси Олий суди сайти.
 - www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий сайти.

КИБЕРМАКОН ЖИНОЯТЛАРИ ВА УЛАРДАН ҲИМОЯЛАНИШ

Сулайманов Фаррух Райимжанович
Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий
кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий
мактаби тингловчиси
Телефон: +998 99 326 50 10
xondamirumarjon@gmail.com

Аннотация: мақола кибержиноятлар турлари, уларнинг тушунчаси, унга қарши курашиш бўйича миллий ва хорижий қонунчилик тажрибасини ўрганишга бағишланган бўлиб, шу асосда миллий қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: кибермакон, кибержиноят, киберхавфсизлик, интернет, VPN, кибержосуслик, ахборот технологиялари, халқаро ҳамкорлик, электрон дастурлар.

Бугунги кунда рақамли технологиялар жадал ривожланиб, одамларнинг кундалик ҳаётида муҳим ўрин эгалламоқда. Кибержиноятлар нафақат индивидуал фойдаланувчиларга, балки бизнес ва давлат муассасаларига ҳам катта зарар етказмоқда. Ушбу жиноятлар шахсий маълумотларнинг ўғирланиши, молиявий фирибгарлик, тармоқ ҳужумлари ва ахборот тизимларига зарар етказиш каби ҳолатларни ўз ичига олади. Уларнинг кенг тарқалиши киберхавфсизлик чораларининг муҳимлигини оширмоқда.

Кибержиноятлар турли шаклларда намоён бўлиб, уларнинг олдини олиш глобал аҳамият касб этмоқда. Дунё давлатлари ушбу таҳдидларга қарши янги стратегиялар ишлаб чиқишмоқда ва халқаро миқёсда киберхавфсизлик бўйича ҳамкорликни кучайтирмоқда. Бунда таълим ва хабардорлик муҳим рол ўйнайди. Оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда фирибгарлик, фишинг, зарарли дастурлар ва бошқа кибержиноятлар ҳақидаги маълумотларнинг кўпайиши фойдаланувчиларнинг эҳтиёткорлигини оширишга ёрдам беради.

Шу сабабли, кибержиноятларнинг асосий турларини ўрганиш, уларнинг таъсир доирасини тушуниш ва улардан ҳимояланиш чораларини кўриш ҳар бир фойдаланувчи, ташкилот ва давлат учун долзарб масаладир. Интернет ва ахборот

технологияларининг тараққиёти билан инсон ҳаёти янада қулайлашди, бироқ шу билан бирга, янги таҳдидлар ҳам пайдо бўлди. Кибержиноятлар нафақат индивидуал фойдаланувчиларга, балки бизнес ва давлат муассасаларига ҳам катта зарар етказмоқда.

Кибермакон — бу бизнинг ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланган виртуал олам. У бизга чексиз имкониятлар ва қулайликларни тақдим этади. Бироқ, шу билан бирга, кибержиноятлар ҳам тобора кўпайиб бормоқда. Ҳар йили миллионлаб одамлар хакерлик, фирибгарлик, шахсий маълумотларни ўғирлаш ва бошқа кибержиноятлар натижасида зарар кўрмоқда. Шу сабабли, кибермакондаги хавфлардан сақланиш ва ўз маълумотларингизни ҳимоя қилишни ўрганиш замонавий дунёда муҳим кўникма ҳисобланади.

Кибержиноятларнинг турлари

Фишинг – фирибгарларнинг сохта электрон почта хабарлари, веб-сайтлар ёки хабарлар орқали фойдаланувчиларнинг шахсий ва молиявий маълумотларини қўлга киритиш усулидир. Кўпинча бундай хабарлар банклар, давлат ташкилотлари ёки йирик компаниялардан келгандай туюлади. Фишинг ҳужумлари қуйидаги шаклларда амалга оширилиши мумкин:

Электрон почта фишинги – фойдаланувчиларга сохта электрон почта хабарлари юборилади, унда улар логин ва паролларини киритишга ундалади.

SMS фишинг – сохта SMS хабарлар орқали фойдаланувчилар фишинг ҳаволаларига босишига ундалади.

Кибержосуслик – бу давлатлар, ташкилотлар ёки хусусий шахсларнинг махфий маълумотларини ноқонуний равишда йиғиш ва улардан фойдаланиш учун амалга ошириладиган кибержиноят туридир. Кибержосуслик кўпинча ҳукумат агентликлари, йирик корпорациялар ва ҳарбий секторга қарши амалга оширилади. Ушбу ҳужумлар орқали рақобатчилар ёки душман кучлар махфий маълумотларга эга бўлиш, стратегик режаларни бузиш ёки муҳим ахборот тизимларига кириш имкониятини қўлга киритишади. Кибержосусликнинг оқибатлари жиддий бўлиб, давлат хавфсизлиги, иқтисодий барқарорлик ва тижорат сирларининг бузилишига олиб келиши мумкин.

Кибержиноятлардан ҳимояланиш чоралари

Кучли пароллар ишлатиш

Фойдаланувчилар ўз ҳисобларини ҳимоя қилиш учун мураккаб ва такрорланмас пароллардан фойдаланишлари керак. Ҳар бир хизмат учун алоҳида пароль яратиш ва уни мунтазам янгилаб туриш муҳимдир. Кучли пароль қуйидаги хусусиятларга эга бўлиши керак:

Икки Босқичли Аутентификация

Икки босқичли аутентификация (2ФА) фойдаланувчи akkaунтига рухсатсиз киришнинг олдини олиш учун қўшимча хавфсизлик даражасини таъминлайди. Ушбу тизим фойдаланувчининг паролдан ташқари, яна бир қўшимча хавфсизлик катламини талаб қилади. 2ФА қуйидаги усуллар орқали амалга оширилади

Антивирус дастурларидан фойдаланиш

Антивирус дастурлар ва тармоқ хавфсизлик деворларидан фойдаланиш зарарли дастурларни олдиндан аниқлаш ва бартараф этишга ёрдам беради. Замонавий антивирус дастурлари қуйидаги имкониятларни тақдим этади

Шубҳали ҳаволалардан эҳтиёт бўлиш

Электрон почта хабарларида ва ижтимоий тармоқларда шубҳали ҳаволаларга босишдан сақланиш лозим. Фирибгарлар кўпинча ёлғон хабарлар ёки сохта веб-сайтлар орқали фойдаланувчиларнинг шахсий маълумотларини қўлга киритишга ҳаракат қилишади. Қуйидаги тавсиялар шубҳали ҳаволалардан эҳтиёт бўлишга ёрдам беради.

Мунтазам захира нусхалар яратиш

Муҳим маълумотларни йўқотиш ёки товламачилик ҳужумларидан ҳимоя қилиш учун захира нусхаларини яратиш зарур. Захиралаш маълумотларни тиклаш ва киберҳужумлардан кейин зарарларни минималлаштиришга ёрдам беради.

VPN ва хавфсиз интернетдан фойдаланиш

Очиқ Wi-Fi тармоқларидан фойдаланганда, маълумотлар шифрланган бўлиши учун VPN хизматларидан фойдаланиш тавсия этилади. VPN (Virtual Private Network) – бу фойдаланувчининг интернетга уланишини махфий ва хавфсиз қилиш учун ишлатиладиган технология ҳисобланади.

Кибержиноят қурбони бўлганда нима қилиш керак?

Кибержиноят қурбони бўлиш ҳар қандай фойдаланувчи учун оғир ҳолат

бўлиши мумкин. Агар сиз кибержиноят нишонига айланган бўлсангиз, қуйидаги чораларни кўриш муҳим:

1. Паролларни дарҳол ўзгартириш – ҳужумга учраган аккаунт ва унга боғлиқ бошқа хизматларнинг паролларини ўзгартириш зарур. Пароллар мураккаб ва уникал бўлиши лозим.

2. Банк карталарини блоклаш ва молиявий муассасага хабар бериш – агар фирибгарлар молиявий маълумотларингизни қўлга киритган бўлса, банк билан боғланиб, карталарни вақтинча блоклаш тавсия этилади.

3. Қурилмаларда антивирус текширувини ўтказиш – компьютер ёки смартфонингизда антивирус дастури орқали тўлиқ текширув ўтказинг ва зарарли дастурларни ўчиринг.

4. Ҳуқуқ-тартибот органларига мурожаат қилиш – кибержиноят бўйича тегишли ҳуқуқ-тартибот органларига хабар беринг ва далилларни тақдим этинг.

5. Шубҳали аккаунтларни тиклаш ва зарарли дастурларни ўчиринг – ҳужумга учраган ижтимоий тармоқлар, электрон почта ва бошқа аккаунтларни тиклаш учун расмий ёрдам хизматларига мурожаат қилинг.

6. Кибержиноятчиларнинг кейинги ҳужумларидан сақланиш – келгусида фишинг хабарларига алданмаслик, шубҳали ҳаволалардан эҳтиёт бўлиш ва хавфсизлик чораларини кучайтириш муҳим.

7. Захира нусхаларни тиклаш – агар маълумотларингиз ўчириб юборилган ёки шифрланган бўлса, олдиндан яратилган захира нусхаларни қайта тиклаш орқали йўқотишларнинг олдини олиш мумкин.

8. Тегишли платформаларга хабар бериш – агар кибержиноят ижтимоий тармоқ ёки бошқа онлайн хизматлар орқали содир этилган бўлса, платформа маъмуриятига бу ҳақида хабар беринг ва аккаунтингизни ҳимоя қилиш чоралари кўринг.

Кибержиноятларга қарши самарали курашиш учун доимий ҳушёрлик талаб этилади. Ўз маълумотларингиз ва молиявий ресурсларингизни ҳимоя қилиш учун хавфсизлик чораларига риоя қилиш муҳимдир.

Хулоса қилиб айтганда, Кибержиноятлар замонавий дунёнинг энг муҳим муаммоларидан бири бўлиб, улардан ҳимояланиш ҳар бир инсон ва ташкилот учун

долзарб вазифадир. Кучли пароллар ишлатиш, икки босқичли аутентификация, антивирус дастурларидан фойдаланиш каби чораларга риоя қилиш орқали хавфсизликни таъминлаш мумкин. Кибержиноятларга қарши кураш фақат технологик ҳимоя билан чекланмай, балки фойдаланувчиларнинг онгли ва эҳтиёткор бўлишини ҳам талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Cybercrime: A Global Challenge. United Nations Publications, 2020.
2. Д.Х.Валеева, Кибержиноятлар: тушунчаси, турлари ва ҳуқуқий тартибга солиш масалалари. – Москва, Россия Федерацияси, “Юриспруденция” илмий журнали, 2022, №4.
3. Н.Аберкромби, Социологический словарь [Электронный ресурс] / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б.С. Тернер. - URL: http://sociological_dictionary.academic.ru/264.
4. Azmi, R., & Ahmad, A. (2019). Cyber Crime and Cyber Security: A Study on Awareness among Students. International Journal of Social Science and Economic Research, Vol. 4, Issue 2.
5. Киберпреступность: криминологический, уголовно-правовой, уголовно-процессуальный и криминалистический анализ / науч. ред. И.Г. Смирнова; отв. ред. О.А. Егерова, Е.М. Якимова.- М., 2016.
6. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества / А.Г. Волеводз. - М., 2002.

Jinoyat huquqi nuqtayi nazaridan noqonuniy onlayn kreditlarning huquqiy javobgarligi

Qahorova Saodat Sohib qizi

TDYU Magistratura va sirtqi ta'lim fakulteti

Kiber huquq yo'nalishi talabasi

qahhorovasaodat027@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezis ishda raqamli moliya sohasida yuzaga kelayotgan noqonuniy onlayn kreditlash holatlari jinoyat huquqi nuqtayi nazaridan o'rganiladi. Asosiy e'tibor firibgarlik, shaxsiy ma'lumotlardan noqonuniy foydalanish, litsenziyasiz moliyaviy faoliyat kabi jinoyat turlari bilan bog'liq bo'lgan huquqiy javobgarlik masalalariga qaratilgan. Chet el tajribasi tahlili orqali O'zbekiston qonunchiligidagi kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi. Ushbu tadqiqot noqonuniy onlayn kreditlar (fintech) bilan bog'liq shaxsiy ma'lumotlardan noto'g'ri foydalanishning huquqni muhofaza qilish tizimini kiber nuqtai nazaridan mayantara jinoyatining bir shakli sifatida tahlil qilish va noqonuniy onlayn kreditlar (noqonuniy fintech desk kollektorlari) uchun javobgarlikni jinoyat huquqi nuqtai nazaridan ko'rib chiqishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat huquqi, onlayn kredit, firibgarlik, moliyaviy xavfsizlik, raqamli moliya, javobgarlik, noqonuniy faoliyat, shaxsiy ma'lumotlar, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, litsenziyasiz kreditlash.

Hozirgi vaqtda jinoyat usuli texnologik ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash bilan tobora ko'proq o'zgarib bormoqda, shuning uchun texnologiyadan yolg'on ham jinoyat usuli sifatida foydalaniladi, bu esa kiber jinoyatga olib keladi. O'sib borayotgan xususiyatlardan biri internetdir. Axborot texnologiyasi faqat axborot protsessorlaridagi mavjud qurilmalarning rivojlanishini tushuntiradi. Elektron ommaviy axborot vositalari va axborot texnologiyalari butun jahon tizimini iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy va madaniy jihatdan belgilashi mumkin bo'lgan sifatida ishlatilishi mumkin, shunda bu rivojlanishlar insonlarga kundalik hayotda yordam berishi mumkin.

Bugungi kunda texnologiyalarning rivojlanishi odatda moliyaviy texnologiya yoki fintech deb ataladigan axborot texnologiyalari bilan moliyaviy xizmatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Fintex orqali yuzma-yuz uchrashmasdan to'lovlarni

amalga oshirishda tranzaksiyalar tezlashadi.

Hozirgi texnologik yutuqlardan xatti-harakatlarni o'zgartirish uchun samarali foydalanish kerak va ular duch keladigan har qanday muammoni hal qilishga yordam beradi. O'sib kelayotgan yosh avlodning ko'pchiligi kundalik hayotda fintexning afzalliklarini his qilish uchun internetdan foydalanadilar. Ikkinchi sabab, fintex tezroq rivojlanmoqda, chunki bu tobora tezlashib borayotgan texnologik holat bilan u fintex biznes subyektlariga o'z ishlarini juda tez va oson bajarishga yordam berishi mumkin. Shuningdek bu tarmoq davlatimizda ham bosqichma bosqich takomillashtirilib, huquqiy jihatdan tartibga solish ishlari amalga oshirilmoqda. Ammo shunday bo'lsada bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan texnologiya va raqamli xizmatlar davrida ushbu tizim bilan bir qator muammolar kelib chiqmoqda.

Shu bilan bog'liq ishlardan biri bu onlayn kredit operatsiyalarini amalga oshirish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, chunki bu ish ko'plab odamlarning shaxsiy ma'lumotlariga xavf bo'ldi va ko'pchilik fuqarolar bugungi kunda jinoiy firibgarlik haqida shikoyat qildi. Nomidan ko'rinib turibdiki, onlayn kreditlar - bu axborot texnologiyalaridan foydalanadigan kredit xizmatlari bo'lib, ushbu kredit 2014-yil o'rtalaridan boshlab rivojlana boshladi. Statistika ma'lumotlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, 2024-yilda firibgarlik yo'li bilan fuqarolar nomiga onlayn kredit ajratish orqali 463 ta holatda qariyb 15 mlrd so'm miqdorda moddiy zarar yetkazilgan. Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakilining ma'lum qilishicha, 2024-yili Ombudsmanga fuqarolardan iqtisodiy huquqqa oid 6 mingdan ortiq murojaatlar kelib tushgan. Ta'kidlanishicha, ushbu murojaatlarning 9 foizi firibgarlik holatlari bilan bog'liq. Fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlari asosida turli tijorat banklaridan kredit ajratish holatlari sezilarli darajada ko'paygan. 2023-yilda shunday murojaatlar soni 110 tani tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda bu raqam 42 foizga oshgan. Murojaatlarning 60 foizida o'zini "Click" kompaniyasi yoki Markaziy bank xodimi sifatida tanishtirgan shaxslar fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlaridan foydalangan holda, onlayn kreditlar rasmiylashtirgan. Ayrim holatlarda esa bir shaxs nomiga 5-6 ta tijorat banklaridan kreditlar rasmiylashtirilgan. Ushbu murojaatlar yuzasidan Ichki ishlar organlari tergovchilari tomonidan tijorat banklariga ushbu fuqarolar kredit mablag'laridan o'zlari foydalanmaganligi hamda fuqaroviy da'vogar deb topilgani, shuningdek, aybdor shaxslar topilguniga qadar kredit

qarzdorligi hamda unga foizlar hisoblashni to'xtatib turish yuzasidan topshiriqlar yuborilgan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksining 36-moddasida tergovchining o'z yurituvdagi ish bo'yicha qonunga muvofiq bergan yozma topshiriqlari va qarorlari barcha korxonalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy ekani belgilangan. Lekin, shunga qaramay, banklar tomonidan firibgarlik natijasida aldangan fuqarolardan kreditni to'lash talab qilib kelinmoqda. Ombudsman tomonidan ushbu yo'nalishdagi murojaatlar bo'yicha fuqarolar manfaatida Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarga 5 ta da'vo arizalari kiritilib, banklar bilan tuzilgan kredit shartnomalari haqiqiy emas deb topildi. 1 nafar fuqaro nomiga olingan kredit mablag'lari uning foydasiga qaytarilib, ma'naviy zarar undirilishiga erishildi. "Click" kompaniyasi yoki Markaziy bank xodimi sifatida tanishtirgan shaxslar fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlaridan foydalangan holda, onlayn kreditlar rasmiylashtirgan. Ayrim holatlarda esa bir shaxs nomiga 5-6 ta tijorat banklaridan kreditlar rasmiylashtirilgan. Ushbu murojaatlar yuzasidan Ichki ishlar organlari tergovchilari tomonidan tijorat banklariga ushbu fuqarolar kredit mablag'laridan o'zlari foydalanmaganligi hamda fuqaroviy da'vogar deb topilgani, shuningdek, aybdor shaxslar topilguniga qadar kredit qarzdorligi hamda unga foizlar hisoblashni to'xtatib turish yuzasidan topshiriqlar yuborilgan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksining 36-moddasida tergovchining o'z yurituvdagi ish bo'yicha qonunga muvofiq bergan yozma topshiriqlari va qarorlari barcha korxonalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy ekani belgilangan. Lekin, shunga qaramay, banklar tomonidan firibgarlik natijasida aldangan fuqarolardan kreditni to'lash talab qilib kelinmoqda. Ombudsman tomonidan ushbu yo'nalishdagi murojaatlar bo'yicha fuqarolar manfaatida Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarga 5 ta da'vo arizalari kiritilib, banklar bilan tuzilgan kredit shartnomalari haqiqiy emas deb topildi. 1 nafar fuqaro nomiga olingan kredit mablag'lari uning foydasiga qaytarilib, ma'naviy zarar undirilishiga erishildi.³ Ushbu ma'lumotlardan ko'rinadiki onlayn kredit rasmiylashtirish jarayoni birgina bank moliya sohasiga aloqador emas balki shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, fuqarolarning daxlsizligi nuqtai nazardan ham muhim ahamiyatga ega jarayon bo'lib kelmoqda. Markaziy bank

tomonidan firibgarlik holatlarini bartaraf etish maqsadida jismoniy shaxslarga onlayn kredit (mikroqarz) ajratishda kredit tashkilotlari 2024 yil 1 noyabrdan – 2025 yilning 1 apreliga qadar amal qiladigan vaqtinchalik tartib belgilangan. Bugungi kunda vaqtinchalik tartibda belgilangan talablarga muvofiq, 11 ta tijorat banki hamda 1 ta mikromoliya tashkiloti mobil ilovalari orqali fuqarolarga onlayn kredit ajratish yoʻlga qoʻyilgan.⁴ Bunday muammolar juda koʻp uchraganligi sababli Jinoyat kodeksida oaxbarot vositalaridan foydalanib amalga oshirilgan jinoyatlar haqida alohida bandlar kiritildi. Masalan mavzuimizdagi holat JK ning 168-moddasi 4-qism g bandi bilan kavalifikatsiya qilinadi shuningdek 278 prem1-modda ham kvalifikatsiyada qoʻshilishi mumkin. Ushbu firibgarlik holatlarini oldini olish jismoniy shaxslarning shaxsga doir maʼlumotlarini, ularni indentifikatsiya qilishga imkoniyat beruvchi maʼlumotlarni himoyasi uchun ham alohida shaxsga doir maʼlumotlar toʻgrisida qonun 2019 yilda qabul qilingan. Jinoyat huquqi nuqtayi nazaridan qonuniy noqonuniy onlayn kreditlar uchun javobgarlik (Illegal Fintech Desk Collector) qarzdor va kreditor oʻrtasida uchrashmaslik imkoniyatidan foydalanganligi sababli noqonuniy yoʻl bilan foyda olishni istagan shaxsning motivi tufayli onlayn kreditlarda turli xil jinoiy harakatlarning paydo boʻlishidan boshlanadi. Shuning uchun bu tizimni nazorat qiluvchi tegishli organ yoxud alohida tashkilotlar tashkil qilinishi yoki qonunvhilikka alohida termin sifatida kiritilish vaqti yetdi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.
3. <https://cbu.uz/uz/press>
4. <https://lex.uz>
5. Legal Liability of Illegal Online Loans in the Perspective of Criminal Law. Vanti Y. Rolobessy, Faissal Malik, Suwarti Khairun Ternate University North Maluku, Indonesia

Касаллиги туфайли жавобгарликдан озод қилишнинг хориж
тажрибасида ва суд-ҳуқуқ соҳасидаги роли

Алибоев Бобур Ғанишерович
Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби Жиноят ҳуқуқи
ихтисослиги тингловчиси

Аннотация. Руҳий касаллик туфайли жавобгарликдан озод қилиш, шахснинг даволаниш натижасида тузалиши учун жиноий жавобгарликдан озод қилиниши, шахсни жавобгарликдан озод қилишнинг ҳуқуқий асослари, касаллик сабабли жавобгарликдан озод қилишнинг хориж тажрибасидаги аҳамияти.

Калит сўзлар: тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари, суд-психиатрия экспертизаси, ақли норасолик ва руҳий касаллик, халқаро ва хорижий тажриба.

Мамлакатимизда қонунчилик соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар авваламбор инсон ва унинг манфаатларини ҳимоя қилиш, унинг шаъни ва кадр-қимматини ҳурмат қилиш олий қадрият сифатида эътироф этилиб келинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19-моддасида: “Ўзбекистон Республикасида инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган нормаларига биноан ҳамда ушбу Конституцияга мувофиқ эътироф этилади ва қафолатланади. Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳар кимга туғилганидан бошлаб тегишли бўлади”, - деб қайд этилган. Янгиланаётган Ўзбекистоннинг келажаги унинг ёш авлоди, мамлакат фуқаролари томонидан бунёд этилади ва улар томонидан амалга оширилган ишлар ва эришилган марралар билан белгиланади. Ўзбекистон қонунчилигида шахс жиноят содир этган вақтда унинг руҳий ҳолати бузилган бўлса, у жиноий жавобгарликдан ва жазодан озод қилиниши Жиноят кодексининг 67-моддасида ва 75-моддасида белгиланган. Шахснинг жиноят содир этган вақтдаги руҳий ҳолати уни жавобгарликка тортиш масаласини ҳал қилаётганда муҳим аҳамият касб этади. Агарда шахс жиноят содир этганидан сўнг бирор турдаги касаллик ёки бошқа ақлий томондан касалликка чалиниб қолган бўлса, бундай ҳолда шахс жавобгарликдан озод қилинмайди ва даволаш учун муассасага юборилади. Юқоридаги ҳолатларни хориж таржрибасида кўриб чиқадиган бўлсак қуйидаги ҳолатлар маълум бўлди.

Халқаро жиноий ҳуқуқ касаллик, айниқса, руҳий касаллик жиноий жавобгарликдан озод қилиш асоси сифатида қандай хизмат қилиши мумкинлигига оид бир неча мезон ва мисолларни тақдим этади. Бундай озод қилиш ҳолатлари, одатда, жиноий жавобгарлик учун муайян даражада ақлий қобилият, қасд ёки эҳтиётсизлик талаб этилиши тамойилига асосланади, бу эса баъзи касалликлар томонидан бузилиши мумкин. Қуйида халқаро тажриба асосида муҳим манбалар ва хулосалар келтирилади, жаҳонда тан олинган ҳуқуқий стандартлар ва амалиётларга асосланиб бир қанча ҳолатларни кўриб чакмиз. Халқаро жиноий суд (ИСС)ни бошқарувчи Рим статuti — геноцид, ҳарбий жиноятлар ва инсониятга қарши жиноятлар каби халқаро жиноятларга оид асосий ҳужжатлардан биридир. Унинг 31-моддаси 1-қисми (а) бандида қайд этилишича: “Агар шахс ўз хатти-ҳаракатлари вақтида "ақлий касаллик ёки нуқсон" сабабли ўз ҳаракатларининг

ноқонунийлиги ёки моҳиятини англаш қобилиятидан маҳрум бўлган бўлса, ёки ўзини қонунга мос равишда тутишни назорат қила олмаган бўлса, у жиноий жавобгар эмас. Бу ҳолат оғир руҳий касалликлар жавобгарликни инкор этиши мумкинлигини акс эттиради, бироқ бунда талаб юқори — фақат қобилиятнинг тўлиқ йўқолиши эмас, балки унинг тўлиқ йўқ бўлиши лозим”,- деб кўрсатилган. Миллий ҳуқуқ тизимлари ҳам халқаро жиноий ҳуқуққа таъсир қилувчи муҳим амалий тажрибаларни тақдим этади. Масалан, Англия ва Уэльсда 1843 йилда қабул қилинган ва ҳанузгача таъсирга эга бўлган М’Нотен қоидаларига кўра, “Агар айбланувчи "ақлий касаллиги" сабабли ўз қилмишининг моҳияти ва оқибатини ёки унинг нотўғрилигини англамаган бўлса, у жавобгарликдан озод қилинади”. Бу стандарт Канада, Австралия ва АҚШ каби умумий ҳуқуқ тизимига эга мамлакатларда ҳам қабул қилинган, бу эса англо-американ ҳуқуқ анъанасида ақлий касаллик жиноий жавобгарликни истисно қилишини кўрсатади.

Континентал ҳуқуқ тизимларида, масалан, Франция ва Германияда касаллик сабабли жавобгарликдан озод қилиш тан олинади, лекин бошқачароқ тарзда ифода этилади. Франция жиноят кодексининг 122-1-моддасига кўра, агар шахс "руҳий ёки невро-руҳий бузилиш" сабабли ўз фикр юритиш қобилиятини ёки назоратини йўқотган бўлса, у жавобгар эмас. Германия жиноят кодекси (20-модда) эса "патологик ақлий бузилиш" ёки "чуқур онг бузилиши" туфайли шахс қилган ишининг нотўғрилигини англаш ёки шунга мувофиқ ҳаракат қилиш қобилиятига эга бўлмаса, жавобгарликни истисно қилади. Бу ҳолатлар Европанинг кенгрок ёндашувини намоён этади, яъни касаллик туфайли ақл-идрок қобилияти йўқолса, жавобгарлик тугайди.

Қонунлардан ташқари, халқаро тадқиқотлар ва ҳисоботлар ҳам амалиётни ўрганиш имконини беради. Масалан, Перуда 2014–2019 йиллар оралиғида Миллий камоқхона институти томонидан ўтказилган тадқиқотда ақлий касаллик сабабли жавобгарликдан озод қилинган 179 маҳкум ҳолати таҳлил қилинган. Ушбу ҳолатларда, жавобгарликдан озод этиш суд томонидан тасдиқланган ва маҳкумларнинг камоқ ўрнига мажбурий руҳий даволаш муассасаларига жойлаштирилиши кузатилган. Бу амалиётда ҳам руҳий касаллик тан олинади, лекин жазо ўрнига даво усуллари қўлланилади — бу ёндашув жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида қўллаб-қувватланади.

БМТ ҳам "юмшоқ ҳуқуқ" (soft law) орқали ўз ҳиссасини қўшади. Масалан, Нельсон Мандела қоидалари сифатида танилган Маҳбусларга муомала қилишнинг БМТ минимал стандарт қоидалари ҳамда 1991 йилда қабул қилинган Руҳий касаллар ҳуқуқини ҳимоя қилиш принциплари оғир руҳий хасталиги бўлган шахсларга нисбатан жиноий жавобгарликни умумий тартибда қўлламасликни тавсия этади ва даволашга йўналтирилган ёндашувни илгари суради. Ҳарчи бу ҳужжатлар мажбурий эмас, улар халқаро инсон ҳуқуқлари сиёсатларига ва миллий қонунчиликка таъсир кўрсатади.

Шунингдек, Шарқий Европа ёки Осиё ҳуқуқ тизимлари таҳлили — турли ёндашувларни очиб беради. Масалан, Россия жиноят кодексининг 21-моддаси ақлий касаллик туфайли ўз қилмишини англай олмаган ёки уни назорат қила олмаган шахсни жавобгарликдан озод қилади. Бу халқаро мезонларга мос келади, бироқ амалиётда бунинг учун психиатр мутахассислар ҳулосаси талаб этилади. Японияда эса жавобгарликни тўлиқ озод қилиш эмас, балки камайтириш кўпроқ

қўлланилади, агар касаллик қасдни тўлиқ инкор этмаса, деб қайд этилган.

Хулоса қилиб айтганда, жиноий ҳуқуқда касаллик, айниқса, ақлий касаллик асосида жавобгарликдан озод қилиш бўйича халқаро тажриба Рим статuti, миллий қонунлар (Буюк Британия, Франция, Германия ва бошқалар), амалий тадқиқотлар (масалан, Перу) ва БМТ қоидалари орқали шаклланган. Ҳамма тизимларда умумий нуқта шундаки — оғир ақлий касаллик инсоннинг англаш ёки назорат қобилятини йўқотса, жавобгарликни истисно қилиш мумкин. Бироқ бунинг даражаси ва тартиб-таомиллари ҳуқуқ тизимларига қараб фарқ қилади. Ушбу манбалар адолат ва инсонийлик ўртасида мувозанатни таъминлашга қаратилган.

ОЗОДЛИКНИ ЧЕКЛАШ ЖАЗОСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА ЖИНОИЙ ЖАЗОЛАР ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ

Туйчиев Исомиддин Қосимжонович
Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий
кенгаши Судьялар олий мактаби
тингловчиси

Аннотация: Ушбу мақолада озодликни чеклаш жазосининг моҳияти, жиноий жазолар ва бошқа ҳуқуқий таъсир чоралари тизимидаги ўрни таҳлил қилинган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигидаги озодликни чеклаш жазосини тушунчаси, бошқа ҳуқуқий таъсир чоралари билан фарқли хусусиятлари мавжуд Қонунлар асосида аҳамиятини очиб беради.

Калит сўзлар: озодлик, “ирода эркинлиги”, озодликни чеклаш, жиноий жазо, шартли ҳукм, “уй қамоғи”, маъмурий назорат, халқаро стандартлар.

Шубҳасиз, “озодлик” тушунчаси чуқур тарихий хусусиятга эга. Асрлар, ҳокимиятлар алмашгани сари, иқтисодий ўзгаришлар ва илмий тафаккурнинг ривожланиши натижасида озодлик тушунчасига бўлган муносабат ўзгариб борди.

Антик даврларда фалсафий ва ҳуқуқий фикрларнинг ривожланиши кулликнинг мавжудлигига зид бўлмаган. Масалан, Аристотелнинг *“Аёнки, ҳар қандай ҳолатда, табиатан баъзи одамлар озод, бошқалари қулдир, ва бу охиргиларининг қул бўлишлари ҳам фойдали ҳам адолатлидир”* деган сўзлари аҳамиятлидир.

Бироқ, ўша даврларда, яъни қадимги Римда табиий ҳуқуқ назариясининг асослари пайдо бўла бошлади ва унинг асосчилари софистлар эдилар. Ўз навбатида таъкидлаш жоизки, “озодлик” тушунчасидан фалсафий маънода дастлаб софистлар фойдалана бошладилар. Улар ўша даврнинг меъёрлари ва анъаналаридан фарқли ўлароқ, руҳ озодлигини эълон қилганлар. Шу пайтдан бошлаб, сиёсат ёки ҳуқуқдан қатъий назар озодлик ҳолатига эришиш мумкин деб қарала бошланди. Демак, софистларнинг қарашларида муайян шахснинг ички озодлигига эътибор қаратилганлигини кузатишимиз мумкин.

Ўрта асрлар дунёвий ҳокимиятнинг динга жиддий боғлиқлиги билан тавсифланади ва дин ҳамда руҳонийларнинг инсон онги ва инсон хатти-ҳаракатларига таъсири жуда катта бўлган. Ўша даврлардаги озодлик муаммосини тушунишда кўп жиҳатдан Аврелий Августиннинг “Ирода эркинлиги” ҳақидаги рисоласига асосланилади.

Инсоннинг ички озодлиги унинг эътиқоди, дунёқарашида ифодаланиб, у инсоннинг ўз онги ва ривожланиш даражаси билан чекланади, шунингдек ҳар бир инсон ички озодлиги доирасини ўзи белгилашга ҳақли. Ташқи озодлик эса, инсоннинг ўзига хос қилмишларида ифодаланиб, бу қилмишлар хоҳ у инсоннинг ўзига нисбатан бўлсин, хоҳ бошқа шахсларга нисбатан, маълум бир доирада чекланиши лозим.

Шундай экан, мамлакатда табиий ривожланиш ва барқарорликни таъминлаш, тўлақонли яшашга шароит яратиш учун ҳар бир жамиятга озодликни чеклаш

тизими зарур ва унда субъектларнинг бири томонидан суиистеъмол қилинишини олдини олиш мақсадида, субъектлар озодлигини ўзаро чеклаш механизми бўлиши керак.

Агарда шахс ўз озодлигини ҳаддан ташқари намоиш қилишга интилиб, белгиланган чегаралардан ташқарига чиқса, у ҳуқуқбузар деб ҳисобланади ва унга мутаносиб жазо тайинланади.

Жиноятчининг озодлигини чеклаш орқали давлат унинг ўз хоҳишига кўра ҳаракат қилиш қобилятини тўла ёки қисман чеклайди.

Шахснинг озодлигини давлат томонидан мажбурлов кучи орқали чеклаш жиноий жазо (ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чоралари) шаклида қўлланилади. Жазо фақат қонунда назарда тутилган ҳолатларда, уни тайинлашнинг асосларига риоя қилган ҳолда, ваколатли суд томонидан қўлланилади.

Ўз навбатида таъкидлаш ўринлики, Ўзбекистон Республикаси ЖК 48¹-моддаси биринчи қисмида *“Озодликни чеклаш суд томонидан маҳкумга нисбатан уй-жойини у ёки бу сабаб билан тарк этишни бутунлай тақиқлашдан ёхуд ишлаш ёки ўқиш вақтидан, шунингдек иш ёки ўқиш жойигача бориши ва уй-жойига қайтиб келиши учун зарур бўлган вақтдан ташқари қолган вақтда уй-жойидан чиқишни чеклашдан иборат”* лиги белгиланган. Ушбу норма мазмунидан англашиладики, озодликни чеклаш жазосида маҳкумга қўлланиладиган асосий тақиқ (чеклов)нинг мазмуни унинг яшаш жойидан чиқиши билан боғлиқ.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда озодликни чеклаш жазосига қўйидагича таъриф бериш мақсадга мувофиқ:

“Озодликни чеклаш – бу суд томонидан маҳкумга нисбатан уй-жойини у ёки бу сабаб билан тарк этишни бутунлай тақиқлашдан ёхуд ишлаш ёки ўқиш вақтидан, шунингдек иш ёки ўқиш жойигача бориши ва уй-жойига қайтиб келиши учун зарур бўлган вақтдан ташқари қолган вақтда уй-жойидан чиқишни чеклаш, шунингдек қўшимча тақиқларни (чеклашларни) белгилаш ва мажбуриятлар юклашда ифодаланувчи озодликдан маҳрум қилиш жазосига муқобил сифатида қўлланиладиган мустақил жазо туридир.

Маълумки, жамиятимизнинг барча жабҳаларида олиб борилаётган кенг камровли ислохотлар замирида инсон ҳуқуқ ва эркинликларига бўлган эътибор, унинг шаъни ва кадр-қимматини ҳурмат қилиш, инсон ҳуқуқларини энг олий қадрият сифатида эътироф этиш каби ғоялар бош мақсад сифатида мустаҳкамланган.

Мамлакатимизда барча соҳаларда бўлгани каби суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотлар ҳам босқичма-босқич ва маълум изчилликда амалга оширилмоқда. Хусусан, ислохотлар самараси ўлароқ, жиноят қонунчилигидан мол-мулкни мусодара қилиш, ўлим ва қамоқ жазолари чиқарилди, озодликни чеклаш ҳамда мажбурий жамоат ишлари каби озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган янги турдаги жазолар жорий қилинганлиги сўзимизнинг тасдиғидир.

Аёнки, жиноят қонунчилигига ҳар қандай янги жазо тури киритилар экан, уни жиноий жазо тизимидаги ўрнига, яъни уни мавжуд жазоларга нисбатан оғир ёки енгиллигига эътибор қаратилади. Зеро, қонун чиқарувчи Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 43-моддасида жиноий жазолар тизимини белгилар экан, уларни енгилдан оғирига қараб жойлаштирганлигини кўриш мумкин.

Жиноят кодексига назарда тутилган жазо турларининг уларнинг оғирлик

даражасига қараб муайян тартибда жойлаштирилган қатъий рўйхати жазо тизими деб айтилади.

Жазо тизими жиноят ҳуқуқининг умумий принципларига асосланиб, бу принциплар: **қонунийлик, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, демократизм, инсонпарварлик, одиллик, айб учун жавобгарлик, жавобгарликнинг муқаррарлиги** принципларига асосланади.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 43-моддасида берилган жазо тизими расмий бўлиб, ўрни, номланишини эркин равишда ўзгартирилиши мумкин эмас. ЖК 43-моддадаги жазо тизимида ҳар бир жазонинг номи тартиб рақами, муайян тартибда жойлаштирилган ўрни бор. Уларнинг жойлашган ўрни, номини ўзгартириш фақат Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қабул қилган тегишли қонуни билангина амалга оширилади.

Жамият ва давлатда юз берган ижтимоий сиёсий ўзгаришлар жазо тизими, уларнинг жойлашиш тартиби, ўз аҳамиятини йўқотганларни бу тизимдан чиқариб ташлаш ёки янги жазо турини киритилишига таъсир қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 43-моддасида келтирилган жазо тизимида кўра, озодликни чеклаш жазоси жарима, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, мажбурий жамоат ишлари, ахлоқ тузатиш ишлари, хизмат бўйича чеклаш жазоларидан оғирроқ, интизомий қисмга жўнатиш, озодликдан маҳрум қилиш ва умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоларидан енгилроқ жазо сифатида белгиланган. Демак, озодликни чеклаш жазоси жиноий жазо тизимида озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлган ва у билан боғлиқ бўлмаган жазо чоралари орасидаги чегарада жойлашган жазо чорасидир.

Жиноят қонунчилигига мувофиқ “озодликни чеклаш” жазо чораси, “шартли ҳукм қилиш” эса жиноий жазодан озод қилишнинг бир туридир. Шу боис ушбу институтлар орасидаги асосий фарқ уларнинг ҳуқуқий табиатидадир.

Жиноят кодексининг 72-моддаси мазмунига асосан гап фақат суд томонидан **шартли ҳукм қилинган шахсга нисбатан муайян мажбуриятларни юклаш** ҳақида боради. **Озодликни чеклаш эса, суд томонидан маҳкумнинг муайян ҳуқуқ ва эркинликларини тақиқлаш (чеклаш)**да намоён бўлади.

Ўз навбатида озодликни чеклаш жазоси билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 242¹-моддасида назарда тутилган “уй қамоғи” эҳтиёт чорасининг ўхшаш жиҳатлари мавжуд.

Бундан ташқари, озодликни чеклашга ҳукм қилинган ва маъмурий назорат остидагиларга қўлланилиши мумкин бўлган тақиқ (чеклаш)лар ва мажбуриятлар ўхшаш бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 апрелдаги “*Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган айрим тоифадаги шахслар устидан маъмурий назорат тўғрисида*”ги қонунининг 2-моддасига асосан “маъмурий назоратнинг асосий вазифаси жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган айрим тоифадаги шахслар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олиш мақсадида уларга яқка тартибда профилактик таъсир кўрсатишдан иборатдир”. Демак, маъмурий назорат жиноий жазога хос бўлган хусусиятлардан маҳрум бўлиб, постпенитенциар (*жазодан кейинги*) даврда муқаддам судланган шахслар томонидан жиноят ва бошқа ҳуқуқбузарликлар содир этилишини олдини олишга қаратилган.

Бундан ташқари, озодликни чеклаш жазоси ва маъмурий назоратдан бўйин

товлашнинг оқибатлари ҳам турлича бўлиб, маҳкум озодликни чеклаш жазосидан бўйин товласа ёки белгиланган тақиқ (чеклаш)ларга риоя қилмаса ёхуд юклатилган мажбуриятларни бажармаса озодликни чеклаш жазоси оғирроқ жазо билан алмаштирилиши мумкин (ЖК 48¹-м. 6-қ.). Шахс ўзига нисбатан ўрнатилган маъмурий назоратдан бўйин товлганда эса, у маъмурий (МЖТК 206-м.) ёки жиноий (ЖК 226-м.) жавобгарликка тортилади. Юқоридагиларга хулоса қилиб шуни таъкидлаш лозимки озодликни чеклаш, шартли ҳукм қилиш, уй қамоғи ва маъмурий назоратнинг айрим чеклаш ва мажбуриятлари ўхшашлигини эътироф этган ҳолда, озодликни чеклаш шартли ҳукм қилиш, уй қамоғи ва маъмурий назоратдан авваламбор, юридик табиатига кўра, сўнгра белгиланадиган чеклаш ва мажбуриятларнинг ҳажми, шунингдек, қўллаш асослари ва мақсадига кўра фарқланади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, озодликни чеклаш жазоси тайинланган маҳкумлар учун қонунда назарда тутилган тақиқ (чеклаш)лар ва мажбуриятларнинг табиати ва ҳажми озодликни чеклашнинг нафақат жиноий жазо мақомини, балки, жиноий жазо тизимида тутган ўрнини ҳам сақлаб қолиш учун етарлидир. Бундан ташқари, озодликни чеклаш жазоси ва давлатнинг бошқа ҳуқуқий таъсир чоралари, авваламбор, юридик табиатига кўра, сўнгра белгиланадиган чеклаш ва мажбуриятларнинг ҳажми, шунингдек, қўллаш асослари ва мақсадига кўра фарқланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/docs/111453>.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 апрелдаги «Жазони ижро этиши муассасаларидан озод қилинган айрим тоифадаги шахслар устидан маъмурий назорат тўғрисида»ги ЎРҚ–532-сон қонуни [Электрон манба]. URL: <https://lex.uz/docs/4266602>.
3. Строганова Н.И. “Свобода человека: философская и правовая категория” // Пробелы в российском законодательстве. 3/2012, – С. 298.
4. Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. “Платон, Аристотель” – М., 1993. – С. 384.
5. Лядов Э.В. “Ограничение свободы: уголовный и уголовно-исполнительный аспекты” // Евразийский юридический журнал. 2014. – № 12 (79).
6. Очиллов Х.Р., Хайдаров Ш.Д., Шамсидинов З.З. Жиноят ҳуқуқи (Умумий қисм) Ўқув қўлланма. – Тошкент: «Адолат».
7. Хайдаров М.М. “Озодликни чеклаш жазосининг жиноят ва жиноят-ижроия ҳуқуқий жиҳатлари” Юрид. фан. б-ча. фалса. док.диссертация иши. – Т., 2022. – 156 б.
8. Астахова А.О. Уголовно-правовые последствия административного надзора и ограничения свободы // Вестник Омского университета. Сер. Право. – 2015.

Исламов Максуд Авазович

Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби Жиноят ҳуқуқи
ихтисослиги тингловчиси

Аннотация. “далил” ва “электрон далил” – электрон шаклдаги далиллар одил судловга эришишда асосий омиллардан биридир.

Сўнгги йилларда электрон шаклдаги далилларни олиниши ҳамда баҳоланиши Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси нормалари такомиллаштирилмоқда.

Калит сўзлар: “жиноят процесси”, “одил судлов” ҳамда “электрон шаклдаги далил”.

Электрон шаклдаги далилларни олишни такомиллаштиришда албатта Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси нормаларини такомиллаштирилиши зарур.

Давлатимиз раҳбари айтганидек, «Суд оstonасига қадам қуйган ҳар бир инсон, Ўзбекистонда адолат ҳукм сураётганига тўла ишонч ҳосил қилиши керак», жиноят ишларини биринчи инстанция судида иш юритишни тушунчасини асосий мазмун-моҳияти мана шу сўзоарда ўз ифодасини топади.

Электрон шаклдаги далилларнинг аҳамияти, аввало Ўзбекистон Республикаси «Судлар тўғрисида»ги Қонунининг 4-моддасида «Суднинг асосий вазифалари фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституция ва бошқа қонунлари, халқаро шартномаларида, шунингдек инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда кафолатланган ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини, давлат ва жамоат манфаатларини, юридик шахслар ҳамда яқка тартибдаги тадбиркорларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 22-моддаси, яъни ҳақиқатни аниқлаш принципи асосий рол ўйнайди. Унга кўра суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд жиноят юз берганлигини, унинг содир этилишида ким айбдорлигини, шунингдек у билан боғлиқ барча ҳолатларни аниқлаши шартлиги, иш бўйича ҳақиқатни аниқлаш учун фақат ушбу Кодекста назарда тутилган тартибда топилган, текширилган ва баҳоланган маълумотлардан фойдаланиш мумкин. Гумон қилинувчидан, айбланувчидан, судланувчидан, жабрланувчидан, гувоҳдан ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслардан зўрлаш, қўрқитиш, ҳуқуқларини чеклаш ва қонунга хилоф бўлган ўзгача чоралар билан кўрсатувлар олишга ҳаракат қилиш ман этилиши, иш бўйича исботланиши лозим бўлган барча ҳолатлар синчковлик билан, ҳар томонлама, тўла ва холисона текшириб чиқиши кераклиги, ишда юзага келадиган ҳар қандай масалани ҳал қилишда айбланувчини ёки судланувчини ҳам фош қиладиган, ҳам оқлайдиган, шунингдек унинг жавобгарлигини ҳам енгиллаштирадиган, ҳам оғирлаштирадиган ҳолатлар аниқланиши ва ҳисобга олиниши лозимлиги, далилларни тўплаш ва мустаҳкамлашда рухсат берилмаган усуллар қўлланилганлиги тўғрисидаги муурожаатлар қонунчиликда белгиланган тартибда суд-тиббий экспертизаси ёки

бошқа экспертиза ўтказилган ҳолда мажбурий текширилиши лозимлиги⁵ белгиланган. Шу ўринда, “Жиноят процесси принциплари Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексда мустаҳкамланган асосий ғоялар бўлиб, у бутун жиноят процесси жараёнининг курилишини, унинг табиатини белгилайди. Жиноят процесси принциплари деб, жиноят процесси институтлари шакли ва босқичларининг тузилишини белгиловчи ва унинг олдида турган вазифаларини бажарилишини таъминловчи асосий ҳукукий қоидалар (умумий ва раҳбарий аҳамиятга эга бўлган нормалар)га айтилади⁶”. Электрон шаклдаги далиллар одил судловни амалга оширишда Жиноят-процессуал кодекси талабларига риоя қилиниши таъминлашдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 95-моддасида “Суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд ишдаги барча ҳолатларни синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва ҳолисона кўриб чиқишга асосланган ҳолда қонунга ва ҳукукий онгга амал қилиб ўзларининг ички ишончлари бўйича далилларга баҳо берилиши, ҳар бир далил ишга алоқадорлиги, мақбуллиги ва ишончлилиги нуқтаи назаридан баҳоланиши лозимлиги, далиллар жиноят иши учун аҳамиятли бўлган мавжуд ҳолатлар ҳақидаги хулосаларни тасдиқловчи, рад этувчи ёки шубҳа остига олувчи фактлар ёки нарсалар тўғрисидаги маълумотларни акс эттирган тақдирдагина ишга алоқадор деб эътироф этилиши, далиллар белгиланган тартибда тўпланган ва Жиноят-процессуал кодексининг [88, 90, 92 — 94-моддаларида](#) назарда тутилган шартларга мувофиқ бўлсагина, улар мақбул деб эътироф этилиши, текширув натижасида ҳақиқатга мувофиқ эканлиги аниқланган далиллар ишончли деб ҳисобланаши, исботланиши керак бўлган барча ва ҳар бир ҳолатнинг ҳақиқийлигини сўзсиз тасдиқловчи ишга оид барча ишончли далиллар тўпланган бўлса, уларнинг жами ишни ҳал қилиш учун етарли деб ҳисобланиши” қайд этилган

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки электрон шаклдаги далилларга оид Жиноят-процессуал кодекси нормаларининг такомиллаштирилиши одил судловнинг амалга оширилишининг муҳим қафолатидир

Эҳтиётсизлик орқали содир этиладиган жиноятларни квалификация қилиш, олдини олиш ва суд амалиётидаги муҳим аҳамиятга эга меъзонлар

Сидиков Бехруз Мусулмонович
Судьялар Олий кенгаши
ҳузуридаги Судьялар олий мактаби
Жиноят ҳуқуқи ихтисослиги
тингловчиси.
Телефон: +998919666660

Аннотация. "Ушбу мақолада эҳтиётсизлик оқибатида содир бўлган жиноятларни квалификация қилиш борасида эътибор қаратиш лозим бўлган ҳуқуқий жиҳатлар, суд амалиёти ҳамда бундай жиноятларнинг олдини олиш ва уларга қарши курашишдаги муҳим чора-тадбирларга эътибор қаратилади."

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида эҳтиётсизлик жиноятлари алоҳида эътиборга молик бўлиб, уларнинг субъектив белгиларини тушуниш ва суд амалиётида тўғри квалификация қилиш жиноятчиликка қарши курашишнинг муҳим элементларидан бирidir. Ушбу мақолада эҳтиётсизлик жиноятларининг моҳияти, уларнинг олдини олиш усуллари ва суд амалиётидаги ўрни чуқур таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: эҳтиётсизлик, ўз-ўзига ишониш, бепарволик, муоммолар, суд амалиёти, субъектив белгилар, ижтимоий огоҳлик, техник назорат, таълим ва тренинглари, психологик ва тиббий текширувлар, медиация ва келишув.

Эҳтиётсизлик жиноятларининг субъектив белгилари.

Эҳтиётсизлик жиноятларининг асосий хусусияти – бу айбдор шахснинг жиноий оқибатларни қасддан кўзламаслиги, балки ўз ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги натижасида уларни юзага келишига сабабчи бўлишидир. Бу жиноятларнинг субъектив томони айбдорликнинг икки шакли – бепарволик ва эҳтиётсизликка асосланади:

1. Бепарволик: Шахс ўз ҳаракатларининг жиноий оқибатларга олиб келиши мумкинлигини сезса-да, бу оқибатларнинг юзага келишига енгилликча ёндашади ва уларнинг олдини олишга интилмайди.

2. Эҳтиётсизлик: Шахс ўз ҳаракатларидан келиб чиқадиган хавфли оқибатларни сезмайди ёки уларни тўғри баҳоламайди, гарчи у бундай оқибатларни сезиши ва олдини олиш имкониятига эга бўлса ҳам.

Масалан, йўл-транспорт ҳодисасида ҳайдовчи хавфсизлик қоидаларини бузиб, одам ўлимига сабаб бўлса, бу эҳтиётсизлик орқали содир этилган жиноят сифатида баҳолаши мумкин. Шу билан бирга, айбдорнинг психологик ҳолати, яъни у ўз ҳаракатларининг хавфли оқибатларини қай даражада сезганлиги суд томонидан аниқланади.⁷

Эҳтиётсизлик жиноятларининг олдини олиш учун ҳам давлат, ҳам жамият даражасида комплекс чора-тадбирлар қўлланиши зарур. Бу чоралар профилактик тадбирлар ва хавфсизлик стандартларини кучайтиришга қаратилган бўлиши керак:

Июнь | 2025, 1-қисм

⁷ "Жиноят ҳуқуқи" Махсус қисм. Ш.Т.Икрамов. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

"Хавф психологияси. Омиллар, жараёнлар, стратегиялар" нашри. Л.М.Вартанова ва С.Ю. Шмелева

1. Таълим ва тарбия: Жамият аъзоларининг масъулият ҳиссини ошириш мақсадида хавфсизлик қоидалари бўйича маълумот бериш муҳимдир. Масалан, йўл ҳаракати қоидаларини ўқитиш ёки касб фаолиятида хавфсизлик стандартларига риоя қилиш бўйича тренинглар ўтказиш.

2. Қонунчиликни мустаҳкамлаш: Хавфсизлик қоидаларининг бузилишига олиб келадиган ҳолатлар учун қатъий жавобгарлик белгилаш эҳтиётсизликни камайтиришга хизмат қилади.

3. Техник назорат: Транспорт воситалари, қурилиш объектлари ва хавфли ускуналарнинг техник ҳолатини мунтазам текшириб бориш эҳтиётсизликдан келиб чиқадиган хавфларни камайтиради. Масалан, техник кўрикдан ўтмаган транспорт воситасини эксплуатация қилишни тақиқлаш.

4. Ижтимоий огоҳлик: Оммавий ахборот воситалари орқали эҳтиётсизлик оқибатлари ҳақида кенг маълумот тарқатиш хавфсизликка бўлган эътиборни оширади.

Мисол учун, тиббий хатолик туфайли беморга зарар етказишнинг олдини олиш мақсадида шифокорларнинг малакасини ошириш ва хавфсизлик протоколларига қатъий риоя қилиш талаб этилади. Шунингдек, завод ёки фабрикада хавфли ускуналардан нотўғри фойдаланишнинг олдини олиш учун ишчиларнинг малакаси ва хавфсизлик брифинглари муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Юқорида саналган ҳолатлар эҳтиётсизлик орқали содир этиладиган жиноятларни олдини олиш борасида қисман бўлсада хизмат қилади деб ҳисобланади.

Суд амалиёти эҳтиётсизлик жиноятларининг субъектив белгиларини аниқлаш ва уларни тўғри квалификация қилишда муҳим ўрин тутди. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида эҳтиётсизлик орқали содир этилган жиноятлар учун алоҳида моддалар мавжуд бўлиб, судлар ушбу моддалар асосида қарор қабул қилади. Квалификация жараёнида қуйидаги омиллар эътиборга олинади:

1. Айбдорлик шакли: Суд айбдор шахснинг ҳаракатлари қасдданми ёки эҳтиётсизлик билан содир этилганми, деган саволга жавоб излайди. Масалан, ЖКнинг 102-моддаси (Эҳтиётсизлик билан ўлимга сабаб бўлиш) қасддан қотилликдан (97-модда) фарқ қилади.

2. Оқибатларнинг оғирлиги: Жиноятнинг натижаси – одам ўлими, тан жароҳати ёки молиявий зарар – жазо тайинлашда муҳим роль ўйнайди. Йўл-транспорт ҳодисаси оқибатида бир неча киши жароҳат олса, суд буни оғир оқибат сифатида баҳолайди.

3. Сабабий боғлиқлик: Айбдорнинг ҳаракати ва жиноий оқибат ўртасидаги алоқа аниқланиши керак. Масалан, хавфсизлик қоидаларини бузган завод ходимининг хатоси туфайли авария юзага келса, бу сабабий боғлиқликни кўрсатади.

4. Масъулият даражаси: Суд айбдор шахснинг ўз вазифаларини қай даражада бажармаганини текширади. Агар шахс хавфни сезган, лекин унинг олдини олишга ҳаракат қилмаса, бу бепарволик сифатида баҳоланади.

Суд амалиётида эҳтиётсизлик жиноятларининг кўпчилиги транспорт билан боғлиқ ҳодисалар ёки касбий фаолиятдаги хатолар ҳисобланади. Масалан: ЖК 266-моддаси (Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш) бўйича ишлар ҳайдовчиларнинг эҳтиётсизлик туфайли йўл

ҳаракати қоидаларини бузиши билан боғлиқ.

Эҳтиётсизлик жиноятлари (масалан, йўл-транспорт ҳодисалари, ишлаб чиқаришдаги хавфсизлик қоидаларини бузиш ва бошқа ҳолатлар) кўпинча инсон омили, эътиборсизлик ёки қонунларга риоя қилмаслик натижасида содир бўлади. Уларнинг олдини олиш ва суд амалиётини такомиллаштириш учун қуйидаги таклифларни бериш мумкин:

Жамоатчиликни хабардор қилишни кучайтириш, яъни аҳоли ўртасида эҳтиётсизлик оқибатлари ҳақида маърифат ишларини олиб бориш, масалан, оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар орқали тарғибот кампаниялари ташкил қилиш.

Масалан, йўл ҳаракати қоидаларини бузишнинг хавфли оқибатлари тўғрисида қисқа видеороликлар тайёрлаш мумкин.

Таълим ва тренингларни жорий қилиш, жумладан эҳтиётсизлик жиноятлари кўп содир бўладиган соҳаларда (транспорт, қурилиш, тиббиёт) ходимлар учун мажбурий хавфсизлик бўйича ўқув курсларини ташкил қилиш ҳам муҳим самара бериши мумкин.

Масалан, ҳайдовчилар учун йўлдаги хавфли вазиятларни олдиндан кўра билиш бўйича амалий машғулотлар ўтказиш.

Инфраструктурани яхшилаш, яъни йўлларда хавфсизликни таъминлаш учун белгилар, светофорлар ва тўсиқлар ўрнатиш, иш жойларида хавфсизлик стандартларига жавоб берадиган шарт-шароитлар яратиш.

Психологик ва тиббий текширувлар ўтказиш, яъни масъулиятли вазифаларни бажарувчи шахслар (ҳайдовчилар, операторлар) учун доимий равишда психологик ва физиологик текширувлар ўтказиш, чарчоқ ёки эътиборсизлик хавфини камайитириш кабилар.⁸

Суд амалиёти бўйича таклифлар:

Жиноятнинг оғирлигига қараб фарқлаш, яъни эҳтиётсизлик жиноятларининг оқибатларига қараб (масалан, одам ўлими, моддий зарар) жазо чораларини аниқ белгилаш ва суд қарорларида адолатлиликини таъминлаш.

Экспертизалардан кенг фойдаланиш, яъни суд жараёнида эҳтиётсизлик даражасини аниқлаш учун мутахассислар (масалан, транспорт эксперти, тиббий эксперт) хулосаларига таяниш.

Судьялар учун махсус ўқувлар ташкил этиш, яъни эҳтиётсизлик жиноятларини кўриб чиқишда судьяларнинг малакасини ошириш учун махсус семинарлар ва курслар ташкил қилиш, чунки бу жиноятлар кўпинча мураккаб далилларни талаб қилади.

Медиация ва келишув жараёнларини жорий қилиш, яъни оғир оқибатларга олиб келмаган ҳолатларда (масалан, енгил моддий зарар) судгача келишув ёки медиация орқали масалани ҳал қилиш имконини яратиш лозим бўлади.

Хулоса:

Эҳтиётсизлик жиноятларини олдини олиш ва суд амалиётидаги ўрни замонавий ҳуқуқий тизимнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Бу жиноятларни бартараф этиш учун нафақат қонунчиликни такомиллаштириш, балки жамиятда

— **Июнь | 2025, 1-қисм** —

⁸ “Жиноятларни квалификация қилиш: қонун, назария, амалиёт” ўқув қўлланмаси, Л.Д.Гаухманинг 2005 йил, Москва, 56-бет.

хавфсизлик маданиятини шакллантириш ҳам муҳимдир. Суд амалиёти эса ушбу жиноятларни адолатли ва аниқ квалификация қилиш орқали жамият хавфсизлигини таъминлашда асосий рол ўйнайди. Шу сабабли, эҳтиётсизлик жиноятларини олдини олиш ва уларни ҳуқуқий баҳолаш бўйича доимий иш олиб бориш зарур ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1) “Жиноят ҳуқуқи” Махсус қисм. Ш.Т.Икрамов. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
- 2) "Хавф психологияси. Омиллар, жараёнлар, стратегиялар" нашри. Л.М.Вартанова ва С.Ю. Шмелева
- 3) “Жиноятларни квалификация қилиш: қонун, назария, амалиёт” ўқув қўлланмаси, Л.Д.Гаухманинг 2005 йил, Москва, 56-бет.

ФАЛСАФА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

VOYAGA YETMAGANLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARNI OLDINI
OLISHDA IJTIMOYIY TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Ung'alova Munisa Saydazim qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali

Ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni oldini olishda ijtimoiy texnologiyalarning roli va samaradorligi tahlil qilinadi. Muallif voyaga yetmaganlar orasidagi jinoyatchilik sabablari, ijtimoiy-psixologik omillar hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida jinoyatlarning oldini olish usullarini ko'rsatib beradi. Maqolada ijtimoiy media, interaktiv ta'lim, mahalliy tashabbuslar va oilaviy monitoringning dolzarbligi alohida ta'kidlanadi. Tadqiqot huquqiy savodxonlikni oshirish, ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish va voyaga yetmaganlarni sog'lom ijtimoiy muhitda tarbiyalashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy texnologiyalar, huquqbuzarlik, voyaga yetmaganlar, profilaktika, huquqiy savodxonlik.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bugungi kunda jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu muammoning ildizlari chuqur va ko'p qirrali bo'lib, u nafaqat oilaviy tarbiya, balki ijtimoiy muhit, ta'lim tizimi, yoshlarning bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil eta olmaslik, zamonaviy axborot oqimlarining salbiy ta'siri kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Voyaga yetmaganlar psixologik va emotsional jihatdan hali to'liq shakllanmagan bo'lganliklari sababli, ular turli tashqi ta'sirlarga tezda berilishi, noto'g'ri qarorlar qabul qilishi, muammolarni to'g'ri hal qila olmasligi mumkin. Aynan shu nuqtada ijtimoiy texnologiyalar yordamida bu yosh guruhini huquqbuzarlikdan saqlab qolish, ijtimoiy himoyani kuchaytirish, maqsadli tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish dolzarb vazifaga aylanadi.

Ijtimoiy texnologiyalar deganda jamiyatda muayyan ijtimoiy vazifalarni hal etish, ijtimoiy guruhlar, qatlamlar yoki alohida shaxslar bilan samarali muloqotni yo'lga qo'yish, ularning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish, ijtimoiy muhitni yaxshilashga xizmat qiluvchi usul, vosita va yondashuvlar tushuniladi. Bunday texnologiyalar orasida profilaktik suhbatlar, mediamahsulotlar orqali ta'sir ko'rsatish, onlayn platformalarda interaktiv tarbiyaviy dasturlar yaratish, yoshlar bilan ishlashda innovatsion metodlarni joriy etish kabi yo'nalishlar mavjud. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning keng rivojlanishi va yoshlarning internetga bo'lgan yuqori qiziqishini inobatga olgan holda, ushbu muhitda salbiy oqibatlarga olib keluvchi axborotlardan ularni himoya qilish, foydali kontentlar orqali ongli dunyoqarashni shakllantirish nihoyatda muhimdir. Shu sababli, ijtimoiy texnologiyalarni huquqbuzarlikni oldini olish tizimiga integratsiya qilish zamon talabi hisoblanadi.

Voyaga yetmaganlar bilan ishlashda faqatgina jazolash emas, balki ularning ichki dunyosini anglash, muammolarining asl sabablarini tahlil qilish va individual yondashuv

asosida ish olib borish ijtimoiy texnologiyalar samaradorligini oshiradi. Masalan, ijtimoiy psixologik diagnostika, maslahat berish, ijtimoiy loyihalarga jalb etish kabi texnologiyalar orqali yoshlar o'zlarini jamiyatning muhim a'zosi sifatida his qilishni boshlaydi. Shu orqali ularning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi, salbiy harakatlar qilish ehtimoli esa kamayadi. Ta'lim muassasalari, mahalla fuqarolar yig'inlari, yoshlar tashkilotlari va boshqa ijtimoiy institutlar birgalikda harakat qilgandagina bunday texnologiyalar real samara berishi mumkin. Eng muhimi, voyaga yetmaganlarga nisbatan shunchaki nazorat o'rnatish emas, balki ularning ijtimoiy faolligini oshirish, foydali faoliyatga yo'naltirish, ijobiy muhit yaratish orqali huquqbuzarliklarning oldi olinadi [1].

Zamonaviy jamiyatda voyaga yetmaganlar orasidagi huquqbuzarliklar masalasi keng ko'lamli yondashuvni talab qiladi. Bu borada ijtimoiy texnologiyalarni samarali qo'llash huquqiy, tarbiyaviy va ijtimoiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ular yordamida nafaqat huquqbuzarliklarning oldini olish, balki yoshlarning sog'lom, ongli, maqsadli avlod bo'lib shakllanishiga zamin yaratiladi. Shu bois, ijtimoiy texnologiyalardan kompleks tarzda foydalanish, ularni amaliyotga tatbiq etishda ilg'or tajribalarga tayanish va mahalliy sharoitga moslashtirish orqali voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarlikni kamaytirish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatimizda barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir etilayotgan huquqbuzarliklar nafaqat alohida oilalar, balki butun jamiyat uchun xavf tug'diradi. Chunki bu holat kelajak avlod tarbiyasi, ijtimoiy muvozanat, barqarorlik va xavfsizlik bilan bevosita bog'liqdir. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, huquqbuzarlikka yo'l qo'ygan voyaga yetmaganlarning aksariyati ijtimoiy-psixologik jihatdan e'tibordan chetda qolgan, oilaviy nazorat sust bo'lgan, ta'limdan uzoqlashgan yoki salbiy axborot ta'sirida qolgan yoshlardir. Bunday sharoitda an'anaviy yondashuvlar, ya'ni faqat jazolash yoki profilaktik suhbatlar o'tkazish orqali muammoning ildizini yo'qotish qiyinlashmoqda. Shu bois, zamonaviy ijtimoiy texnologiyalarni tatbiq etish, huquqbuzarliklarning oldini olishda innovatsion yondashuvlarni joriy qilish zarurati yuzaga kelmoqda [2].

Ijtimoiy texnologiyalar – bu muayyan ijtimoiy muammolarni hal qilishga, xususan, yoshlar o'rtasida salbiy xatti-harakatlarning oldini olishga yo'naltirilgan tizimli, ilmiy asoslangan, amaliy yondashuvlar to'plamidir. Ular orqali jamiyatdagi turli guruhlar, ayniqsa voyaga yetmaganlar bilan ishlashda samarali ta'sir mexanizmlari yo'lga qo'yiladi. Misol uchun, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalganligi yoshlar orasida virtual aloqalarni kuchaytirdi. Bu esa bir tomondan imkoniyat bo'lsa, ikkinchi tomondan xavf-xatar manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi kontentlar, jinoyatga da'vat etuvchi axborotlar, yolg'on ideologiyalarning yosh ongiga singib borishi huquqbuzarlikka sabab bo'lishi mumkin. Shu jihatdan, raqamli ijtimoiy texnologiyalar orqali yoshlarni himoya qilish, ularning e'tiborini foydali axborotlarga qaratish, tarbiyaviy video, maqola va o'yinlar orqali ongli qaror qabul qilishga undash samarali vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, mahallalarda, maktablarda va yoshlar bilan ishlovchi muassasalarda ijtimoiy loyiha va dasturlarni yo'lga qo'yish orqali voyaga yetmaganlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish mumkin. Bunday loyihalar yoshlarning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga, ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Misol uchun, "Salbiydan ijobiyga" loyihasi doirasida muammoli oilalardagi yoshlarni psixologik va huquqiy maslahatlar bilan ta'minlash, ular

uchun sport, madaniy va ilmiy to'garaklar tashkil etish orqali ularni jinoyatga moyil muhitdan uzoqlashtirish mumkin. Bu borada ijtimoiy pedagoglar, psixologlar, huquqshunoslar va jamoatchilik vakillarining hamkorligi nihoyatda muhimdir.

Ijtimoiy texnologiyalarning yana bir muhim yo'nalishi – bu ijtimoiy tarmoqlarda faol targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borishdir. TikTok, Instagram, Telegram kabi platformalarda yoshlar ko'proq vaqt o'tkazayotganini hisobga olib, huquqiy savodxonlikni oshiruvchi, jinoyatning oqibatlari haqida xabardor qiluvchi, hayotiy misollar asosida tayyorlangan kontentlar ularning fikrlash doirasiga ta'sir ko'rsatadi. Bu borada blogerlar, mashhur shaxslar ishtirokida tashkil etiladigan onlayn marafonlar, "haqiqiy hayotda jinoyat nima olib keladi?" mavzusidagi muhokamalar keng auditoriyani qamrab olishi mumkin. Shuningdek, yoshlar o'rtasida ommaviy aksiyalar, viktorinalar, huquqiy intellektual o'yinlar o'tkazish orqali ularda huquqiy madaniyatni oshirish mumkin [3].

Shuningdek, oilaviy muhitni mustahkamlash, ota-onalarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish ham huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim omildir. Afsuski, ba'zi hollarda ota-onalar farzandlarining kimlar bilan muloqot qilayotganidan, qanday muhitda vaqt o'tkazayotganidan bexabardir. Ijtimoiy texnologiyalar yordamida ota-onalar bilan muntazam aloqada bo'lish, ularni farzand tarbiyasida ishtirok etishga jalb qilish mumkin. Masalan, elektron ota-onalar klublari, onlayn seminar va treninglar, farzandlarining psixologik holati haqida xabardor etuvchi mobil ilovalar orqali bu masalada muayyan ijobiy siljishlarga erishish mumkin.

Shu bilan birga, ta'lim tizimi doirasida ijtimoiy texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarni jinoyatga qarshi immunitetli qilib tarbiyalash mumkin. Bunga huquqiy fanlarni interaktiv tarzda o'qitish, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda rolli o'yinlar, sud jarayonlari insenirovkasi (qayta sahnalashtirish) kiritilishi orqali erishiladi. Bu bolalarda jinoyatning oqibatlarini chuqur tushunish, xatti-harakatiga mas'uliyat bilan yondashish ko'nikmasini shakllantiradi. Ijtimoiy texnologiyalarning asosiy ustunligi shundaki, ular faqat nazariy ma'lumot bermaydi, balki real hayotiy holatlarga asoslangan holda yoshlarning his-tuyg'ulariga, tafakkuriga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni oldini olishda ijtimoiy texnologiyalarning ahamiyati beqiyosdir. Ular orqali nafaqat muammoga qarshi kurashish, balki muammoning ildizini aniqlab, tizimli profilaktika choralari ko'rish mumkin. Ijtimoiy texnologiyalar yoshlar bilan ishlashda ko'proq ilg'or, insonparvar va konstruktiv yondashuvlarni taklif etadi. Ular orqali yoshlar ongida huquqiy ong, fuqarolik mas'uliyati, ijtimoiy faollik kabi muhim fazilatlar shakllanadi. Eng muhimi, bu texnologiyalar voyaga yetmaganlarning hayotini yaxshilash, ularni jamiyatga foydali shaxslar etib voyaga yetkazish yo'lida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ta'lim muassasalari, mahalliy hokimiyat va jamoatchilik vakillari ijtimoiy texnologiyalardan keng va tizimli foydalanish orqali ushbu dolzarb muammoni hal etishda hamkorlikda ishlashlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baxtiyorov, A. (2021). *O'smirlar jinoyatchiligi va unga qarshi kurashning zamonaviy usullari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Karimova, D. & Ergashev, S. (2020). The role of digital technologies in preventing juvenile delinquency. *Journal of Social Research*, 12(4), 145–156.

3. Jenkins, H. (2009). *Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century*. MIT Press.
4. Ministry of Public Education of Uzbekistan. (2022). *Youth education and social protection programs*. Retrieved from <https://www.mpe.uz>
5. Smith, C., & Thornberry, T. P. (2018). Juvenile delinquency and its origins: A social development perspective. *Youth & Society*, 50(3), 281–299. <https://doi.org/10.1177/0044118X17719330>

.

Abdurasulov Olimjon Avalbayevich ToshDTU Olmaliq filiali "Ijtimoiy-gumanitar
fanlar va tillar" kafedrası f.f.n., dotsent.abdurasulov.olimjon1966@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif fan va texnologiya falsafasining o'zaro bog'liqligi muammosini, hozirgi axborotlashgan jamiyatdan bilimlar jamiyatiga o'tish tamoyillarini ko'rsatib bergan.

Kalit so'zlar: Texnologiya falsafasi, texnika, zamonaviy madaniyatda texnika, nanotexnologiya, zamonaviy "texnogen tsivilizatsiya".

So'nggi yillarda texnologiya falsafasi tobora ko'proq ta'sir ko'rsatgan madaniyatshunoslik ta'siri ostida paydo bo'ldi. Texnologiyani tushunish, ya'ni sof psixologik va madaniy hodisa texnologiya mohiyatiga kiradimi? Madaniyatshunoslik shuni ko'rsatadiki, masalan, arxaik madaniyatda asboblari, oddiy mexanizmlar va tuzilmalar dunyoning animistik rasmida tushunilgan. Qadimgi odamlar asboblarda (qurollar, shuningdek, "san'at" ning arxaik asarlari: chizmalar, haykallar, niqoblar) odamga yordam beradigan yoki to'sqinlik qiladigan ruhlari bor deb o'ylardi. Shu sababli, asboblarni yasash yoki ishlatish harakatlari bu ruhlarga ta'sir qilishni o'z ichiga oladi (qurbonlik yoki ishontirish, fitna), aks holda hech narsa ishlamaydi yoki vosita odamning nazoratidan chiqib, unga qarshi chiqadi. [1]. Texnologiyani bunday animistik tushunish barcha qadimgi texnikaning mohiyati va xarakterini oldindan belgilab qo'ygan. Shu ma'noda, qadimgi dunyoda texnologiya sehr bilan mos kelgan va texnologiya butunlay muqaddas edi.

Shunga ko'ra, zamonaviy madaniyatda texnikaning shakllanishi zamonaviy insonning texnikada tabiat qonunlari harakatini va o'zining muhandislik ijodini ko'rishiga olib keldi. Gap shunchaki spekulativ tushunchada, texnologiyaning maxsus talqinida emas, biz uning madaniy mavjudligi haqida gapiramiz. Ruh sifatida texnologiya (asbob, mexanizm, mashina) bir xil " mantiq " bo'yicha yashaydi va bir xil erkinlik darajalariga ega. Ilohiy ijodning (o'rta asr tushunchasi) namoyon bo'lishi sifatida - boshqa " mantiq " bo'yicha va tabiatning jarayoni (kuch, energiya) sifatida paydo bo'ladi. [2].

Shunday qilib, texnologiya falsafasi muhandislik va texnik faoliyat rivojlanishining eng umumiy qonuniyatlarini, shuningdek, ularning insoniyat madaniyati va zamonaviy jamiyatdagi o'rnini o'rganishga mo'ljallangan zamonaviy falsafaning yo'nalishidir. Texnologiya falsafasi quyidagilarni tadqiq qiladi: birinchidan, butun texnologiya hodisasi; ikkinchidan, uning nafaqat immanent rivojlanishi, balki butun ijtimoiy taraqqiyotdagi o'rnini; nihoyat, uchinchi, keng tarixiy istiqbolni hisobga oladi.

Bugungi kunda fan va texnikaning aloqadorligi muammosiga qanday qaraladi? Texnologiya falsafasi bo'yicha zamonaviy adabiyotlarda fan va texnologiya o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartirish muammosini hal qilishning quyidagi asosiy yondashuvlarini ajratib ko'rsatish mumkin: - texnologiyaga amaliy fan sifatida qaraladi; - fan va texnika taraqqiyoti jarayonlariga avtonom va muvofiqlashtirilgan jarayonlar sifatida qaraladi; - ilm-fan rivojlandi, asosiy e'tibor texnik apparatlar va asboblarni rivojlantirishga qaratilgan; - fan texnologiyasi har doim kundalik hayot texnologiyasidan ustun keldi. [3].

Ba'zida fan va texnologiya o'rtasidagi asosiy farq faqat dunyoqarashning kengligi va muammolarning umumiylik darajasida ekanligiga ishonishadi: texnik muammolar torroq va aniqroqdir. Biroq, haqiqatda fan va texnologiya turli xil jamoalarni tashkil qiladi, ularning har biri o'z maqsadlari va qadriyatlar tizimi haqida har xil tushunchaga ega. Keling, ushbu nuqtai nazarlarning har birini o'z navbatida ko'rib chiqaylik. Birinchi nuqtai nazar shuni ta'kidlaydiki, texnologiya g'oyasidan shunchaki amaliy fan sifatida voz kechish kerak, chunki texnik innovatsiyalarda fanning roli mutlaq emas, balki nisbiy ahamiyatga ega. Ushbu nuqtai nazarga ko'ra, texnik taraqqiyot, birinchi navbatda, ilmiy tadqiqotlar orqali unga tashqi tomondan kiritilgan nazariy bilimlarga emas, balki texnologiyaning immanent rivojlanishi jarayonida olingan empirik bilimlarga asoslanadi. Masalan, amerikalik texnologiya faylasufi G. Skolimovski ilmiy-texnika taraqqiyotini ajratib ko'rsatadi. [4]. Uning fikricha, texnika taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan metodologik omillar fanning o'sishi uchun muhim bo'lgan omillardan butunlay farq qiladi. Garchi ko'p hollarda texnologik taraqqiyotni sof fanga asoslangan deb hisoblash mumkin bo'lsa-da, asosiy muammo umuman texnik emas, balki kognitiv edi.

Shuning uchun, texnik taraqqiyotni o'rganishda, uning nuqtai nazaridan, bilimlarning o'sishini tahlil qilishdan emas, balki texnik muammoni hal qilish bosqichlarini o'rganishdan boshlash kerak. Texnologiyaning o'sishi tobora ko'proq qiziqarli xususiyatlarga ega bo'lgan va tobora samaraliroq bo'lgan turli xil texnik ob'ektlarni ishlab chiqarish qobiliyati shaklida namoyon bo'ldi. [5].

Texnologiyani amaliy fan sifatida, undagi taraqqiyotni esa ilmiy kashfiyotlarning oddiy qo'shimchasi sifatida ko'rib bo'lmaydi. Bu nuqtai nazar bir tomonlama. Ammo texnik bilimlarning faqat empirik xususiyatini ta'kidlaydigan qarama-qarshi pozitsiya bir tomonlama emas. Ko'rinib turibdiki, zamonaviy texnologiyani chuqur nazariy tadqiqotlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, u bugungi kunda nafaqat tabiiy, balki maxsus texnika fanlarida ham olib borilmoqda. Fan va texnika o'rtasidagi munosabatlarning evolyutsion modeli uchta yo'nalishda o'zaro bir-biriga bog'liq. Bular fan, texnika va ishlab chiqarish (yoki kengroq aytganda, amaliy foydalanish). Ichki innovatsiya jarayoni bu sohalarining har birida evolyutsion sxema bo'yicha sodir bo'ladi.

Shunday qilib, hozirgi zamon ilmiy-texnika fanlarini endi tegishli tabiiy fanlarning faqat amaliy sohaları deb qarash mumkin emas, chunki ularda o'z texnik nazariyalari qurilgan. Bundan tashqari, tabiiy-ilmiy va texnik nazariyaning metodologik tamoyillarini o'zida mujassamlashtirgan yangi fan paydo bo'ldi va u texnologiya fani nomini oldi. Uning eng ko'zga ko'ringan vakillaridan biri nanotexnologiya va nanofan bo'lib, ko'pincha nanotexnologiya deb ataladi. [5].

Nanofanni texnik nazariyaga yaqinlashtiruvchi konstruktiv funksiyasi aynan uning muhandislik amaliyotiga nisbatan jadal rivojlanishidan iborat. Shuning uchun unda nano darajadagi tabiiy jarayonlarning borishini bashorat qilish ham, yangi nanosistemalarning strukturaviy sxemalarini ko'paytirish ham bir xil muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдурасулов О.А. Психологические основы методологических подходов к человеку и технике. Educational Research in Universal Sciences, 3 (2), 2024. 165-170. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5757>.

2. Abdurasulov O.A. “Muhandislik psixologiyasi fanidan amaliy mashg’ulotlar uchun uslubiy tavsiyalar. (Bakalavriat yo’nalishining kunduzgi ta’lim shakli uchun)”. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. - Toshkent: “NIF MSH”, 2024 yil.
3. Abdurasulov O.A. Texnologiya falsafasi nima? SCIENCE SHINE international scientific journal Issue 30, Volume 2| ISSN 3030 - 377X 30.11.2024.<https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-falsafasi-nima/viewer>.
4. Горохов В. Г. Основы философии техники и технических наук. - М., «Гардарика», 2007.
5. 5.Qosimova M.N.”Sifatli ta’limni-sifatli pedagoglar amalga oshiradi”
Til va adabiyot.jurnali 2025-yil aprel 8-son

СОЦИОЛОГИЯ ВА ПОЛИТОЛОГИЯНИНГ ЖАМИЯТИМИЗДАГИ ТУТГАН ЎРНИ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Фозилов Жалолиддин Расулжон угли,
*Преподаватель Узбекского государственного
университета мировых языков*

Аннотация: На фоне сегодняшней эпохи глобализации растет внимание к правам и свободам человека. В данной научной статье анализируются эти факторы. На основе теоретических исследований сделаны практические выводы.

Ключевые слова: глобализация, международные отношения, права человека, демократия.

Глобализация и универсализация интерпретируется как положительная прогрессивная действительность, когда экономическое развитие основано на уважении к правам и свободам человека; если создаются такие основные материальные и духовные предпосылки, как ликвидация нищеты, обеспечение возможности предоставить стабильный доход и работу, уважение ценности человека, обеспечение гендерного равенства и уменьшение неравенства между странами и народами; и, наконец, демократическое управление глобализацией должно гарантировать полное уважение представительской демократии и приоритетности закона. Как было подчеркнуто в докладе Международной комиссии по социальным аспектам глобализации, это перспектива, которую можно полностью реализовать. Современный мир обладает всеми необходимыми ресурсами для решения самых актуальных проблем в сфере нищеты, болезней и образования. Как подчеркивал Махатма Ганди, «Для удовлетворения всех потребностей достаточно мира, но мира недостаточно, чтобы удовлетворить всеобщую алчность»[1].

Как известно, до 2017 не принималось специальных законов, которые координировали бы борьбу с коррупцией и обеспечивали бы законность и прозрачность такой борьбы. По инициативе Главы нашего государства Шавката Мирзиёева, был принят Закон Республики Узбекистан «О противодействии коррупции», который вступил в силу 4 января 2017 года. Основными целями, которые преследовал данный закон, были регулирование отношений в сфере борьбы с коррупцией и создание в этой сфере единой системы. В нём даны правовые комментарии к таким понятиям, как «коррупция», «коррупционное правонарушение» и «конфликт интересов». Как было подчеркнуто в Обращении Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева к Олий Мажлису, сделанном 24 января 2020 года, «развитию страны препятствует коррупция в разных проявлениях. Если мы не искореним это порочное явление, нам не удастся создать реально благоприятный деловой и инвестиционный климат, ни одна сфера жизни

нашего общества не будет развиваться»[2].

Если в «Индексе восприятия коррупции», ежегодно публикуемом международной неправительственной организацией *Transparency International*, Узбекистан стоял среди 180 стран на 157 месте в 2017 году и на 158 месте в 2018 году, то как результат реформ подобного содержания, проводимых в этой сфере, в 2019 году наша страна заняла 153 место, набрав 25 баллов и поднявшись на 5 позиций[3]. Помимо этого, если в индикаторе «Свобода от коррупции» Индекса приоритетности закона всемирного проекта юстиции Узбекистан занял в 2019 году 95 место с 0,38 баллами, то в 2020 году с 0,40 баллами Узбекистан занял уже 89 место, поднявшись на 6 позиций[4], что является плодом системных реформ, проводимых в нашей стране в сфере борьбы с коррупцией.

Если говорить о нарушении прав человека, то согласно международным правовым нормам, ограничителем прав и свобод сочли государство и некоторых его представителей. Точно так же в преступлениях, в составе которых была коррупция, тоже непосредственно принимали участие государственные чиновники. Таким образом, представители государства тоже принимают участие в преступлениях, связанных с коррупцией, нарушением прав человека, в данной ситуации уместно будет привести цитату немецкого философа Гегеля: «Государство существует для человека, а не человек для государства». Исходя из этого постулата, который часто остаётся без внимания, государство (и его представители тоже) должно создавать условия для соблюдения прав человека, в том числе предпринимать все необходимые меры для борьбы с коррупцией, которая стоит на пути осуществления этой высокой миссии.

Литература

1. Глобализация ради людей: видение перемен URL:
<<http://www.ilo.org/public/russian/standards/relm/ilc/ilc92/pdf/rep-wc.pdf>
2. Обращение Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева к Олий Мажлису, сделанное 24 января 2020 года. <https://www.press.uz/>. – официальный веб-сайт Пресс-службы Президента Республики Узбекистан.
3. Transparency International // <https://www.transparency.org/en/countries/uzbekistan>
4. World Justice Project // <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Uzbekistan>

РОЛЬ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ ШОС В РЕГИОНАЛИЗАЦИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: МЕЖДУ СОТРУДНИЧЕСТВОМ И КОНКУРЕНЦИЕЙ

Каттакулова Наргиза Абдужабаровна

*Независимый соискатель (PhD) по специальности
23.00.04 – Политические проблемы международных
отношений, глобального и регионального развития
Университета мировой экономики и дипломатии*

Tel: +99899 421 24 90

E-mail: UzGiza@mail.ru

Аннотация. В данной статье исследуется роль институциональных механизмов Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) в процессах регионализации Центральной Азии. На основе анализа структуры и деятельности организации выявлены ключевые факторы, способствующие и препятствующие развитию региональной интеграции. В работе акцент сделан на противоречивом взаимодействии сотрудничества и конкуренции внутри ШОС, с учетом влияния геополитических интересов ведущих акторов. Методологическая база включает институциональный, сравнительный и структурно-функциональный подходы. В заключении представлены рекомендации по усилению интеграционного потенциала ШОС.

Ключевые слова: ШОС, Центральная Азия, регионализация, институциональные механизмы, международное сотрудничество, конкуренция, интеграция, безопасность, многосторонняя дипломатия, геополитика.

Введение (Introduction). Современная Центральная Азия представляет собой уникальный регион, который становится важным субъектом международных отношений вследствие происходящей трансформации мирового порядка. Регионализация Центральной Азии сегодня характеризуется как процесс интеграции государств в единое геополитическое и экономическое пространство, при этом страны региона стремятся укрепить свою субъектность и сохранить политическую независимость в условиях растущей международной конкуренции и изменчивой глобальной конъюнктуры[1].

Особое значение в институциональном оформлении регионального взаимодействия занимает Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). Созданная первоначально как инструмент решения вопросов приграничной безопасности и противодействия терроризму, ШОС со временем приобрела более широкий мандат, охватывающий экономическое сотрудничество, политический диалог, а также гуманитарные аспекты регионального взаимодействия[2]. Однако именно многоаспектность этой организации и широкое участие внешних акторов приводят к сложным внутренним противоречиям, где элементы интеграции сочетаются с конкуренцией.

Проблематика конкуренции и сотрудничества в институциональной структуре ШОС становится особенно актуальной на фоне многовекторной политики стран

Центральной Азии, стремящихся балансировать между ведущими центрами силы — Россией, Китаем, США, а также региональными державами[3].

Важным моментом для понимания динамики регионализации является изменение подходов Республики Узбекистан, которая начиная с 2017 года стала активно выступать за углубление добрососедских отношений и создание доверительной атмосферы между государствами Центральной Азии[4]. Данные инициативы нашли свое отражение в стратегических документах и стали новым импульсом для развития регионального взаимодействия, в том числе в рамках ШОС.

Научная новизна и актуальность исследования обусловлены необходимостью комплексного анализа роли ШОС в условиях геополитических изменений и трансформации системы международных отношений. В данном контексте важно не только выявить институциональные механизмы и особенности их функционирования, но и оценить степень эффективности организации в условиях противостояния и сотрудничества, что ранее в научной литературе рассматривалось недостаточно полно[5].

Обзор литературы (Literature review). Современные исследования, посвященные регионализации Центральной Азии и деятельности Шанхайской организации сотрудничества, охватывают широкий спектр вопросов, включая экономические, политические и социальные аспекты регионального взаимодействия. Так, значительный вклад в изучение проблем регионализации внес Ш.Ш. Таджиев, рассмотревший методологические и концептуальные основы трансформации мирового порядка и их влияние на Центральную Азию[1].

Работы И. Корабоева и К. Молдашева раскрывают специфику и стратегию Казахстана в регионализации Центральной Азии, подчеркивая роль институциональных механизмов, таких как ШОС, в процессе формирования регионального сотрудничества[2]. Д.Б. Малышева анализирует международно-политическую конкуренцию в Центральной Азии, акцентируя внимание на многосторонних аспектах взаимодействия стран региона с глобальными и региональными акторами[3].

Исследования, проведенные Институтом законодательства и правовой политики при Президенте Республики Узбекистан, освещают динамику развития добрососедских отношений и подчеркивают вклад Узбекистана в укрепление регионального сотрудничества, особенно после 2017 года[4].

В зарубежной литературе проблемы регионализации и роли ШОС изучались такими авторами, как А. Кули и Д. Нексон, которые раскрывают геополитические и институциональные аспекты международной интеграции, подчеркивая амбивалентность и сложность многосторонних структур. Х. Булл и А. Харрелл внесли значительный вклад в теоретическое осмысление регионализма и международного порядка, представляя различные подходы и концепции к изучению интеграционных процессов. В работах Дж. Най и Р. Кохейна подробно

рассматриваются вопросы влияния негосударственных акторов на международные отношения и интеграционные структуры, включая ШОС.

Литература демонстрирует значительный интерес к вопросам регионализации, однако остаются малоизученными аспекты, касающиеся конкретных механизмов ШОС и баланса между интеграцией и конкуренцией, что и составляет фокус настоящего исследования.

Методология исследования (Research methodology). Настоящее исследование основывается на междисциплинарном подходе, объединяющем методы институционализма, сравнительного анализа, структурно-функционального анализа и качественного контент-анализа, что позволяет обеспечить всестороннее изучение выбранной темы.

Метод институционализма был выбран в связи с тем, что именно институты играют ключевую роль в формировании и регулировании межгосударственных отношений в современном мире. В контексте исследования ШОС институциональный подход позволяет выявить, насколько эффективны структурные механизмы организации в процессе региональной интеграции, как осуществляется их взаимодействие и каким образом они влияют на степень конкуренции или кооперации между странами-участницами. Согласно научным разработкам П. Холла и Р. Тейлора, институциональный анализ помогает понять не только формальные структуры, но и неформальные нормы и практики, которые зачастую оказывают решающее влияние на процессы международного взаимодействия[5].

Использование сравнительного анализа в данном исследовании позволяет определить специфику подходов отдельных государств-членов ШОС к решению общих региональных задач. Через сравнительный подход возможно выявить как общие, так и специфические особенности внешнеполитических стратегий стран Центральной Азии и других членов ШОС, оценить их готовность к совместным действиям и выявить возможные причины внутренних противоречий или согласия [6].

Применение структурно-функционального анализа направлено на изучение конкретных механизмов и функций ШОС, таких как Совет глав государств, Совещание министров иностранных дел, Региональная антитеррористическая структура (РАТС), экономические форумы и другие структурные элементы организации. Этот метод помогает не только описать существующие структуры и процедуры ШОС, но и выявить их функциональную нагрузку, понять, какие механизмы работают наиболее эффективно, а какие, напротив, требуют реформирования или дополнительных усилий для повышения их продуктивности. По мнению Р. Мертона и Т. Парсонса, структурно-функциональный подход крайне важен для анализа многоуровневых организаций, поскольку позволяет увидеть не только структуру, но и взаимосвязь между её элементами и их совокупным воздействием на среду[7].

Особое значение придаётся применению качественного анализа, который направлен на глубокое изучение внутренних противоречий и динамики развития взаимодействий в рамках ШОС. Качественный подход, включая анализ официальных документов, стратегических докладов и заявлений государственных лидеров, позволяет выявить скрытые мотивы и неформальные аспекты взаимодействия, которые не всегда видны при поверхностном рассмотрении [8].

Анализ и результаты (Analysis and results). Анализ институциональных механизмов Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) позволил выявить ряд особенностей, отражающих динамику и внутренние противоречия процессов регионализации в Центральной Азии.

Во-первых, институциональная структура ШОС продемонстрировала способность эффективно решать задачи обеспечения региональной безопасности, что проявляется в деятельности Региональной антитеррористической структуры (РАТС). Данный орган успешно координирует совместные действия стран-членов по противодействию терроризму, сепаратизму и экстремизму. В то же время, несмотря на видимые успехи, продолжают сохраняться существенные разногласия в трактовке угроз и приоритетов среди участников, что ограничивает потенциал организации в области безопасности и снижает уровень доверия между некоторыми государствами-членами.

Во-вторых, экономическое сотрудничество в рамках ШОС остаётся противоречивым и менее результативным, несмотря на многочисленные инициативы, такие как создание зоны свободной торговли, расширение трансграничной инфраструктуры и реализация крупных инвестиционных проектов. Основная сложность заключается в экономической асимметрии между участниками организации, прежде всего, между Китаем и странами Центральной Азии. Китай, активно продвигая инициативу «Один пояс – один путь», зачастую воспринимается как доминирующий игрок, что вызывает опасения у других стран-участниц в части утраты экономического суверенитета и превращения в периферийные экономики.

Стоит подчеркнуть особую позицию Узбекистана, который после 2017 года предпринял ряд инициатив, направленных на усиление регионального сотрудничества и создание более открытого и конструктивного формата диалога внутри ШОС. Эти усилия способствовали некоторой стабилизации взаимодействия, однако, как показал анализ документов и официальных заявлений, сохраняется необходимость дальнейшего развития институциональных механизмов и доверительных мер для полноценной реализации интеграционного потенциала организации.

Выводы и предложения (Conclusions and recommendations).

Исследование институциональных механизмов ШОС в контексте регионализации Центральной Азии позволило выявить как потенциал организации в обеспечении многостороннего взаимодействия, так и существующие ограничения. На основании анализа сформулированы следующие выводы и

рекомендации, направленные на повышение эффективности ШОС как регионального института.

Доминирующее влияние Китая и России в ШОС формирует структурный дисбаланс в отношении менее мощных участников и затрудняет достижение равноправного партнерства, что в долгосрочной перспективе может ослабить интеграционный потенциал организации.[11].

Ограниченность экономической интеграции обусловлена не только экономической асимметрией, но и отсутствием эффективных механизмов реализации согласованных проектов и программ. В частности, экономическое взаимодействие внутри ШОС часто ограничивается декларативными заявлениями без последующего активного практического воплощения, что существенно снижает уровень региональной экономической кооперации[12].

Активизация региональной политики Узбекистана с 2017 года является важным фактором, способствующим стабилизации межгосударственного взаимодействия в рамках ШОС. Тем не менее, несмотря на успехи в укреплении регионального диалога, потенциал Узбекистана в качестве регионального лидера еще не до конца реализован, что требует дополнительных усилий как в политическом, так и экономическом измерениях[13].

Отсутствие единой стратегической концепции развития ШОС ведет к неопределенности в долгосрочной перспективе и снижению институциональной эффективности. Многообразие подходов государств-членов к целям и задачам организации не позволяет сформировать четкую и согласованную позицию по ключевым вопросам региональной интеграции[14].

В итоге можно отметить, что реализация предложенных мер будет способствовать укреплению институциональной устойчивости ШОС, снижению внутренних противоречий и усилению её роли в формировании устойчивого регионального порядка в Центральной Азии.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Таджиев Ш.Ш. *Центральная Азия в условиях трансформации мирового порядка: методологические и концептуальные подходы*. – Ташкент: Complex Print, 2023. – С. 8–14.
2. Корабоев И., Молдашев К. *Регионализация в Центральной Азии. Стратегия Казахстана*. – Алматы, 2019.
3. Малышева Д.Б. Международно-политическая конкуренция на постсоветском центральноазиатском пространстве // *Мировая экономика и международные отношения*, 2021, № 7. – С. 106–115.
4. *Укрепление добрососедских отношений между государствами Центральной Азии*. – Институт законодательства и правовой политики при Президенте Республики Узбекистан, 2025.

5. Сеитов А.П. *Роль государства в интеграционных процессах на современном этапе*. Ижтимоий фикр. Права человека. – Ташкент, 2010. – №4. – С. 106 – 109.
6. Каттакулова Н.А. *Институциональные подходы в процессах регионализации Центральной Азии: ШОС, СНГ, ОТГ, ООН*. – Ташкент, 2024.
7. Hall P.A., Taylor R.C.R. *Political Science and the Three New Institutionalisms // Political Studies*. – 1996. – Vol. 44, Issue 5. – P. 936–957.
8. Lijphart A. *Comparative Politics and the Comparative Method // American Political Science Review*. – 1971. – Vol. 65, No. 3. – P. 682–693.
9. Parsons T. *Structure and Process in Modern Societies*. – New York: Free Press, 1960.
Merton R.K. *Social Theory and Social Structure*. – New York: Free Press, 1968.
10. Creswell J.W. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2013.
11. Krippendorff K. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2018.
12. Acharya A. *Constructing Global Order: Agency and Change in World Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
13. Cooley A. *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. – Oxford: Oxford University Press, 2012.
14. Dadabaev T. *Central Asia: Contexts for Understanding*. – Singapore: Springer Nature, 2022.
15. Weitz R. *Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership*. – Washington: Hudson Institute, 2018.
16. Jackson R., Sørensen G. *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. – Oxford: Oxford University Press, 2019.
17. Buranelli F.C. *Central Asian Regionalism or Central Asian Order? Some Reflections // Central Asian Affairs*. – 2021. – Vol. 8, No. 1.
18. Libman A. *Eurasian Economic Integration: Law, Policy, and Politics*. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2021.

REFERENCES

1. Tadjiev, Sh.Sh. *Central Asia in the Context of Global Order Transformation: Methodological and Conceptual Approaches*. – Tashkent: Complex Print, 2023. – pp. 8–14.
2. Qoraboyev, I., Moldashev, K. *Regionalization in Central Asia. Kazakhstan's Strategy*. – Almaty, 2019.
3. Malysheva, D.B. International Political Competition in the Post-Soviet Central Asian Space // *World Economy and International Relations*, 2021, No. 7. – pp. 106–115.
4. *Strengthening Good-Neighborly Relations Among Central Asian States*. – Institute of Legislation and Legal Policy under the President of the Republic of Uzbekistan, 2025.
5. Seitov, A.P. *The role of the state in integration processes at the present stage*. – Social thought. Human rights. – Tashkent, 2010. Vol. 4, pp. 106-109.
6. Kattakulova, N.A. *Institutional Approaches to Regionalization Processes in Central Asia: SCO, CIS, OTS, UN* – Tashkent, 2024.
7. Hall, P.A., Taylor, R.C.R. Political Science and the Three New Institutionalisms // *Political Studies*, 1996, Vol. 44, Issue 5, pp. 936–957.
8. Lijphart, A. Comparative Politics and the Comparative Method // *American Political Science Review*, 1971, Vol. 65, No. 3, pp. 682–693.
9. Parsons, T. *Structure and Process in Modern Societies*. – New York: Free Press, 1960.
Merton, R.K. *Social Theory and Social Structure*. – New York: Free Press, 1968.
10. Creswell, J.W. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2013.
11. Krippendorff, K. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2018.
12. Acharya, A. *Constructing Global Order: Agency and Change in World Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
13. Cooley, A. *Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia*. – Oxford: Oxford University Press, 2012.

14. Dadabaev, T. *Central Asia: Contexts for Understanding*. – Singapore: Springer Nature, 2022.
15. Weitz, R. *Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership*. – Washington: Hudson Institute, 2018.
16. Jackson, R., Sørensen, G. *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. – Oxford: Oxford University Press, 2019.
17. Buranelli, F.C. Central Asian Regionalism or Central Asian Order? Some Reflections // *Central Asian Affairs*, 2021, Vol. 8, No. 1.
18. Libman, A. *Eurasian Economic Integration: Law, Policy, and Politics*. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2021.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Tadjiev Sh.Sh. *Jahon tartibi transformatsiyasi sharoitida Markaziy Osiyo: metodologik va kontseptual yondashuvlar*. – Toshkent: Complex Print, 2023. – B. 8–14.
2. Qoraboyev I., Moldashev K. *Markaziy Osiyoda mintaqaviylashuv. Qozog'iston strategiyasi*. – Olmaota, 2019.
3. Malysheva D.B. Sovetdan keyingi Markaziy Osiyo makonida xalqaro siyosiy raqobat // *Jahon iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar*, 2021, № 7. – B. 106–115.
4. *Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini mustahkamlash*. – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti, 2025.
5. Seitov A.P. *Zamonaviy bosqichda integratsiya jarayonlarida davlatning roli. Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari*. – Toshkent, 2010. – 4-son. – B. 106–109.
6. Kattakulova N.A. *Markaziy Osiyo mintaqaviylashuv jarayonlarida institutsional yondashuvlar: SHHT, MDH, KXShT, YEOII*. – Toshkent, 2024.
7. Hall P.A., Taylor R.C.R. Siyosiy fan va yangi institutsionalizmlar // *Political Studies*, 1996, 44-jild, 5-son. – B. 936–957.
8. Lijphart A. Taqqosloviy siyosat va taqqosloviy metod // *American Political Science Review*, 1971, 65-jild, 3-son. – B. 682–693.
9. Parsons T. *Zamonaviy jamiyatlarda tuzilma va jarayon*. – Nyu-York: Free Press, 1960.

- Merton R.K. *Ijtimoiy nazariya va ijtimoiy tuzilma*. – Nyu-York: Free Press, 1968.
10. Creswell J.W. *Sifatli tadqiqot: besh yondashuv ichidan tanlash*. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2013.
11. Krippendorff K. *Kontent tahlili: metodologiyaga kirish*. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2018.
12. Acharya A. *Jahon tartibini yaratish: agentlik va o'zgarishlar*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
13. Cooley A. *Buyuk o'yinlar, mahalliy qoidalar: Markaziy Osiyodagi yangi kuchlar raqobati*. – Oksford: Oxford University Press, 2012.
14. Dadabaev T. *Markaziy Osiyo: tushunish kontekstlari*. – Singapur: Springer Nature, 2022.
15. Weitz R. *O'zbekistonning yangi tashqi siyosati: o'zgarish va davomiylik*. – Vashington: Hudson Institute, 2018.
16. Jackson R., Sørensen G. *Xalqaro munosabatlarga kirish: nazariyalar va yondashuvlar*. – Oksford: Oxford University Press, 2019.
17. Buranelli F.C. Markaziy Osiyo mintaqaviychiligi yoki Markaziy Osiyo tartibi. // *Central Asian Affairs*, 2021, 8-jild, 1-son.
18. Libman A. *Yevroosiyo iqtisodiy integratsiyasi: huquq, siyosat va siyosiy jarayonlar*. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2021.

КОНЦЕПЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ЕЁ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Фозилов Жалолиддин Расулжон угли,

Преподаватель Узбекского государственного
университета мировых языков

Аннотация. В научной статье анализируются права человека и её теоретические основы, делаются выводы. Раскрывается история возникновения категории прав человека, её место в системе политических отношений сегодня.

Ключевые слова: права человека, концепция, гражданские свободы, политические реформы.

Категория «права и свободы человека» уходит корнями в далёкую историю. На базе анализа различных источников удалось выяснить, что термин «свобода» изначально использовался в XXIV веке до н.э. в целях защиты шумерскими жрецами бедных вдов и детей-сирот от различных видов насилия и несправедливости власти и духовных лиц. «Свобода» и «право», будучи свойственны человеческой природе, отражаются на общем начале жизни. В ходе их изучения это также можно рассмотреть на основе древних исторических источников и реалий.

Если в истории отношения «общество и личность», «государство и личность» и традиции коллективизма и этатизма сформировались в основном на Востоке, то появление определённой зоны свободы в форме «полисной демократии» на Западе создало условия для формирования равных политических прав человека[1]. Например, в античные времена **Аристотель** именовал людей, принимающих участие в судах и народных собраниях, гражданами. Гражданство работало как потенциал к реализации таких прав, как право решать государственные дела, право принимать участие в судебных разбирательствах, а также право на освобождение от принудительного труда, которое было важным условием реализации политических прав[2].

Современная концепция наличия у людей и граждан неотъемлемых прав неразрывно связана с социально-природным феноменом человека, и основа всех учений в этой области опирается на естественные права человека. Концепция естественных прав, основанная на том, что человек является «существом» социальным и нравственным, начала развиваться именно в античную эпоху как отражение его определённых изначальных и неотъемлемых качеств. Истоки теории естественных прав впервые встречаются во взглядах Ксенофонта и Гераклита. А в Древнем Риме **Цицерон**, ставший одним из первых теоретиков в области естественных прав, в первую очередь, относил к категории естественных прав политические права. Одно из первых научных обоснований права на частную собственность описывается в трактате Цицерона следующим образом: *«пусть каждый владеет тем, что ему досталось; если кто-нибудь другой посягнёт на что-нибудь из этого, он нарушит права человеческого общества»*[3].

В средних веках свобода любого человека была в определённой степени ограничена, потому что феодальное общество – это общество всеобщей зависимости. Даже те прослойки этого общества, которые по закону считались

свободными, зависели от высших ступеней социальной иерархии. В то же время соблюдался принцип социального контроля со стороны институтов католической церкви, и они обладали не меньшим влиянием, чем управление феодальных объединений. И хотя всё регулировалось посредством конкретных законов и традиций, формирование различных объединений (рыцарские ордены, торговые и ремесленные гильдии) вносило свой вклад в укрепление равенства между их членами. Эти союзы объединяли их в целях защиты прав своих участников.

Среди прочего, мы можем отметить, что с принятием Великой хартии вольностей (*Magna Charta Libertatum*) в 1215 году в Англии концепция прав человека поднялась на новый уровень. В этой хартии были отражены гарантии, обеспечивающие защиту лордов от самоуправства чиновников короля, а также такие принципы, как возможность применения наказаний в отношении свобод только по решению равноправных лиц и в соответствии с законом и решение конфликтов путём мирных соглашений[4].

Среди прочего, если по этому поводу итальянский гуманист **Данте Алигьери** отмечает, что «Человеческий род оказывается в наилучшем состоянии, когда он совершенно свободен... первое начало нашей свободы есть свобода решения», то **Этьен де ла Бозси** считает, что «для человека естественно быть свободным и желать быть им, но вместе с тем его природа такова, что он привыкает ко всему»[5].

Нужно подчеркнуть, что мыслители эпохи Возрождения и Реформации, обосновывая духовную и нравственную свободу личности, развивали правовые и политические стороны концепции прав человека. В данном направлении были сравнительно изучены воззрения таких представителей идеологии либерализма, как Т. Гоббс, Б. Спиноза, В. Гумбольдт, Дж. Локк, Ш.Л. Монтескьё, А. Смит, И. Кант, Т. Джефферсон, Б. Франклин, Дж. Мэдисон, Б. Констан, А. Токвиль, И. Бентам, Дж.С. Милл, Т.Х. Грин, и Л. Хобхауз.

В развитии концепции прав человека на Востоке, в том числе в развитии политических взглядов Центральной Азии, важным фактором послужила религия ислам, а также делается акцент на то, что политические и правовые вопросы нашли своё отражение в шариате. В развитии политико-правовых идей на территории Центральной Азии большую роль сыграли такие жившие в IX-XI веках мыслители, как Абу Наср аль-Фараби, Абу Райхан Беруни и Абу Али ибн Сина. Ученые той эпохи проявили себя в стремлении к религиозному и светскому просвещению, интересе к природе, а также в воспитании совершенного человека, универсальности и целостности, и в целом в интересе ко всем наукам в сфере общественного и государственного управления.

Литература

1. Общая теория прав человека // под ред. ЕА. Лукашевой. –М., 1996. –С.6.
2. Аристотель. Политика. Книга третья//Антология мировой политической мысли в 5-ти томах. –М., 1997.Т.1. –С.111.
3. Цицерон. Об обязанностях, книга I, (VII, 21). М., 1975. С. 63
4. Magna Carta - The British Library. <https://www.bl.uk/magna-carta>
5. Ла Бозси. Рассуждение о добровольном рабстве//Антология мировой политической мысли в 5-ти томах. -М., 1997.Т.1. –С.295.

Zaretdinova Nesibeli Kurbanbaevna

Каракалпакский государственный университет в Бердаха
Доцент кафедры социальных наук исторического факультета
e-mail: zaretdinovanesi@gmail.com

Аннотация: В этой статье рассматриваются демография и социально-демографические процессы. Вы также узнаете о влиянии демографических процессов Республика Узбекистана на развитие государства, его характеристиках, факторах и статистических показателях.

Ключевые слова: демография, социальное-экономика, социальное-демография, поведение, рождение, семья, брак, миграция, реформа, статистика.

Обычно в любой стране высокая демография, население растет быстрыми темпами, что оказывает давление на ее экономические параметры, и при таком сценарии может возникнуть ряд проблем. При анализе влияния демографических процессов на социальные аспекты практически всех сторон, связанных с развитием экономики Узбекистана, созданием и развитием инфраструктур в различных социальных аспектах, первым шагом является увеличение численности населения. , но конечным результатом является то, что социальное влияние государства на экономическую жизнь будет отброшено. Катарские страны мира, страны с первой очереди экономикой, отличаются тем, что население значительно увеличилось, а экономика развивается по отрицательной пропорциональности. Однако, несмотря на все это, если государство проводит эффективную социальную и экономическую политику, демографические процессы, в частности, рост населения, могут стать положительным результатом.

В сегодняшнем примере добиться положительного результата демографического давления можно за счет эффективного использования человеческого капитала. Таким образом, согласно отчетам Ян Банка в 192 странах, в современной экономике физический капитал составляет 16 процентов общего богатства, природный капитал - 20 процентов, а человеческий капитал - 64 процента. В Японии и Германии доля человеческого капитала в Швейцарии составляла 80 процентов, а в России — всего 14 процентов. В странах с вышеупомянутой экономикой он сохраняется на еще более низком уровне.

Слева в качестве примера можно привести такие страны, как Вьетнам (население 100 млн человек) и Филиппины (население 110 млн человек). В этих странах темпы роста населения остались высокими, но достигнуто эффективное использование человеческих ресурсов. благоприятные результаты. Вьетнамский народ, начавший с «экспорта» трудовых ресурсов в виде защитных механизмов, вскоре достиг высокого уровня экономического роста. В настоящее время в этих странах ЛО стоит 3,5-4 тысячи долларов США на человека. Прежде всего, причиной быстрого экономического роста признано разумное использование человеческого капитала, успешная реализация системы образования и важнейший тип экономического развития. В этом разделе проанализировано влияние демографических процессов на экономическое развитие государства и различных

отраслей. В частности, представлен анализ реформирования рынка, развития жилищного строительства, развития жилищного строительства, развития урбанизации, объектов инженерной инфраструктуры, обеспечения рынка труда населения продовольствием и водой.

В настоящее время существуют различные виды демографии, проводятся комплексные работы по изучению демографических процессов в экономической сфере, и определить тенденции изменения демографических процессов в современном обществе не представляется возможным. По этой же причине демографические процессы как объект социального управления были бы важны с социологической точки зрения, и возникла необходимость изучения особенностей социального управления на региональном уровне.

Большой объем информации был использован при изучении демографических процессов. Во многих странах демографическая информация собирается вместе со статистическими сводками. Они проанализировали численность, структуру и демографические процессы населения, цифровые таблицы, диаграммную информацию, научные данные, а также результаты социолого-демографических исследований, связанных с этими вопросами. Сбор демографической информации в мировом масштабе осуществлялся по программе, созданной под руководством ООН.

Демографические процессы являются объектом изучения представителей различных научных и прикладных дисциплин — социологов, демографов, экономистов, политиков, регионоведов, этнологов и других специалистов. Вопросы демографического развития Узбекистана, его особенности, факторы и возникающие проблемы получили освещение в научных трудах таких исследователей, как И.Муллажонов, Р.Убайдуллаева, К.Абдурахманов, М.Корахонов, Э.Ахмедов, О.Отамирзаев, Л.П.Максакова, А.Солиев, Х.Салимов, А.Каюмов, М.Каскириева. Кроме того, важные аспекты поднимаются в работах О.А.Эргашева, Э.Сапарова, О.Саидахмедова, Г.Муртазиной, З.Х.Раимджонова, З.Н.Тожиевой, Р.К.Артикбоева и других ученых.

С 1993 года в Узбекистане свою деятельность начал Национальный научный фонд по вопросам народонаселения (ЮНФПА). Деятельность фонда привлекла внимание не только внутри страны, но и в регионе, в частности в Казахстане и Азербайджане. Фонд реализовал ряд инициатив, направленных на улучшение состояния здоровья населения, особенно здоровья детей, а также провел крупномасштабные социолого-демографические исследования с целью формирования национальных стратегий и совершенствования работы медицинских учреждений.

В связи с тем, что население связано с определенным социальным образом жизни, демографические процессы связаны и с конкретным методом ведения бизнеса. Общество, построенное людьми, является результатом естественного поведения и зависит от различных факторов. Таким образом, демография, экономика, социология, география, медицина, история приближаются к теме анализа, используя имеющиеся возможности, в то же время давая им важную информацию.

Сегодня государства располагают статистическими данными для изучения демографического развития всех десяти социально-демографических групп. Она

проводилась каждые 5-10 лет в штате, включавшем темы переписей. В настоящее время информация переписей населения собирается на широкой территории, и можно изучать не только социально-демографические характеристики населения, но и качественные показатели населения, местные сведения, городские условия, социальные условия. и другие мер Демография изучает принципы ведения каждой общественно-экономической формации и закономерности роста населения в отдельности, поскольку характер роста населения, свойственный каждой общественно-экономической формации, оказывает непосредственное влияние на демографическую ситуацию. Во 2-й половине 20 века в Узбекистане наблюдался дефицит людей из-за низкого социально-экономического уровня жизни. Даже если это хорошее рождение, люди очень застенчивы. Со второй половины XX века смертность среди населения Узбекистана несколько снизилась, а средняя продолжительность жизни народа увеличилась. В результате все население было уничтожено. В левый период внимание уделялось развитию демографии в Узбекистане. Демографические исследования в Институте Национального университета Узбекистана имени Мирзы Улугбека, Общество «Ижтимоий фикр».

В демографии одним из важнейших показателей является естественная численность населения, а другими показателями являются рождаемость населения, научный уровень, рост или упадок населения. В демографии сравнения проводятся на 1000 человек в большинстве стран. Это соотношение называется промилле.

Говорят, что гендерный состав нации характеризуется мечтами. Согласно естественному порядку рождение мальчиков и рождение девочек всегда различны. Он рассчитывается как биологическая константа. В социологии возраст рассматривается как важнейшая характеристика любых демографических процессов. Сведения о теле получают в процессе регистрации рождения, специальных проверок, рождений, смертей и разводов. Эту информацию посчитали необходимой представители всех социальных слоев.

По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Узбекистан, численность постоянных жителей по состоянию на 1 января 2024 года составила 36 799,8 тыс. человек.

По данным образования за январь-декабрь 2023 года, родится 961 962 ребенка. Это на 3,2% выше объема 2022 года. Возвращаются 172 772 человека. Это 0,4% по сравнению с 2022 годом, норма доходности — 4,7‰ (снижение на 0,1‰ по сравнению с прошлым годом выше на 8%). А1, коэффициент естественного прироста увеличился на 21,7‰ (на 0,3‰ по сравнению с температурой предыдущего года) оприятия. Полученная информация анализировалась каждой группой с помощью ЭВМ и составлялись статистические отчеты.

По данным за январь-декабрь 2023 года, мигрировало 14 381 человек. Из них из-за границы приехали 2955 человек, выехали за границу 17336 человек.

Когда мы анализируем социальные, экономические и демографические процессы общества, у нас возникает ряд мыслей о процессе развития конкретного региона, государства, народа всей нации. Демографическая политика является частью социальной политики любой страны. Можно сказать, что демографические изменения затрагивают представителей всех слоев населения страны, и эти процессы являются неотъемлемой частью структуры общества, и они важны еще и потому, что они устойчивы к другим изменениям.

Демографические процессы определяют состояние и общественные отношения между людьми. Левое государство создало институты, регулирующие демографические характеристики населения. С точки зрения социологии управления, государство играло роль института управления, где общество и социум были вовлечены в отношения между людьми. Наряду с этим в особой сфере социального управления будут учитываться особенности народа.

В целях развития социального статуса народа в Узбекистане необходимо осуществлять специальные программы, расширять возможности мониторинга, развивать потребность статистической системы.

Короче говоря, чтобы в полной мере оценить социально-экономические процессы в стране, необходимо постоянно разрабатывать решения для труда и миграции населения. Граждане Республики Узбекистан приравниваются к иностранным гражданам. Чтобы полностью контролировать миграционное движение людей, покидающих регион Узбекистана, собирается информация, связанная с миграцией, составляется миграционная статистика, осуществляются органы власти, управление средствами и другая хозяйственная деятельность. Мониторинг социально-демографической ситуации в городах. расширение взаимного сотрудничества, увеличение численности населения в регионах, социально-демографической ситуации, сравнительный анализ регионов, разработка демографических паспортов регионов республики с целью повышения возможности влияния на будущее и ее социальное развитие. -экономические реформы типа исправления необходимо расширить промежуточный опыт и пересмотреть методы расчета в соответствии с международными стандартами.

Согласно сегодняшним демографическим прогнозам, в ближайшем будущем в составе населения нашей страны произойдут следующие благоприятные демографические изменения: рост рождаемости, рост естественной рождаемости, увеличение продолжительности жизни при рождении, и т. д. Недостаток в том, что рост числа инвалидов приведет к усилению демографического давления на население. В связи с этим правительство подчеркнуло необходимость усиления мер демографических процессов путем реализации соответствующих принципов демографической политики и их финансирования в максимально возможной степени, что привело к стабилизации численности населения, улучшению уровня жизни населения. жизни и увеличение продолжительности жизни.

Использованная литература:

1. Абдурахманов К., Абдураманов Х. «Демография». Ташкент 2011 г.
2. Ятакова Аруна Васильевна Демографические процессы как объект регионального социального управления,- АВТОРЕФЕРАТ, Москва - 2016.
3. Саидходжаев Х.Б. Социология Ташкент-2017.
4. Бреева Е. Б. Основы демографии. -М-2009
5. https://www.stat.uz/img/demografiya-press-reliz-26_01_2024-uzb.pdf.
6. <https://demografiya.uz/ilmiy-tahliliy-akhborotnoma/demographic-processes-mamlakat-iktisadi-taraqqiyatiga-ta-siri-2/>

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

LINGVOMADANIY KODLAR. QOSH HOLATI KODI

Berdimuratova Madina Xayrullayevna

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti,
tayanch doktranti

E-mail: madinaberdimuratova@65gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvomadaniy kod turlaridan biri qosh holati kodi haqida mulohazalar berilgan. Qosh holati kodi insonning ichki tuygʻulari, psixik holatini namoyon etadigan vosita sifatida atroflicha yoritilgan. Qosh bilan bogʻliq urf-odat, qoshning oʻziga tortuvchi xususiyatlari ochib berilgan va badiiy adabiyotdan olingan misollar asosida tahlil qilingan.

Tayanch soʻzlar. Barok qosh, qoshlari quyuq, tekis qosh, kamalak qosh, toʻmtiq qosh.

Annotation. This article discusses the eyebrow position code, one of the types of language and cultural codes. The eyebrow position code is a means of expressing a person's inner feelings and psychological state. The customs associated with eyebrows are explained in detail. The attractive features of eyebrows are revealed and analyzed based on examples from fiction.

Key words. Barok eyebrow, eyebrows dark, straight eyebrow, rainbow eyebrow, blunt eyebrow.

Ekspressiv harakatlar - bu his-tuygʻular, hissiyotlarning baholari, istaklar va munosabatlarni yetkazish uchun oʻziga xos, murakkab va boy til. Ekspressiv harakatlar hissiyotlar va insonning umumiy holati bilan chambarchas bogʻliq. Ular insonlarning hayotiy turli darajadagi tajribalari bilan birga boʻlishi mumkin. Agar tajribada orttirilgan boʻlsa, ular shunchalik samimiy boʻladi. Boshqa hollarda, ular manipulyatsiya qilish yoki shunchaki harakat sifatida baholanadi.

Tajribali va mahoratli soʻzlovchi muloqotda ekspressiv harakatlardan juda ongli va unumli ravishda foydalanadilar. Ekspressiv harakatlar uzatilayotgan matnning eng muhim qismi boʻlib, bunda maʼno va munosabatlar noverbal tarzda uzatiladi. Muayyan sharoitlarda odam oʻz his-tuygʻularini yashirishni yoki qasddan yolgʻon maʼlumotni yetkazishni xoxlasa, tanasi ham axborot manbayiga aylanadi. Matnlarni tahlili jarayonida quyidagi kodlar aniqlandi: Mimika, yuz holati kodi, peshona holati kodi va qosh holati kodi. Quyida qosh holati kodi haqida batafsil toʻxtalamiz.

Qoshning holati kodi. Qoshlar har bir shaxs ichki tuygʻulari, psixik holatini namoyon etadigan vosita. Hayrat, kulgu, quvonch, qaygʻu barcha irqlarda bir xil.

Lirik sheʼriyatda *qoshni kamonga, oyga* qiyoslashadi. Sharq olimlari asrlar osha oʻzga madaniyatlardan farqli oʻlaroq, qoshlarga, ularning kishi hissiyotlariga taʼsiri, salomatlikka alohida eʼtibor qaratganlar. Bu oʻrinda, qoshlarning koʻrinishi, diqqatni tortuvchi xususiyati eʼtiborga olinadi. Maʼlumki, yorqin, yaltirab turuvchi, silliq qosh kishining sogʻligi yaxshiligidan, ruhiy barkamolligidan dalolat beradi.

Oʻrta Osiyoda, ayniqsa, Oʻzbekistonda oʻsma qoʻyish va ayollar qoshini parvarish

qilish an'anaviy urf-odatga aylanib qolgan. Xitoy fiziognomistlari fikriga ko'ra, uzun qosh kishilarning muloyim munosabatlariga zamin yaratar, qolaversa, bunday qoshli kishining umri uzun bo'lar ekan. Agar kishining chap qoshi o'ngdasisiga nisbatan qalin bo'lsa, maqsadlariga bimalol erishadi. O'ng qosh qalin bo'lsa, bunday shaxs rejalashtirgan ishlarini ortga surib yuraveradi.

Miloddan avvalgi 340-yilda Aristotel o'zining «Fiziognomika» kitobida shunday yozadi: «Tekis qoshlar, muhitning moyilligi haqida dalolat beradi, tutashgan qoshlar esa kuchli rashkni bildiradi, agar shu qoshlar chakka tomon qayrilgan bo'lsa, shaxsning o'yin-kulgu va mug'ombirlikka tashnaligini ifodalaydi. Burun tomon egilgan qoshlar - keskinlik va kuchlilik alomatidir; tutashgan qoshlar - intiluvchan va topqirlik, kuchli, to'g'ri xulq-atvor; qosh bir qismining teskari yo'nalishi - qat'iylik, sharoitga tez moslashaolmaslik; uzoq qoshlar (oraliqlar yoki bo'shliqlar) – sotqinlik, firibgarlik; uzun, qalin qoshlar - ilqlik, ishonchlilik. Go'zallar qalamqosh, qayrilma qosh deb ta'riflangani holda badjahl kishilar o'siq qosh, supurgi qosh vahokazo deb ta'riflanadi [Babadjanov, 2025: 369-378].

Badiiy adabiyotdan olingan misollardagi *qoshlari quyuq, qayrilma, qora qosh, qalam qosh, qunduz qosh, qoshi hilol, zuluk qoshlari, kamon qoshlari, o'sma qo'yilgan qayrilma qora qoshi, payvasta qoshlari, ingichka egma qoshlari, qiyg'och qoshi, gulgun qosh, qiyiq qosh, quyuq qayrilma qosh, ingichka nafis qoshli, baroqqosh, to'mtoq qoshlari, serqosh* kabi insonning ko'rinishi va uning xarakter-xususiyatlarini izohlaydigan birliklarda milliy-madaniy o'ziga xos obrazlar yotadi, shu bois birliklar stereotip shaklida o'zbek millatining kundalik hayoti va ma'naviy qadriyatlarini yetkazib beradi. Masalan, *G'ofirjon aka keng yelkali, o'rta bo'lyi, qora qosh, qora ko'z, sabzak yuzi sal qoraygan bir kishi edi* [Nazarov, Zamin: 2017]. *To'g'ri, qalam qoshga o'sma qo'yilma buzarmish* [S.Anorboyev, Oqsoy: 1961]. *Shaxlo ko'zlar, o'siq jingala kipriklar, qunduz qosh va qora xollar va boshqa latofatlar o'ziga pisand bo'lmadilar* [A.Qodiriy, O'tgan kunlar: 2007]. *Ko'kka boqsa, Zuhro yulduz qolar ekan lol, Hasad qilar ekan uning qoshiga hilol* [T.To'la]. *Onasi uning (Saltanatning) zuluk qoshlariga, to'lishgan dudoqlariga, yuzlariga mamnun tikilib o'tirdi* [S.Nurov, Narvon]. *Doro kamon qoshlarini chimirib, baland ovoz bilan: -Hay odam, o'zing kimsan? — deb so'radi* [M.Osim, Karvon yo'llarida]. *Oy yuzli rafiqam, qunduz qoshli ma'shukam Kumushxonimga!* [A.Qodiriy, O'tgan kunlar: 2007]. *Qotmadan kelgan bu qizning o'sma qo'yilgan qayrilma qora qoshi tagida yonib turgan charos ko'zi, qora quyuq mujgoni.. bir boqishdayoq har qanday odamni dovdiratib qo'yadi* [N.Safarov. Uzoqni ko'zlagan qiz]. *Majnuntol barglari orasidan sirqib tushayotgan yomg'ir tomchilari qizning payvasta qoshlariga, tig'iz kipriklariga tekkan* [P.Kodirov, Yulduzli tunlar]. *Uning [Zumradning] o'rta, tolma bo'yi, nozik beli, ingichka egma qoshlari, qirra burni, yirik uchqunli ko'zlari bir-biriga munosib* [Oybek. Ulug' yo'l]. *U [Maxsumaxon] baland bo'lyi, tolmadan kelgan, xushro'y, ko'zlari katta-katta va porlab turadigan, nihoyatda chiroyli ayol* [H.Nosirova, Men o'zbek qiziman]. *Qizning qiyg'och qoshi, jarangli kulgilari kimlarningdir yuragiga larzalar solgan* [«Darakchi»]. *Ajal haydab keldi gulgun qoshima, Ketmassan qo'limdan bu zamon omon* [Shirin bilan Shakar]. *Ko'zimiz bilan ko'rdik, xudoga shukur: qoshi, ko'zi qunduzdek, burunlari bodomdek, qizil yuz, alif qomat, suqsurdek yigit ekan* [Hamza, Xolisxon]. *Qaro qoshing, qiyiq qoshing, quyuq qayrilma qoshing qiz..* [E.Vohidov]. *Dildor baland bo'lyi, jussaligina, butun andomi o'ziga kelishgan, tiniq oq yuzli, ingichka nafis qoshli.. qiz edi* [Oybek, Navoiy]. *Yaxshiboyev yoshullining qiyofasini eslatadi: rapidayuz, baroqqosh bir kimsa..* [M.M.Do'st, Lolazor]. *To'mtoq qoshlari, chaqnagan*

ko'zlari bir ko'rganni dovdiratib qo'yardi [S.Ahmad, Yulduz]. Pakana, go'shtdor.. serqosh, burundor, burnjing ostida jindak mo'ylovi ham bor edi [A.Muhiddin, Chap cho'ntak]. Qo'lini orqasiga qo'yib olib karavot yonida xuddi auditoriyada dars berayotgan muallimdek dam u yoqdan bu yoqqa shiddat bilan borib kelar, dam to'xtab o'siq qoshlarini chimirar, asabiylashar, so'ng izlaganini topgandek tag'in yo'rg'alab ketar edi [Hamdam, 2007: 9].

Qosh tasvirlariga oid ifodalar — o'zbek adabiy tilida, ayniqsa badiiy adabiyot va xalq og'zaki ijodida keng ishlatiladigan obrazli epitetlar, metaforalar, ta'riflar hisoblanadi. Mazkur qoshga oid ifodalarda asosan, shakl va rang tasvirlangan:

Shakl jihatdan: *Qayrilma qosh* – tabiiy yoki o'sma bilan qiyshaygan, egilgan qosh. *Kamon qoshlari* – yarim oy yoki kamonga o'xshagan egma shakl. *Qoshi hilol* – hilolga (yarim oyga) o'xshash, badiiy obraz sifatida ishlatiladi. *Qiyg'och qoshi / Qiyyiq qosh* – yon tomonga egilgan, ko'z bilan yoy ko'rinishda uyg'un. *Ingichka egma qoshlari* – yupqa, egriligi sezilgan qoshlar. *To'mtoq qoshlari* – kalta, ba'zida keng, o'rta bo'yinli qoshlar (salbiy konnotatsiya bilan ham ishlatiladi).

Rang jihatdan: *Qora qosh* – klassik go'zallik belgisi, to'q rangdagi qosh. *Quyug qosh / Quyug qayrilma qosh* – zich, ko'p tukli qosh. *Gulgun qosh* – “gulgun” odatda yuzga nisbatan ishlatiladi, ammo obraz sifatida yorqinlik, chiroy keltiradi. *Qalam qosh* – qalam bilan chizilgandek mukammal chiroyli qosh. *O'sma qo'yilgan qayrilma qora qoshi* – sun'iy (o'sma) yordamida qora rang berilgan, egilgan qosh.

Joylashuvi va holati jihatidan: *Payvasta qoshlari* – ikki qosh bir-biriga yaqin, qo'shilgan (ba'zida erkaklarda tasvirlanadi). *Zuluk qoshlari* – zuluk shaklidagi, ya'ni qalin, egma va bir oz cho'zilgan qoshlar. *Baroqqosh* – “baroq” so'zi ko'pincha o'ziga xos, chiroyli, o'tkir nigohli ma'nosida keladi. *Serqosh* – qoshi juda zich va ko'p tukli.

Obrazlilik darajasi yuqori (poetik ifodalar) jihatidan: *Qoshi hilol* – muhabbat va go'zallik timsoli. *Kamon qosh* – ko'pincha “ko'nglimni o'qqa tutgan kamon qoshing” kabi tasvirlarda ishlatiladi. *Qalam qosh* – nafislik va aniqlik ifodasi. Bu ifodalar go'zallikni ideallashtirish, obraz yaratish uchun xizmat qiladi.

Demak, mazkur ifodalar leksik jihatdan - epitet, metafora, tashbehlar bo'lib xizmat qiladi. Stilistik jihatdan - go'zallikni, obrazni, xarakterni ifodalovchi badiiy vositalardir. Kontekstga qarab - bu ifodalar maqtov, tanqid, hayrat, muhabbat, hatto kinoya uchun ishlatiladi.

Ekspressiv harakatlar – bu insonning ichki kechinmalari, ruhiy holati va munosabatlarini ifodalashga xizmat qiluvchi murakkab va ko'p qirrali vosita bo'lib, ular og'zaki bo'lmagan muloqotning eng muhim unsurlaridan biridir. Yuz ifodasi (mimika), imo-ishora, gavda holati, yurish-turish, intonatsiya kabi elementlar orqali inson o'z his-tuyg'ularini, kayfiyatini, munosabatini noverbal tarzda uzatadi. Bu harakatlar universal bo'lishi bilan birga, milliy-madaniy xususiyatlar, stereotiplar va til vositalari orqali o'zbek xalqining lingvomadaniyatida o'ziga xos ma'no va ifodalar bilan boyitilgan. Ayniqsa, yuz, peshona, qosh kabi tana qismlariga oid obrazli ta'riflar, maqollar, stereotiplar va badiiy tasvirlar o'zbek tilida kishining nafaqat tashqi ko'rinishini, balki uning ruhiy va axloqiy holatini ham tasvirlashda keng qo'llanadi. Demak, ekspressiv harakatlar orqali inson ruhiyatining teran qatlamlariga nazar solish, milliy tafakkur va madaniyatni anglash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Babadjanov A.X. Tasviriy san'at va fiziognomika fan integratsiyasi: portret janri misolida.// Inter education & global study. 2025. №3 B.369-378.
2. Nazarov.N. Zamin: 2017.
3. Anorboyev.S. Oqsoy: 1961.
4. Qodiriy.A. O'tgan kunlar: www.ziyo.uz. 2007.
5. Osim.M. Karvon yo'llarida www.ziyo.uz.
6. Hamdam. U. Muvozanat. www.ziyo.uz. 2007. 9.

РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНЖЕНЕРА

Торежанова Раушан Узакбаевна,
к.п.н, доц кафедры «Тиллар» ТХТИ.

Телефон: 90/9457455

raushan.torezhanova@bk.ru

АННОТАЦИЯ: в статье раскрыта роль русского языка в профессии инженера. Подчёркнута важность грамотной речи для документации и коммуникации. Намечены пути улучшения языковой подготовки студентов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: профессия инженера, роль русского языка, языковая подготовка.

Русский язык играет ключевую роль не только в повседневной коммуникации, но и в профессиональной деятельности специалистов технического профиля. В условиях стремительного развития технологий, глобализации и цифровизации, умение грамотно излагать мысли, составлять техническую документацию, участвовать в научных и производственных дискуссиях становится важной составляющей профессиональной компетентности инженера.

Для многих студентов технических вузов дисциплина «Русский язык» может казаться второстепенной. Однако реальность производственной и научной практики показывает: инженер, не владеющий навыками чёткого и грамотного выражения своих мыслей, сталкивается с трудностями в профессиональной коммуникации, что в конечном итоге влияет на эффективность его работы и карьерный рост.

Инженерная деятельность включает в себя не только разработку и внедрение технических решений, но и постоянное взаимодействие с коллегами, заказчиками, руководством, специалистами смежных областей. Такое взаимодействие требует точности в передаче информации, логичности в изложении мыслей, корректности в оформлении документации.

Всё это требует не только знания терминологии, но и владения стилем официально-деловой и научной речи, умения структурировать текст, логично выстраивать аргументацию.

Несмотря на очевидную важность, уровень речевой культуры среди технических специалистов оставляет желать лучшего. Это связано с несколькими причинами: недостаточная мотивация студентов к изучению гуманитарных дисциплин, преобладание технических предметов в учебном плане, ограниченное количество часов на изучение русского языка в вузах.

Для улучшения ситуации необходимо: внедрение практико-ориентированных курсов по деловому и научному стилю речи; междисциплинарный подход, включающий элементы инженерной риторики; развитие навыков публичного выступления, написания резюме, аннотаций, технических заданий; поддержка научной активности студентов на русском языке (конференции, олимпиады, публикации).

Таким образом, русский язык — это не только средство повседневного общения,

но и важный инструмент профессионального самовыражения и развития инженера. Умение грамотно, логично и убедительно излагать мысли необходимо для успешной карьеры, эффективного взаимодействия в команде, создания качественной технической документации и участия в научной деятельности.

Список использованной литературы

1. Лапшина И. В., Михайлова О. И. Русский язык и культура речи: Учебник для студентов технических вузов. – М.: Академический проект, 2018.
2. Смирнова Л. И. Русский язык и культура профессиональной речи: Учебное пособие. – М.: Форум, 2022.

Tavaldiyeva Gulbaxar Nishanovna,

TKTI dotsenti, f.f.n.

Telefon: +998909448164

gulbahor_tavaldiyeva@mail.ru

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining til o'rganish sohasidagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Muallif SI asosida ishlaydigan ilova va platformalarning (Duolingo, ChatGPT, Grammarly va boshqalar) o'quv jarayonidagi foydasi, shaxsiylashtirilgan o'qitish, muloqot amaliyoti, grammatika va talaffuzni yaxshilash imkoniyatlari haqida so'z yuritadi. Maqolada SI texnologiyalarini an'anaviy ta'lim bilan uyg'unlashtirishning samaradorligi qayd etilgan.

KALIT SO'ZLAR: Sun'iy intellekt, til o'rganish, Duolingo, ChatGPT, virtual reallik, grammatika, tarjima, shaxsiylashtirilgan o'quv, SI texnologiyalari.

Bugungi kunda texnologiyalar tezkorlik bilan rivojlanib, inson hayotining deyarli barcha sohalariga kuchli ta'sir etmoqda. Bu jarayon ta'lim sohasida ham o'z ta'sirini ko'rsatib, yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining joriy etilishi ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi.

Til o'rganish sohasida SI turli yordamchi vositalar, tahlil mexanizmlari va avtomatlashtirilgan dasturlar o'quv jarayonini ancha samarali va jozibador qiladi. SI texnologiyalari orqali o'quvchilar shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlari, interaktiv muloqotlar, tezkor tahlil kabi qulayliklardan foydalanadilar.

Sun'iy intellektni til ta'limida qo'llashdan maqsad SI til o'rganish jarayonini soddalashtirish va uning samaradorligini oshirish uchun quyidagi bir qator innovatsion imkoniyatlarni taqdim etadi:

1. Shaxsiylashtirilgan ta'lim. Bunda shaxsiylashtirilgan o'quv platformalari - Duolingo, Babbel va Memrise kabi ilovalar SI yordamida foydalanuvchining bilim darajasi, o'qish sur'ati, taqdim etilgan javoblari va hatto xatolarini tahlil qilib, o'quv kursini aynan u kishiga moslab shakllantiradi. Shu orqali uning ehtiyojlariga mos keladigan mashqlarni taklif qiladi. Bu vaqtni tejashga va o'quv jarayonini qiziqarli qilishga yordam beradi [1].

2. Interaktiv yordamchilar va chat-botlar. Til o'rganishda SI asosida ishlovchi chat-botlar va virtual yordamchilar tabiiy tilda muloqot qilish qobiliyatiga ega ekanligi va uning ahamiyati haqida Guardian o'zining "Chat-botlar til o'rganishda qanday yordam bermoqda?" (Can AI be your language tutor?) nomli maqolasida yozadi va ChatGPT, Replika, Elsa Speak kabi chat-bot dasturlar o'quvchi bilan turli mavzularda real vaziyatlarda muloqot qilishi, savollarga javob berishi, xatolarini tuzatishi va to'g'ri nutq tuzish hamda eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishini ko'rsatib o'tadi [2]. Ayniqsa, o'zaro muloqot uchun yaqin atrofda o'rganilayotgan tilni biladigan inson bo'lmagan holatda ham o'quvchining yozma va og'zaki nutqini amaliy ravishda mustaqil rivojlantirishga yordam beradi. Bunday muloqot o'quvchiga xatolardan qo'rqmasdan til o'rganish imkonini beradi.

3. Talaffuz va grammatikani avtomatik tekshirish. Til o'rganishda talaffuz va

grammatikaning ahamiyati katta. Grammarly va ELSA Speak kabi dasturlar yozma va og'zaki nutqdagi xatolarni aniqlab, to'g'ri variantlarni taklif qiladi. Bu til o'rganuvchining o'z xatolarini tushunib olishi va ularni takrorlamasligiga yordam beradi. Elsa Speak [3] va Rosetta Stone [4] kabi platformalar foydalanuvchining nutqini aniq tinglab, talaffuzdagi kamchiliklarni avtomatik ravishda aniqlaydi. Grammarly, LanguageTool kabi dasturlar esa yozma nutqdagi grammatik va stilistik xatolarni ko'rsatib, ularni to'g'rilash uchun takliflar beradi [5].

4. Tarjima va nutqni tanib olish. Chet tilidagi matnni tushunish uchun u to'g'ri tarjima qilinishi kerak. Google Translate, DeepL kabi SI asosidagi tarjimonlar nafaqat so'zlarni, balki butun matnlar va ifodalarni to'g'ri kontekstda tarjima qilish imkoniga ega. Shuningdek, nutqni tanib olish texnologiyalari (speech recognition) orqali audio fayllar yoki jonli nutq ham tahlil qilinib, uning mazmuni anglanadi va qayta ishlanadi. Bu, ayniqsa, eshitish bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi. SI nafaqat tarjima qilish, balki grammatik tahlil, sinonim variantlar va to'g'ri grammatik konstruksiyalar taklif qiladi. Bu mustaqil o'rganuvchilar uchun samarali usuldur.

5. Qo'shimcha va virtual reallikda o'rganish. Kundalik hayotimizda tildan hamma joyda faol foydalanamiz. Bo'lajak mutaxassis har qanday hayotiy muhitga tushib muloqot qilishni o'rganishi lozim. VR/AR texnologiyalari o'quvchilar uchun sun'iy til muhitini yaratib berish imkoniyatiga ega. O'quvchilar ushbu sun'iy til muhitini tabiiy holatda his qilib o'rganishlari mumkin - masalan, qaysi tilni o'rganishiga qarab Chorsu bozorida yoki London kafesida, Parij mehmonxonasida, universitetda kabi virtual suhbat qilish.

SI dan til o'rganish jarayonida Duolingo, ChatGPT, Rosetta Stone dasturlari o'quvchilarga bir qancha imkoniyatlar beradi. Masalan, **Duolingo** platformasida SI orqali o'quvchining o'qish darajasiga mos ravishda mashqlar yaratiladi. Uning o'yinsimon interfeysi va mukofotlash tizimi o'quvchini motivatsiyalashda katta o'rin tutadi. Mashinali o'rganish algoritmlari orqali tizim qaysi mashqlarda qiyinchilik yuzaga kelayotganini aniqlab, o'sha jihatlariga ko'proq e'tibor qaratadi. **ChatGPT** dan foydalanuvchilar SI bilan real vaqtda turli tillarda muloqot qilishi, grammatik qoidalar bo'yicha tushunchalar olishi va o'zlariga mos o'quv materiallari yaratishlari mumkin. Bu vosita, ayniqsa, yozma nutqni mashq qilish va leksik qoidalarni yaxshi o'zlashtirish uchun foydali. **Rosetta Stone** dasturi ovozni tanib olish texnologiyasi orqali o'quvchining talaffuzini to'g'rilashga yordam beradi. So'z va iboralarni aniq talaffuz qilishni o'rgatish uchun interaktiv mashqlar taqdim etadi.

Albatta, til o'rganishda SI ning afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Afzalliklar: o'quvchi o'z darajasiga mos tarzda shaxsiy yondashuv orqali o'rganadi; SI o'quv jarayonini qiziqarli va jonli tarzda tashkil etishi sababli o'rganuvchida qiziqish va faollik kuchayadi: xatolar darhol ko'rsatilishi va to'g'ri variant taklif etiladi; internet orqali istalgan vaqtda va joyda til o'rganish imkoni ham yaratiladi. Kamchiliklar: barqaror internet va zamonaviy qurilmalar imkoniyatlarining qiyinligi; emotsional muloqot yetishmasligi; kontekstni noto'g'ri tushunish ehtimolining mavjudligi. Soha olimlaridan Bondarenko S.V. [6], Kostina N.V. [7] maqolalarida ham ko'rsatib o'tilgan.

Xulosa. SI til o'rganish sohasida darslarni individuallashtiradi, real hayotga yaqin muloqotni ta'minlaydi va tez fikr bildirishga imkon yaratadi. Biroq, bu texnologiyalar o'qituvchilar va tirik muloqotni to'liq almashtira olmaydi. Shu jihatdan SI imkoniyatlarini an'anaviy ta'lim bilan birga qo'llash samaralidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Axios. (2024). Duolingo AI features are transforming language learning. <https://www.axios.com/2024/04/04/duolingo-ai-language-learning>
2. Guardian. (2025). Learning Spanish with a chatbot: Can AI be your language tutor? <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2025/mar/25/learning-spanish-chatbot-language-ai-tutor-study>
3. ELSA Speak. (2024). AI for pronunciation coaching: How ELSA uses speech recognition. <https://elsaspeak.com/en/ai/>
4. DeepL Translator. (2025). DeepL AI-powered translation technology. <https://www.deepl.com/translator>
5. Grammarly. (2025). How Grammarly's AI helps improve writing and grammar. <https://www.grammarly.com/blog/ai-writing-tools>
6. Бондаренко С. В. Искусственный интеллект в образовании: перспективы и вызовы // Информационные технологии в образовании. 2022. - № 3. - С. 45–53.
7. Костина Н. В. Применение цифровых технологий в обучении иностранным языкам // Современные проблемы науки и образования. – 2021, № 6. URL: <https://science-education.ru>

АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

GULISTON MATYOQUBOVA IJODIDA O‘ZBEK VA QORAQALPOQ
MAVZUSI

Jaqsiliqova Nilufar Berdiyarovba,

NDPI, O‘zbek tili va adabiyoti ta’lim yo‘nalishi

1-kurs magistranti

Телефон: +998932730726

jaksilikovanilufar3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotshunos olimi Guliston Matyoqubovanning hayot yo‘li va ilmiy-ijodiy faoliyati, ayniqsa o‘zbek va qoraqalpoq adabiyotlari o‘rtasidagi adabiy-madaniy aloqalarni o‘rganishga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Olimaning qoraqalpoq adabiyotiga bo‘lgan e’tibori, ikki xalq adabiy merosining uyg‘unligi va badiiy tafakkurdagi mushtaraklikka asoslangan tadqiqotlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Qoraqalpoq adabiyoti, adabiy aloqalar, ilmiy tadqiqot, ijodiy uyg‘unlik, madaniy yaqinlik, qardoshlik mavzusi, Berdaq, Ajiniyoz, Ibrayim Yusupov, Zulfiya, badiiy tahlil.

Guliston Matyoqubova – zamonaviy o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri, taniqli adabiyotshunos, filologiya fanlari doktori va professor. U o‘zining chuqur tahlillari, badiiy-estetik qarashlari, ilmiy izlanuvchanligi bilan adabiy jamoatchilikda e’tirof etilgan ijodkordir. Matyoqubovanning adabiy faoliyati o‘zbek va qoraqalpoq adabiy aloqalarini mustahkamlash, ikki xalqning tarixiy-madaniy mushtarakligini targ‘ib qilishga qaratilgan ko‘plab asarlar bilan boyitilgan.

Uning ilmiy izlanishlarida adabiyot va madaniyatlararo aloqalarning ijtimoiy-madaniy mohiyati chuqur ochib berilgan bo‘lib, ayniqsa qoraqalpoq adabiyotiga e’tibor qaratgani bilan ajralib turadi. Matyoqubova ijodida xalq og‘zaki ijodi, adabiy meros, milliy adabiy maktablar, o‘zaro ta’sir va uyg‘unlik masalalari asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida qaraladi.

Uning ko‘plab maqolalari, monografiyalari va kitoblarida o‘zbek va qoraqalpoq adabiyotlari o‘rtasidagi aloqalar, bu ikki xalqning tarixiy va badiiy mushtarakligi ilmiy asosda yoritilgan. Xususan, qoraqalpoq shoiri Berdaq ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlari, Ibrayim Yusupov singari zamonaviy qoraqalpoq adiblarining poetik dunyoqarashiga bergan baholari Matyoqubovanning adabiy bilim va sezgi doirasining kengligini ko‘rsatadi.

Guliston Matyoqubovanning ilmiy va badiiy ijodida qoraqalpoq mavzusi o‘ziga xos o‘rin egallaydi. U o‘zbek adabiyoti doirasida yetuk olim sifatida tanilgan bo‘lsa-da, qoraqalpoq xalqining adabiy merosi, og‘zaki ijodi, mumtoz va zamonaviy adabiyot namoyandalari ijodiga ham katta qiziqish bilan yondashgan. Bu qiziqish, avvalo, ikki xalq o‘rtasidagi tarixiy yaqinlik va qardoshlik rishtalari bilan bog‘liqdir. Matyoqubovanning

qoraqalpoq mavzusiga murojaat qilishi tasodifiy emas. U o'z ilmiy izlanishlarida ikki xalq adabiyotidagi umumiy jihatlar, badiiy tafakkurdagi yaqinlik, shakl va mazmundagi o'xshashliklarni ko'rsatishga harakat qilgan. Ayniqsa, qoraqalpoq xalqining ma'naviy merosini o'rganish orqali o'zbek adabiyoti bilan qanday aloqada bo'lganini yoritishga intilgan.

Adiba o'z tadqiqotlarida qoraqalpoq xalqining boy og'zaki ijodi, epos, dostonlar, xalq qo'shiqlari, afsona va rivoyatlarining o'zbek xalq og'zaki ijodi bilan tutash nuqtalarini ilmiy asosda tahlil qilgan. Shuningdek, u qoraqalpoq adabiyotining yirik namoyandalariga — Berdaq, Ajiniyoz, Oteniyazov, Ibrayim Yusupov kabi shoir va yozuvchilarning badiiy merosini keng yoritgan. Uning e'tiborga molik jihatlaridan biri — qoraqalpoq adabiyotini doimo o'zbek adabiy jarayonidan ajralgan holda emas, balki yagona turkiy madaniyat makoni doirasida qaraganidir. Bu yondashuv Matyoqubova izlanishlarini zamonaviy komparativ adabiyotshunoslik doirasiga yaqinlashtiradi.

O'zbek va qoraqalpoq xalqlari uzoq yillardan buyon umumiy tarixiy makonda yashab kelgan, ularning til, din, urf-odat, turmush tarzi va badiiy tafakkurlari bir-biriga juda yaqin. Shu bois ikki xalq adabiyoti o'rtasidagi aloqalar ham tabiiy ravishda shakllangan va asrlar davomida o'zaro ta'sirda rivojlangan. Guliston Matyoqubova aynan shu jihatni o'z ilmiy tadqiqotlarida chuqur tahlil qiladi. Matyoqubova o'zbek va qoraqalpoq adabiyotining ildizlarini turkiy xalqlarning umumiy adabiy merosidan izlaydi. U klassik davr adabiyotidan boshlab, zamonaviy adabiyotgacha bo'lgan jarayonlarni qiyosiy o'rganib, ikki xalq ijodkorlari orasida yuzaga kelgan adabiy yaqinliklarni ko'rsatib beradi. Xususan, qoraqalpoq xalq og'zaki ijodining o'zbek folklori bilan tutashgan nuqtalari, dostonlar va xalq qahramonlari obrazlari o'rtasidagi o'xshashliklar, poetik tuzilmadagi umumiyliklar Matyoqubovaning tadqiqotlarida alohida o'rin tutadi.

Adiba o'z maqolalarida Berdaq va Ajiniyozning ijodini Alisher Navoiy, Furqat, Zavqiy kabi o'zbek adabiyotining mumtoz vakillari bilan taqqoslab, ularning ijtimoiy-falsafiy qarashlaridagi mushtaraklikka e'tibor qaratadi. U qoraqalpoq shoiri Berdaqni "xalq dardini she'rga solgan millat uyg'otuvchisi" deb baholab, uning ijodini faqat mahalliy doirada emas, balki turkiy adabiyot kontekstida ko'radi.

Shuningdek, Matyoqubova zamonaviy o'zbek va qoraqalpoq adiblari o'rtasidagi adabiy aloqalarni ham yoritadi. Masalan, Ibrayim Yusupovning poetik olami, uning she'riyatidagi inson, tabiat, millat va vatan tushunchalari o'zbek she'riyatidagi yondashuvlar bilan chambarchas bog'liqligi haqida yozadi. Bunday yondashuvlar orqali adiba ikki xalq adabiyoti o'rtasidagi mushtaraklikni ilmiy asosda isbotlaydi. Matyoqubovaning ushbu yo'nalishdagi ishlari o'zbek va qoraqalpoq adabiyotlarining o'zaro boyishiga, madaniy muloqotning kengayishiga xizmat qilmoqda. U adabiy aloqalarni ko'proq ruhiy-ma'naviy yaqinlik sifatida tushunadi va ularni tarixiy xotira, umumiy qadriyatlar hamda madaniy o'zaro anglash jarayoni deb talqin etadi.

O'zbek sh'riyatida Zulfiya ijodidagi ayol qalbi, Vatanga muhabbat, tinchlik va mehr mavzulari Matyoqubovani chuqur hayajonga solgan. Ayniqsa, Zulfiya lirikasi ayol hayoti, sabr-toqat va nafislik bilan yo'g'rilgan she'rlar orqali unga yaqin bo'lgan. Guliston Matyoqubovaning Zulfiya Isroilova tavalludining 80-yilligiga bag'ishlangan "Ikki bag'ishlov" she'ri.

Yetti iqlim bilan chidam sabotin,
Do'stlari behisob yaqin yiroqda.

Yaxshi niyat bilan bir qizi bugun,
Salom olib keldi Qoraqalpoqdan.
Deraza oldida gullasa o'rik,
O'zimizning Hamid Olimjon bilan.
Ham orqa tog'imiz O'zbekiston bilan,
Biz sizni har kuni turamiz ko'rib.
Yaxshiliklar kelar O'zbekistonga,
Tuproq tilak qilar bahor kelganda,
Deraza oldida bo'y olsin o'rik,
Sinmasin, so'lmasin dovul, bo'ronda,
Zulfiya yasharar, Olimjon tirik,
Tuproq tilak qilar bahor kelganda,
O'riklar gullasin O'zbekistonda

G.Matyoqubova ijodini qoraqalpoq adabiyoti vakillari, olimlar o'rganishgan va juda yuksak baho berishgan. Masalan, T.Qayipbergenov shoironing «Qalb zur'ati» deb nomlangan qoraqalpoq tilidagi to'plamiga yozgan so'zboshida shoironing ijodiga yuksak baho berib shunday yozadi: «Shoironing «Daryoga botayotgan quyosh», «Ziyoga botayotgan daryo», «Zulfiya» dostonlarida lirik qahramon chin ma'nodagi ko'ngil odami bo'lganidan ko'ngilning eng sirli dunyolari, past-balandliklari tomon qushday erkin parvoz etadi. Misralariga hayratlanarli sehrli kuch jamlangan»³. Q.Jarimbetov shoira ijodi haqida shunday yozadi: «Kitobxon shoironing ko'ngil sirlari, yurak to'lqinlari, samimiy tuyg'ular bilan yo'g'rilgan she'riyatini qayta o'qisa, shoira poeziyasining kalitini topadi. Vatanga muhabbat tuyg'ulari, inson qadr-qimmat, sadoqatga yo'g'rilgan satrlardagi mavzular uning lirikasida to'laqonli o'z aksini topgan.»

Guliston Matyoqubova maqolasida «To'lepbergen og'a bilan Ibroyim og'a ham qalbi va ruhlari bilan moddiy olamda bo'lmasa-da, ma'naviy olamimizda bizga quvvat bo'lib, qo'llab-quvvatlab yashab yuribdi. Men baxtlimanki, To'lepbergen, Ibroyim og'alarga zamondosh bo'ldim. Ular menga avvalo og'a, do'st, ustoz, sirdosh ham bo'ldilar» deya aytgan edi.

Guliston Matyoqubovaning ilmiy va adabiy merosi o'zbek hamda qoraqalpoq adabiyotlari o'rtasidagi tarixiy, badiiy va madaniy aloqalarni chuqur yoritib bergani bilan ajralib turadi. U ikki xalqning adabiy taraqqiyoti, badiiy tafakkuri va ruhiy yaqinligini qiyosiy-nazariy asosda o'rganib, ularni bir-birini boyituvchi jarayon sifatida ko'rsatdi. Ayniqsa, Berdaq, Ajiniyoz, Ibrayim Yusupov kabi qoraqalpoq adabiyoti namoyandalari ijodining o'zbek adabiyoti bilan mushtarak jihatlarini ochib berar ekan, u bu jarayonni madaniy muloqot, ijodiy integratsiya va tarixiy tafakkur kontekstida tahlil etdi.

Matyoqubova o'zbek mumtoz va zamonaviy she'riyatidagi yuksak g'oyalarni qoraqalpoq adabiy merosi bilan uyg'un holda ko'ra oldi. U o'z tadqiqotlari orqali nafaqat adabiyotshunoslikka, balki ikki xalq o'rtasidagi do'stlik va birodarlik rishtalarining mustahkamlanishiga ham katta hissa qo'shdi. Uning asarlari hozirgi adabiyotshunoslik uchun na'muna bo'la oladigan ilmiy-metodik asosga ega.

Shunday qilib, Guliston Matyoqubova ijodi o'zbek va qoraqalpoq adabiy aloqalari tarixini o'rganishda muhim manba bo'libgina qolmay, balki kelajak tadqiqotlari uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratadi. Uning ilmiy faoliyati ikki xalq madaniyati va badiiy tafakkurining yaqinligiga xizmat qilgan yorqin namunalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Matyoqubova G. O'zbek-qoraqalpoq adabiy aloqalari. – Nukus: Qoraqalpoqstan, 1994.
2. Matyoqubova G. Berdaq va o'zbek mumtoz adabiyoti. – Nukus: Qoraqalpoqstan, 2002.
3. Matyoqubova G. Ajiniyoz va Furqat ijodida mushtaraklik. // Adabiyot va san'at jurnali, 2005, №2.
4. Matyoqubova G. Qoraqalpoq she'riyati va o'zbek poetikasining qiyosiy tahlili. // Filologiya masalalari ilmiy to'plami. – Toshkent: 2010.

KARIMBOY QURAMBOYEV- ADABIYOT DO'STLIGI-XALQLAR DO'STLIGINING BIR KO'RINISHI

Guljamal Alimbayeva

Ajiniyoz nomidagi Nukus dpi magistratura
bo'limi o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Karimboy Quramboyev — filologiya fanlari doktori, professor, taniqli adabiyotshunos, tarjimon va adabiy tanqidchi. Uning ilmiy va ijodiy faoliyati o'zbek, qoraqalpoq va turkman xalqlari adabiyotlari o'rtasidagi do'stlik rishtalarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Abstract: Karimboy Kuramboyev is a Doctor of Philology, Professor, a well-known literary critic, translator, and literary critic. His scientific and creative work has served to effectively develop the unique bonds of friendship between the literatures of the Uzbek, Karakalpak, and Turkmen peoples.

Kalit so'zlar: Maxtumquli – ilhom chashmasi, Maxtumquli Firog'iy, Adabiyotlar do'stligi, Adabiyot orqali insoniyatni birlashtirish.

Keywords: Makhtumkuli - a source of inspiration, Makhtumkuli Firogii, Friendship of Literature, Uniting Humanity through Literature.

Karimboy Quramboyev 1942-yil 10-noyabrda Turkmanistonning Toshhovuz viloyati, Toshhovuz tumanidagi Hallang qishlog'ida ziyoli oilada tug'ilgan. 1959-yilda Toshhovuz tumanidagi 20-sonli o'rta maktabni bitirib, 1960-yilda Toshkent davlat universitetining Filologiya fakultetiga o'qishga kirgan va uni 1965-yilda tamomlagan. Shundan so'ng o'z faoliyatini o'qituvchilikdan boshlab, 1967–1970-yillarda maktab direktorining o'rinbosari lavozimida ishlagan. 1970-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasi A.S. Pushkin nomidagi Til va adabiyot ilmiy-tadqiqot instituti aspiranturasiga o'qishga kirib, 1972-yilda “Adabiyotlarning o'zaro ta'siri va yozuvchi ijodining o'ziga xosligi” mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Keyinchalik institutda kichik, so'ngra katta ilmiy xodim sifatida faoliyat yuritgan.

Karimboy Quramboyevning adabiy merosi asosan Maxtumquli Firog'iy ijodini o'rganish va targ'ib qilish bilan bog'liq. Uning “Maxtumquli – ilhom chashmasi” nomli asarida XVIII asr turkman adabiyotining buyuk shoiri Maxtumquli Firog'iy ijodi qiyosiy adabiyotshunoslik yo'nalishida o'rganilgan. Kitobda Maxtumquli an'analari ruhida yozilgan asarlar tahlil qilinib, tarjimalar haqida so'z yuritilgan.

Quramboyevning tarjima faoliyati ham xalqlar o'rtasidagi do'stlikni rivojlantirishga xizmat qilgan. U turkman, qoraqalpoq va boshqa xalqlar adabiyotidan o'zbek tiliga tarjimalar qilib, bu asarlarni o'zbek kitobxonlariga yetkazgan. Bu orqali u turli xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlashga hissa qo'shgan.

Karimboy Quramboyev Alisher Navoiy ijodining qoraqalpoq adabiyotiga ta'sirini o'rganib, bu borada ham muhim ilmiy ishlar olib borgan. Uning “Alisher Navoiy va qoraqalpoq adabiyoti” nomli maqolasida Navoiy asarlarining qoraqalpoq adabiyotiga ta'siri va o'xshashliklari tahlil qilingan. Bu orqali u ikki xalq adabiyoti o'rtasidagi do'stlik rishtalarini yanada mustahkamlashga xizmat qilgan.

Karimboy Quramboyev ilm-fan va ta'lim sohasidagi xizmatlari uchun bir qator mukofotlarga sazovor bo'lgan. U Qoraqalpog'iston Respublikasida xizmat ko'rsatgan fan arbobi unvoni, Turkmaniston Respublikasining “Maxtumquli Firog'iy” xalqaro davlat

mukofoti va O'zbekiston Respublikasining "Fidokorona xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirlangan.

Karimboy Quramboyev o'zining serqirra faoliyati, ilmiy izlanishlari va adabiyotga bo'lgan muhabbati bilan o'zbek va turkman adabiyotlari o'rtasidagi adabiy aloqalarni mustahkamlashga katta hissa qo'shgan. Uning ilmiy merosi va insoniy fazilatlarini bugungi kunda ham yosh tadqiqotchilar uchun ibrat manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Karimboy Quramboyev — filologiya fanlari doktori, professor, taniqli adabiyotshunos, tarjimon va adabiy tanqidchi. Uning ilmiy va ijodiy faoliyati o'zbek, qoraqalpoq va turkman xalqlari adabiyotlari o'rtasidagi do'stlik rishtalarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Adabiyotlar o'rtasidagi do'stlikni shakllantirishda tarjima san'ati muhim rol o'ynaydi. Tarjimonlar xalqlar o'rtasidagi madaniy vositachilar hisoblanadi. Ular orqali boshqa xalqlarning adabiy yutuqlari o'z tilida kitobxonlarga yetkaziladi. Maxtumquli, Abay, Aytmatov, Pushkin kabi ijodkorlarning asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinib, bu orqali xalqlar o'rtasidagi do'stlik rishtalari mustahkamlangan.

Xalqlar adabiyoti faqat o'ziga xos tarzda emas, balki boshqa adabiyotlar bilan aloqada, o'zaro ta'sirda rivojlanadi. Ular o'zaro uslubiy, badiiy va g'oyaviy jihatdan bir-biriga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, rus va o'zbek adabiyoti orasidagi aloqalar natijasida ko'plab o'zbek yozuvchilari yangi badiiy shakllarni o'zlashtirgan. Bunday adabiy ta'sir va uyg'unlik xalqlar madaniyatini boyitadi.

Bugungi kunda adabiyotlar do'stligini mustahkamlovchi xalqaro anjumanlar, adabiy forumlar va festivallar o'tkazilmoqda. Bu tadbirlar orqali yozuvchilar, adabiyotshunoslar va kitobxonlar turli xalqlarning adabiy merosini chuqurroq o'rganishga, fikr almashishga imkon topmoqdalar. Xususan, TURKSOY, CIS mamlakatlari yozuvchilari forumi kabi platformalar adabiy do'stlikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Adabiyot milliylik va umuminsoniylik uyg'unligidir. Unda inson taqdiri, ezgulik, muhabbat, vatanparvarlik singari umumiy qadriyatlar kuylanadi. Shu bois, turli xalqlarning adabiyoti insoniyatning ma'naviy yuksalishida birlashtiruvchi kuchga ega. Adabiyot orqali xalq ruhiy va axloqiy birligiga, global birdamlikka intiladi.

Bu do'stlik adabiy almashinuv, tarjimalar, adabiy tadbirlar orqali shakllanib, xalqlar o'rtasidagi madaniy rishtalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shunday ekan, adabiyotlar do'stligini rivojlantirish orqali biz xalqlar o'rtasida tinchlik va birdamlikni ta'minlashga o'z hissamizni qo'shamiz.

Adabiyotlar

1. Б.Карим. Махтумқули – инсоният шоири. –Тошкент: —Мухаррир. 2024.
2. Ўзбекистон овози, 2010 йил, 18 феврал
3. Махтумқули. Булбул ноласи. (Туркман тилидан Э.Очилов таржимаси). - Тошкент: —Ҳилол-нашр, 2014.
4. Матёкубова Г. Йўлларингга чиқдим. –Нукус: 1997.
5. Ғайрат Мажид. Беш дарс. –Тошкент: —Шарқ, 2021.

REZYUME. Mazkur maqolada buyuk turkman shoiri Maxtumquli-Firog_iy she'riyatining o'zbek va qoraqalpoq adabiyotiga ta'siri masalasi yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассматривается влияние поэзии великого туркменского поэта Махтумкули Фирогии на узбекскую

и каракалпакскую литературу.

SUMMARY. In this article discusses the influence of the great Turkmen poet Makhtumquli Firoghi's poetry on Uzbek and Karakalpak literature.

Daukaeva Khalida

"Silk Road" University of Tourism and Cultural Heritage

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются сложное взаимодействие между речью автора и речью персонажей в драматических текстах. Хотя жанр драмы в основном характеризуется прямым диалогом между персонажами, присутствие автора является неотъемлемым и существенным, формируя повествование, направляя интерпретацию и влияя на восприятие зрителей. Анализируя сценические указания, построение персонажей, развитие темы и метатеатральные элементы, данное исследование показывает, как автор взаимодействует с драматической формой для передачи смысла, идеологии и эмоций.*

***Ключевые слова:** драма, драматург, речь персонажей, ремарки, метатеатр.*

В драматическом жанре кажущееся исчезновение авторского голоса часто приводило критиков к утверждению, что драма более «объективна», чем проза или поэзия. Однако это предположение упускает из виду сложные и продуманные средства, с помощью которых драматург встраивает свою точку зрения в текст. Речь персонажей может доминировать на поверхности драматического произведения, но речь автора лежит в основе структуры и глубины драмы.

Взаимодействие между этими двумя типами речи — авторской и речью персонажей — образует динамическое взаимодействие, которое вносит значительный вклад в художественную ценность текста.

Наиболее явной формой авторской речи в драме являются сценические указания - ремарки. Эти недиалогические элементы часто отвергаются как простые технические примечания, однако они несут значительный повествовательный и эмоциональный вес. Сценические указания дают представление о психологии персонажей, задают тон и могут символизировать тематические элементы.

Например, в пьесе Хенрика Ибсена «Кукольный дом» сценические указания тщательно описывают движения Норы, домашнюю обстановку и изменения настроения [5]. Эти подсказки дают читателю или режиссеру инструменты для интерпретации, которые отражают тематическую направленность автора на гендерные роли, динамику власти и личную свободу.

В современных и постмодернистских пьесах сценические указания часто становятся более сложными и даже поэтичными. Пьеса Теннесси Уильямса «Стеклянный зверинец» содержит лирические сценические указания, которые стирают грань между прозой и драматическим текстом [8]. Здесь речь автора является не просто руководством, а повествовательным слоем, который

существует с речью персонажей и влияет на нее.

Хотя драма опирается на диалоги персонажей, эти реплики не являются самостоятельными высказываниями, а тщательно продуманы драматургом. Персонажи становятся проводниками идей, убеждений и критики.

В пьесах Джорджа Бернарда Шоу речь персонажей является высоко интеллектуальной и аргументированной, часто напоминающей сократический диалог. Персонажи Шоу озвучивают социальные и политические проблемы, участвуя в дебатах, которые ясно отражают идеологическую позицию драматурга. Даже когда персонажи представляют противоположные точки зрения, структура и разрешение диалога часто сигнализируют о предпочтительной точке зрения автора.

Точно так же в пьесе Артура Миллера «Салемские ведьмы» речи персонажей служат для критики маккартизма через аллегорическое пересказывание салемских процессов над ведьмами [5]. Хотя каждый персонаж говорит со своей психологической и социальной позиции, общий дискурс сформирован так, чтобы отразить осуждение автором массовой истерии и идеологических преследований.

Помимо речей отдельных персонажей, сама структура пьесы раскрывает замысел автора. Решения о последовательности сцен, драматическом напряжении и тематическом разрешении являются формами авторского общения.

В классической греческой трагедии хор служит посредником между персонажами и зрителями, часто резюмируя, интерпретируя или комментируя действие [3]. Хор, хотя и является частью драмы, функционирует как рупор моральных или философских комментариев драматурга.

Метатеатр — это мощный прием, с помощью которого стирается граница между речью персонажей и речью автора. Он включает в себя пьесы в пьесах, прямое обращение к зрителям и самореференциальные моменты, которые подчеркивают театральность произведения.

Уильям Шекспир часто использовал метатеатральные приемы. В «Гамлете» пьеса «Мышеловка» служит одновременно поворотным моментом в повествовании и метафикциональным комментарием о роли искусства в раскрытии истины [9]. Монологи Гамлета также часто выходят за рамки персонажа и перекликаются с авторскими размышлениями о жизни, действии и смерти.

Современные драматурги, такие как Луиджи Пиранделло, развивают метатеатр еще дальше. В пьесе «Шесть персонажей в поисках автора» персонажи осознают свой вымышленный статус, напрямую ставя под сомнение природу авторства, идентичности и репрезентации [6]. В таких случаях различие между речью автора и речью персонажей намеренно стирается.

Язык драмы — еще одна площадка для взаимодействия между автором и

персонажами. Драматурги манипулируют диалектом, регистром и образным языком, чтобы передать социальный статус, эмоциональные состояния и идеологические противоречия.

Например, в пьесе Огаста Уилсона «Ограды» афроамериканский разговорный язык передает культурную специфику и исторический контекст, а также включает в себя более широкие темы идентичности, угнетения и стойкости [7]. Лингвистические выборы драматурга отражают желание автора сохранить и возвысить голоса маргиналов.

Символизм также часто наслаивается как через речь, так и через визуальные элементы. В пьесе Сэмюэля Беккета «В ожидании Годо» скупой язык и повторяющиеся диалоги создают лингвистическую пустоту, отражающую экзистенциальное отчаяние [2]. Здесь речь автора заключается не в том, что сказано, а в намеренных ограничениях, наложенных на выражение персонажей.

Дихотомия между авторской речью и речью персонажей в драме не является абсолютной; скорее, она характеризуется динамичным и продуктивным взаимодействием. Хотя персонажи кажутся говорящими независимо, их голоса формируются, направляются и контекстуализируются благодаря скрытому присутствию автора.

Анализируя сценические указания, речь персонажей, тематическую архитектуру, метатеатральные элементы и лингвистические стратегии, мы можем понять многогранные способы, с помощью которых авторы осуществляют контроль над драматическими текстами. Драматург — это далеко не пассивный наблюдатель, а активная сила, чья речь пронизывает все аспекты пьесы. Понимание этого взаимодействия необходимо для всесторонней интерпретации драматической литературы.

Список использованной литературы:

1. Аристотель. Поэтика. Перевод Малкольма Хита, Penguin Classics, 1996.
2. Беккет С. В ожидании Годо. Grove Press, 1954.
3. Брехт, Бертольт. Брехт о театре: развитие эстетики. Hill and Wang, 1964.
4. Ибсен Х. Кукольный дом. Перевод Майкла Мейера, Methuen Drama, 1981.
5. Миллер А. Салемские ведьмы. Penguin Books, 2003.
6. Пиранделло Л. Шесть персонажей в поисках автора. Dover Publications, 1998.
7. Уилсон О. Ограды. Plume, 1986.
8. Уильямс Т. Стекланный зверинец. New Directions, 1999.
9. Шекспир У. Гамлет. Под редакцией Г. Р. Хиббарда, Oxford University Press, 2008.

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

О'ЗБЕКИСТОНДА YASHIL IQTISODIYOTGA KIRITILAYOTGAN
INVESTITSION LOYIHALAR HOLATI

Otajonova Charosxon Polvonquli qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

2-kurs tayanch doktoranti

ORCID: 0009-0000-6841-8487

Telefon: +998978512277

Elektron pochta: otajonovacharosxon@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida amalga oshirilayotgan chora tadbirlar hamda ushbu sohani rivojlantirish maqsadida Xalqaro moliyaviy tashkilotlar hamda xorijiy tashkilotlar bilan amalga oshirilayotgan investitsion loyihalar va ularning tahlili bayon etilgan. Shuningdek, ushbu maqolada O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning ijobiy va salbiy tomonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, yashil iqtisodiy o'sish, yashil investitsiyalar, xalqaro moliyaviy tashkilotlar, Masdar xorijiy tashkilotlar, energiya tejamkorligi, qayta ishlanadigan va qayta tiklanadiga resurslar.

Kirish

Globallashgan jahon iqtisodiyotida "Yashil iqtisodiyot" atamasi ham borgan sari globallashgan atama aylanib bormoqda. Bunga esa ko'plab mamlakatlar yashil iqtisodiyotni qo'llab aynan o'sha tizimga o'tayotganligidandir. Yashil iqtisodiyotning muhim ahamiyatga ega ekanligining asosiy sabablaridan biri yashil iqtisodiyot atrof muhitni muhofaza qilish, ekologiyani asrash, ijtimoiy farovonlikni oshirish bilan bir qatorda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish yo'llarini taklif qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha dasturi (UNEP) ma'lumotlariga ko'ra, "Yashil iqtisodiyot inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni oshirishga olib keladi, shu bilan birga ekologik xavflarni va resurslar tanqisligini sezilarli darajada kamaytiradi. Eng oddiy shaklda, u past uglerod chiqindilari, resurslar samaradorligi va ijtimoiy inklyuziya bilan tavsiflanadi ". Maqsad – munosib ish o'rinlarini yaratish va aholining eng kam ta'minlangan qatlamlari turmush sharoitini yaxshilash imkonini beruvchi ekologik barqaror iqtisodiyot va jamiyatlarga adolatli o'tishga ko'maklashishdir.

O'zbekiston respublikasida ham oxirgi yillarda yashil iqtisodiyotga o'tish, yashil iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etish borasida juda ko'plab chora tadbirlar amalga oshirilib kelmoqda. Bunga misol tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil oktyabr oyida "2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "Yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi qarori hamda 2022-yil 2-dekabrda "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorini ham e'tirof etishimiz mumkin. Ushbu qaror asosida "2030-

yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va “yashil” o‘shni ta‘minlash” dasturi ishlab chiqilgan bo‘lib, dasturda yashil iqtisodiyotga o‘tishning ustuvor yo‘nalishlari doirasida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar belgilab olingan va ular quyidagilardan iborat (PQ-436-SON, n.d.):

- texnologik modernizatsiya va “yashil” texnologiyalarni joriy etish uchun moliyaviy rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish, energiya tejash va samaradorligini oshirish bo‘yicha maqsadli ko‘rsatkichlarni aniqlash, iqtisodiyot tarmoqlarida energiya menejmenti orqali energiya samaradorligini sezilarli darajada oshirish;
- “yashil” iqtisodiyotga o‘tishning ustuvor yo‘nalishlaridan kelib chiqib, hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun zarur resurs va imkoniyatlar bilan ta‘minlash, iqlim o‘zgarishiga doir masalalarda davlat xizmatlari qamrovini kengaytirish, “yashil” iqtisodiyot sohasida aholining iqtisodiy faolligini oshirish orqali aholi va mahalliy jamoatchilik ishtirokini kengaytirish;
- “yashil” investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, xususiy sektorga keng imkoniyatlar yaratish va “yashil” innovatsiyalarni joriy etishda xususiy investorlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida davlat-xususiy sheriklikni va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish orqali “yashil” iqtisodiyotga o‘tish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.

Asosiy qism

Yashil iqtisodiyot muhim ahamiyatga ega, chunki u atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilash bilan birga iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish yo‘llarini taklif qiladi. Yashil iqtisodiyotning afzalliklari quyidagilardan iborat:

Yashil iqtisodiyot muhim ahamiyatga ega, chunki u atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy farovonlikni yaxshilash bilan birga iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish yo‘llarini taklif qiladi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish mamlakatlar uchun quyidagi imkoniyatlar eshigini ochib beradi:

1. Atrof muhitni asrash hamda muhofaza qilish. Bu orqali mamlakatlar ifloslanish va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytiradi, qayta tiklanadigan energiyani (quyosh, shamol, gidroenergetika) rag‘batlantiradi, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va chiqindilarni kamaytirishni rag‘batlantiradi.
2. Iqtisodiy imkoniyatlar. Ular: toza energiya, barqaror qishloq xo‘jaligi va ekoturizm kabi sohalarda yashil ish o‘rinlarini yaratadi, ekologik toza texnologiyalarga innovatsiyalar va investitsiyalarni rag‘batlantiradi, mamlakatlarga qazib olinadigan yoqilg‘i va importga qaramlikni kamaytirishga yordam beradi.
3. Iqlim o‘zgarishini yumshatish. Bu orqali global isishni cheklash bo‘yicha global sa‘y-harakatlarni qo‘llab-quvvatlaydi, yerdan barqaror foydalanish, o‘rmonlarni qayta tiklash va toza transportni rag‘batlantiradi, iqlim bilan bog‘liq ofatlarga chidamlilikni oshiradi.
4. Ijtimoiy nafaqalar tadbiq etish. Bu orqali jamiyatda adolatli va munosib ish o‘rinlarini yaratish orqali inklyuziv o‘shga yordam beradi. Shuningdek, ifloslanishni kamaytirish va toza suv va havoni ta‘minlash orqali aholi salomatligini

yaxshilaydi hamda barqaror qishloq xo'jaligi va energiyadan foydalanish orqali qishloq taraqqiyoti va qashshoqlikni kamaytirishni qo'llab-quvvatlaydi.

5. Mamlakatlar iqtisodiyotida uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlab beradi. Misol uchun kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslar mavjudligini ta'minlaydi, mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarishni rag'batlantiradi va muvozanatli va adolatli iqtisodiyotni yaratadi.

Muxtasar qilib aytganda, yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanishga erishish - iqtisodiy o'sish, atrof-muhit salomatligi va ijtimoiy tenglikni muvozanatlashning kalitidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani o'quvchilar uchun yanada qullayroq va tushunarli bo'lishi uchun quyidagi tadqiqot metodologiyalaridan: ilmiy yondashuv, taqqoslash, kuzatuv, solishtirma tahlil, mikro hamda makro darajadagi tahlil, statistik tahlil kabilardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi

2018-2025-yillar ichida O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o'tish doirasida Xalqaro moliyaviy tashkilotlar hamda yirik xorijiy kompaniyalar bilan hamkorlikda juda ko'plab yashil investitsiyalar amalga oshirilib kelmoqda. Jumladan, Birlashgan Arab Amirliklarining yirik kompaniyalardan biri hisoblangan Masdar kompaniyasi bilan O'zbekistonda elektr energiyasi samaradorligini oshirish borasida 2019-yildan 2025 yilga qadar umumiy qiymati taqriban 5 milliard AQSh dollariga teng bo'lgan bir qancha loyihalar amalga oshirilib kelmoqda.

Jumladan, 2025-yilning 27-dekabrida Investitsiyalar, sanoat va savdo vaziri Laziz Quدراتov energetika sohasida O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Energetika vazirligi va Masdar (BAA) o'rtasida O'zbekiston Respublikasida quvvati 2000 MVt bo'lgan shamol elektr stansiyasi va 1150 MVt quvvatga ega energiya saqlash inshootlarini qurish bo'yicha investitsiya shartnomalarini imzoladi. Ushbu loyiga doirasida yiliga 7 milliard kilovatt-soat elektr energiyasi ishlab chiqarilishi belgilangan. Loyihaning umumiy qiymati 2,6 milliard AQSh dollarini tashkil etadi. 1-jadvalda BAAning Masdar kompaniyasi bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan loyihalarning tavsifi berilgan (Company, n.d.).

1- jadval

O'zbekiston Respublikasi va BAAning Masdar kompaniyasi o'rtasida amalga oshirilayotgan investitsion loyihalar tahlili (Company, n.d.)

№	Loyiha nomi	Loyiha maqsadi	Loyiha qiymati	Loyiha amalga oshirilish muddati
1.	<i>Uzbekistan solar project: a commitment to green energy</i>	O'zbekiston BAAning Masdar kompaniyasi va Jahon banki bilan hamkorlikda 250 MVt quvvatli energiya saqlash tizimini barpo etish.	350 million AQSh dollar	
2.	<i>Jizzax Quyosh</i>	"Masdar" kompaniyasi O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi va "O'zbekiston Milliy	300 million	2021-2025

	Elektr Stansiyasi	elektr tarmog'ini AJ bilan O'zbekistonning Jizzax viloyatida 220 megavattlik (MVt) shamol elektr stansiyasini barpo etish. Loyiha 50 000 ta uyni elektr energiyasi bilan ta'minlaydi, yiliga 333 000 tonna CO ₂ miqdorini kamaytiradi va O'zbekistonning 2030 yilgacha 7 gigavatt (GVt) quyosh va 5 GVt quvvatini rivojlantirish milliy maqsadini qo'llab-quvvatlaydi.	AQSh dollar	
3.	Zarafshon Shamol Elektr Stansiyasi	500 megavatt quvvatga ega Zarafshon shamol stansiyasi Markaziy Osiyodagi qayta tiklanadigan energiya manbalari bo'yicha eng yirik loyihadir; yiliga 1,1 million tonna karbonat angidridni almashtirib, 500 000 uyni quvvatlantirish uchun yetarli elektr energiyasini ta'minlaydi. Loyiha O'zbekistonning 2030-yilga borib elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojining 25 foizini qayta tiklanadigan manbalardan qondirish maqsadini qo'llab-quvvatlaydi	600 million AQSh dollar	2020-2025
4.	Sherobod Quyosh Elektr Stansiyasi	457 MVt quvvatga ega quyosh PV loyihasi. Masdar PV elektr stansiyasini loyihalash, moliyalashtirish, qurish va ishlatish uchun. Yiliga 623 477 tonna karbonat angidridni kamaytiradi. 94 ming xonadonni elektr energiyasi bilan ta'minlaydi	396,4 million AQSh dollar	2021-2026
5.	Buxoro Quyosh Elektr Stansiyasi va Energiya Saqlash tizimi	Buxoro viloyati Olot tumanida 250 megavatt (MW) quyosh energiyasi hamda 63 MW batareya energiya saqlash tizimini barpo etish. Ushbu loyiha doirasida 585 million kilovatt-soat elektr energiyasi ishlab chiqariladi.	179,6 million AQSh dollar	2023-2025

Shuningdek, 2024-yil oktabr oyida O'zbekiston hukumati 1,3 milliard AQSh dollarlik chiqindidan energiya olish loyihasi qabul qilingan bo'lib, ushbu loyiha doirasida 4,7 million tonna qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash orqali 2,1 milliard kilovatt-soat elektr energiyasi ishlab chiqarilishi rejalashtirilgan. Loyiga investitsiya kiritayotgan xalqaro hamkorlar Xitoyning CAMC Engineering, Shanghai SUS Environment hamda China Everbright Group kompaniyalari, Birlashgan Arab Amirliklarining Tadweer Group va Janubiy Koreyaning Sejin Heavy Industries kompaniyalari hisoblanadi (Control, n.d.).

Yashil iqtisodiyot bu shunchaki ekologik tashabbus emas, balki global hamiyatga ega bo'lgan jahon iqtisodiy tizimini qayta shakllantirishga xizmat qiluvchi kuchli va samarali mexanizmdir. U orqali mamlakatlar hamda insoniyat iqtisodiy o'sishni davom

ettirgan holda tabiatni asrab-avaylash, iqlim muammolarini yengish va kelajak avlodlar uchun barqaror hayotni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "Yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PQ-4477-sonli qarori. 04.10.2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-436-sonli qarori. 02.12.2022.
3. Ethiopia's Climate-Resilient Green Economy. Federal Democratic Republic of Ethiopia, 2011 by: *Ethiopia*.
4. Green Economy: Scoping Study Synthesis Report Barbados. UNEP, UWI, Government of Barbados, 2012 by: *United Nations Environment*.
5. Working Towards a Balanced and Inclusive Green Economy. Environmental Management Group, United Nations, 2011. by: *Environmental Management Group*.
6. Green Economy Accord. South Africa, 2011. by: *South Africa*.
7. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. UNEP, 2011. by: *United Nations Environment*.
8. <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1446> – Sustainable Developments Goals Knowledge Platform.
9. <https://masdar.ae/en/global-office-locations/uzbekistan> - Official website of the UAE's Masdar Company.
10. <https://globalflowcontrol.com/newsroom/uzbekistan-to-build-8-waste-to-energy-plants-by-2027> - Official website of the Global Flow Control.

ЭКСПОРТНИ ОЛДИНДАН МОЛИЯЛАШТИРИШ ШАКЛЛАРИ (1-ҚИСМ)

Худойназаров Шерзод Исмоилович

Денов табдиркорлик ва педагогика
институтини. Денов. Ўзбекистон

Аннотация Мазкур мақолада амалдаги иқтисодий санкциялар шароитида экспорт олдиндан молиялаштириш лойиҳаларини амалга оширишнинг ўзига хос жиҳатлари кўриб чиқилган. Мамлакатимизда мавжуд иқтисодий шароитда экспорт олдиндан молиялаштиришни ривожлантиришнинг эҳтимолий йўналишлари ва истиқболли схемалари таклиф этилган. Муаллиф айти пайтда Ўзбекистон банк бозорида экспорт молиялаштиришини ривожлантириш учун қулай вазият юзага келганини таъкидлайди ҳамда Ўзбекистон банклари капитални йўналтириш учун янги манбаларни излаши лозимлигини, шундай манбалардан бири сифатида юқори рақобатбардош экспорт молиялаштиришни кўрсатади.

Калит сўзлар Савдо молиялаштириши, экспорт олдиндан молиялаштириш, иқтисодий санкциялар, иқтисодий ривожланиш, аккредитив.

Ушбу мақолада савдони молиялаштиришнинг йўналишларидан бири — экспортни олдиндан молиялаштириш ҳақида сўз юритилади. Экспорт олдиндан молиялаштириш деганда, экспорт қилувчи компанияга маҳсулотни чет эл компаниясига ишлаб чиқариш ёки жўнатиш санасидан бошлаб, товарни сотиб тушадиган экспорт шартномаси бўйича тушум олиш муддатигача бўлган даврда молиялаштириш тушунилади. Экспорт олдиндан молиялаштириш Ўзбекистондаги ўрта бизнес корхоналари учун жуда қизик, бироқ ҳатто угунги даврда ҳам у амалий хавфлар юқорилиги сабабли кенг ривожланмаган.

Асосий муаммо шундаки, экспорт олдиндан молиялаштириш битимлари молиялаштиришнинг аниқ белгиланган тузилмасига эга ва деярли тўлиқ тижорат шартларини ўзгартириш имкониятини истисно қилади, яъни кредит схемаси ҳам, тўлаш жадвали ҳам аниқ тижорат битимига мослаштирилади.

Экспортни молиялаштиришнинг яна бир шакли — бу банк кафолатлари. Бундай кафолатлар кўпроқ таъминот функциясини бажаради ва экспортда, одатда,

иккита турдан фойдаланилади: аванс тўловини қайтариш кафолати ва шартномани бажариш кафолати.

Аванс тўловини қайтариш кафолати (Advance Payment Guarantee) — бу экспортёр-корхона томонидан харидордан олинган аванс тўловини қайтаришни таъминлаш учун банк томонидан берилади. Бунда экспортёр маҳсулот ишлаб чиқариш ёки жўнатиш учун зарур маблағни банкдан молиялаштиришни жалб қилмасдан олади, бу эса молиялаштириш умумий нархини пасайтиради ва харидорга экспортёр томонидан мажбуриятларини тўғри бажарилишини кафолатлайди.

Шартномани бажариш кафолати (Performance Bond) — харидор олдида товар/хизмат етказиб бериш мажбуриятларини экспортёр тўлиқ бажаришини таъминлаш учун банк томонидан берилади. Бу кафолат экспорт шартномаси шартларига мувофиқ мажбуриятлар бажарилмаслиги ҳолатида харидорнинг хавфларини қоплайди.

Банк кафолати ўрнига резерв аккредитив (Stand-by Letter of Credit, SBLC) ҳам фойдаланилиши мумкин. Аслида — бу кафолат функциясини бажарувчи аккредитивлар. Резерв аккредитивнинг кафолатдан фарқи — унинг ҳужжатли аккредитивлар бўйича ягона қоидалар (UCP 600) га бўйсунувчи механизмда эканлигидир. Кафолат/резерв аккредитив бўйича комиссия харажатлари, одатда, экспортёр томонидан қопланади.

Экспортёрлар учун кредит ресурслари баҳосини камайтириш мақсадида экспорт агентлиги (ЭКСАР)нинг ролини кучайтириш зарур.

ЭКСАР томонидан тақдим этиладиган суғурта ҳимояси экспорт кредитларини бизнес ва сиёсий хавфлардан муҳофаза қилади. Шу тариқа, ЭКСАР иштирокидаги молиялаштириш битимлари банклар учун резерв миқдорини камайтиради ва ўз навбатида, Ўзбекистон маҳсулотларини ташқи бозорларда илгари суришга ёрдам беради.

Шунингдек, банклар логистика — юк ташиш, қайта юклаш ва сақлаш, мультимодал ташиш каби жараёнларни ҳам молиялаштиришни бошлаши лозим, бу эса экспортёрлар учун харажатларни оптималлаштиришга ёрдам беради.

Экспортни молиялаштириш халқаро молиялаштиришда устувор йўналиш

хисобланади, аммо ҳозирча ўрта бизнесда кенг ривожланмаган. Шунинг учун молия муассасалари фақатгина етказиб беришни молиялаштириб қолмасдан, экспортёрлар учун риск-менежер сифатида ҳам фаолият олиб бориши керак. Бундай хизматни кўрсатиш учун банкларда юқори малакали мутахассислар бўлиши лозим.

Фондлаш нуқтайи назаридан Ўзбекистон банклари ҳозирча чет эл банкларига қараганда чет эл валютасидаги ресурслар баҳоси бўйича ютқазмоқда. Аммо экспортёр корхоналар харажатлари асосан Россия рублида амалга оширилади, шунинг учун фондлаш баҳосини пасайтириш мақсадида реал кредит ресурслари баҳосига эътибор қаратиш зарур:

Реал фоиз ставкаси = номинал фоиз ставкаси – инфляция – валюта хавфини хеджирлаш харажати.

Шу боис, ташқи иқтисодий фаолият учун рубльдаги кредитлар рақобатбардош бўлиши учун уларнинг реал фоиз ставкалари валютадаги кредитларникидан ортиқ бўлмаслиги керак.

Бизнес ҳудудларини кенгайтириш мақсадида экспортёрлар хорижда контрагентлар сонини ошириш, айланма капитални кўпайтириш, жаҳон бозорида фаолиятни кенгайтириш имконини берувчи сифатли банк хизматлари учун комиссия тўлашга тайёрлар. Банк нуқтайи назаридан бу хизматлар қўшимча хавфлар билан боғлиқ бўлгани учун экспортни молиялаштириш нархи ва шартлари импортни молиялаштиришдан каттиқроқ бўлади. Бироқ айтиш жоизки, банклар халқаро молиялаштириш маҳсулотларини жорий этишда 10 йилдан ортиқ тажрибага эга бўлиб, бу эса хатоларни такрорламаслик ва экспорт битимларини тузишда хавфларни минималлаштириш имконини беради.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, экспорт олдиндан молиялаштириш доимо мақсадли молиялаштириш бўлиб, агар экспортёр ишончли бўлса ва харидор тўловга қобил бўлса, битим минимал хавфли деб топилиши мумкин. Бироқ бундай битимни муваффақиятли амалга ошириш учун харидор мамлакати қонунчилигини яхши билиш керак, чунки қонун нормаларини билмаслик Ўзбекистон экспортёри ҳуқуқларининг бузилишига олиб келиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон банк бозорида экспортни

молиялаштиришни ривожлантириш учун қулай вазият шаклланди.

Мамлакат экспорт ҳажмини ошириши ва валюта тушумларини бюджет ҳамда захираларни тўлдириш учун жалб қилиши керак. Рубль девальвацияси маҳаллий маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириб, уларни жаҳон бозоридаги мавқеини кенгайтириш имконини беради. Муваффақиятга эришиш учун Ўзбекистон банкларига аниқ ривожланиш стратегияси ва маҳаллий бозорни, мижозларни ва миллий валютада молиялаштириш имкониятларини тўғри баҳолаш керак бўлади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, экспорт олдиндан молиялаштиришни ривожлантириш — фақат Ўзбекистон банклари эмас, балки давлатнинг ҳам самарали экспортни қўллаб-қувватлаш тизими орқали амалга ошириладиган умумий вазифадир. Ҳозирги кунда асосий вазифа — халқаро тажрибаларга мос келувчи ва рақобатбардош миллий экспортни тарғиб қилиш тизимини яратиш ҳамда Ўзбекистон компанияларининг халқаро бизнесини давлат томонидан қўллаб-қувватлашдан иборат.

ЭКСПОРТНИ ОЛДИНДАН МОЛИЯЛАШТИРИШ ШАКЛЛАРИ (2-ҚИСМ)

Худойназаров Шерзод Исмоилович

Денов табдиркорлик ва педагогика
институтини. Денов. Ўзбекистон

Аннотация Мазкур мақолада амалдаги иқтисодий санкциялар шароитида экспорт олдиндан молиялаштириш лойиҳаларини амалга оширишнинг ўзига хос жиҳатлари кўриб чиқилган. Мамлакатимизда мавжуд иқтисодий шароитда экспорт олдиндан молиялаштиришни ривожлантиришнинг эҳтимолий йўналишлари ва истиқболли схемалари таклиф этилган. Муаллиф айтиши пайтда Ўзбекистон банк бозорида экспорт молиялаштиришини ривожлантириш учун қулай вазият юзага келганини таъкидлайди ҳамда Ўзбекистон банклари капитални йўналтириш учун янги манбаларни излаши лозимлигини, шундай манбалардан бири сифатида юқори рақобатбардош экспорт молиялаштиришни кўрсатади.

Калит сўзлар Савдо молиялаштириши, экспорт олдиндан молиялаштириш, иқтисодий санкциялар, иқтисодий ривожланиш, аккредитив.

Ушбу мақолада савдони молиялаштиришнинг йўналишларидан бири — экспортни олдиндан молиялаштириш ҳақида сўз юритилади. Экспорт олдиндан молиялаштириш деганда, экспорт қилувчи компанияга маҳсулотни чет эл компаниясига ишлаб чиқариш ёки жўнатиш санасидан бошлаб, товарни сотиб тушадиган экспорт шартномаси бўйича тушум олиш муддатигача бўлган даврда молиялаштириш тушунилади. Экспорт олдиндан молиялаштириш Ўзбекистондаги ўрта бизнес корхоналари учун жуда қизиқ, бироқ ҳатто угунги даврда ҳам у амалий хавфлар юқорилиги сабабли кенг ривожланмаган.

Асосий муаммо шундаки, экспорт олдиндан молиялаштириш битимлари молиялаштиришнинг аниқ белгиланган тузилмасига эга ва деярли тўлиқ тижорат шартларини ўзгартириш имкониятини истисно қилади, яъни кредит схемаси ҳам, тўлаш жадвали ҳам аниқ тижорат битимига мослаштирилади.

Шу тариқа, ҳужжатли операциялар билан чекланган савдо молиялаштириши

экспортёрларнинг замонавий талабларига жавоб бермайди. Импортёрлардан фарқли ўлароқ, экспортёрлар халқаро мижозларга хизмат кўрсатиш ва сотувларни ривожлантириш учун жавобгардирлар, шу боис уларга барча соҳалардаги банк маҳсулотлари талаб этилади.

Бироқ, молия муассасалари ва йирик банклар томонидан таклиф этилаётган дастурларнинг кўпчилиги ҳужжатли операцияларни тузишга қаратилган, яъни амалга ошириш хавфи кам бўлган операцияларга, бу ҳам банклар, ҳам иштирокчи компаниялар учун хавфсиз ҳисобланади. Бу ҳолат экспортнинг ривожланишини жиддий даражада чеклайди, чунки Ўзбекистон банкларида аккредитивлар, одатда, импортёр компанияларга очилади, экспортёрлар эса чет эл компаниялари томонидан аккредитив очилган тақдирда ҳам молиялаштириш ва келажакдаги экспорт тушумига нисбатан тўлов муддатини кечиктириш имкониятига эга эмаслар.

Шу тариқа, экспорт операцияларини молиялаштиришни ривожлантириш — халқаро молиялаштириш сегментида бугунги кунда такомиллаштириш учун муҳим йўналиш ҳисобланади.

Мавжуд мураккаб вазиятга қарамай, Ўзбекистон банклари юқори сифатли экспортёр-клиентларни жалб қилмоқда. Бу компаниялар олдин чет эл банкларидан тўғридан-тўғри молиялашган ёки давлат банклари орқали молиялашган, аммо санкциялар туфайли муаммоларга дуч келмоқда. Чет эл банклари ҳар доим Ўзбекистон компаниялари билан эҳтиёткорлик билан иш олиб борган, шу боис, ҳатто тинч даврларда ҳам улар қайта молиялаштиришга шошилмас, аммо янги кредитлар беришда тезкорликка ҳаракат қиларди. Бугун эса, мавжуд иқтисодий санкциялар шароитида, янги ва мавжуд мижозларни кўриб чиқиш шартлари ва тартиблари кескин мураккаблашди, вақт эса анча узайди. Шунга қарамасдан, экспортни молиялаштириш банклар учун жозибадор схема бўлиб қолмоқда, чунки у молиялаштирилаётган шартнома бўйича пул ҳаракатини тўлиқ назорат қилиш имконини беради. Экспорт тушуми мавжудлиги банк олдида экспортёр мажбуриятларини бажаришни кафолатлайди. Бироқ битимни амалга оширишдаги қатъийлик экспортёрларга ҳалал беради ва экспорт олдиндан молиялаштиришнинг асосий камчилиги ҳисобланади.

Экспорт олдиндан молиялаштиришни амалга ошириш учун содда кредит, овердрафт, кредит линияси ва ҳ.к. каби молиялаштиришнинг деярли барча шаклларидан фойдаланиш мумкин. Классик экспорт олдиндан молиялаштириш — бу оддий маҳсулот бўлиб, битимни амалга ошириш учун экспорт шартномаси ва кейинроқ тақдим этилиши мумкин бўлган жўнатув ҳужжатлари етарли. Аммо тузилмавий экспорт олдиндан молиялаштириш — бу мураккаб молия схемаларини, баъзан тўғридан-тўғри чет эл банкларидан кредит олувчи йирик экспортёрларни жалб қилишни талаб қилувчи маҳсулотдир. Ишончли йирик ҳамкорларни жалб қилиш банклар учун хавфни камайтиради, чунки бундай ҳолларда чет эл банклари мижозларининг дебитор қарзини таъминот сифатида қабул қилишга тайёр бўладилар.

Экспорт олдиндан молиялаштиришни амалга ошириш учун қуйидаги асосий мезонларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- кредит ресурсларининг баҳоси — харажатларни оптималлаштириш орқали ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш;
- молиялаштириш муддати — айланма капиталдан самарали фойдаланишни яхшилаш;
- бизнес ҳудудларини кенгайтириш — маҳсулотни халқаро бозорларга олиб чиқиш мақсадида контрагентлар сонини кўпайтириш.

Экспортёр-компаниялар учун молиялаштиришнинг жозибали баҳосини таъминлаш мақсадида, банклар, одатда, чет эл банкларидан очиқ лимитлар ёки банк-кредитор кафолати асосида жалб қилинган кредитлардан, шунингдек “қизил” ёки “яшил” шарт билан очилган аккредитивлардан фойдаланадилар.

Биринчисида, чет эл банки — одатда импортёрнинг банки — экспорт шартномасини кейинчалик молиялаштириш учун экспортёрнинг банкига кредит тақдим этади.

Импортёр “қизил шарт”ли аккредитив очган тақдирда, банк-кредитор аккредитив бўйича тўлиқ ҳужжатлар пакети тақдим этилгунга қадар экспортёр-корхонага маҳсулот ишлаб чиқариш ёки етказиб беришни олдиндан молиялаштириши мумкин. Бундай аккредитив “антитсипаторий” (Anticipatory) сифатида ҳам маълум.

“Яшил шарт”ли аккредитив банк-кредиторга маҳсулот жўнатилиши ёки ҳужжатлар тақдим этилишидан олдин аванс тўлаш имконини беради, агар маълум таъминот мавжуд бўлса, масалан, омборда товар мавжудлигини тасдиқловчи омбор маълумотномалари. Агар аккредитив шартларидан қандайдир бузилиш юз берса, банкнинг раамбурс мажбуриятлари ушбу таъминот ҳисобига қопланади. Бироқ амалиётда Ўзбекистон банклари бундай аккредитив турларидан фойдаланмайди, чунки улар мураккаб тузилмали инструментлар бўлиб, аккредитив шартларини бажариш муддатлари устидан аниқ назоратни талаб қилади.

Жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида экспортни қўллаб-қувватлаш чораси сифатида форфейтинг фаол қўлланилади. Бу халқаро операция тури ишончли чет эл контрагентлари билан шартномаларда нақд пул бўшлиқларини бартараф этиш учун импортёр томонидан акцепт қилинган векселларни экспортёрдан сотиб олиш орқали амалга оширилади.

Кредитлаш баҳоси юқорида таъкидланганидек, экспорт молиялаштириш дастурларини ривожлантиришда эътибор берилиши лозим бўлган муҳим мезонлардан биридир. Шу сабабли, нархни минималлаштиришнинг муҳим омилларидан бири — экспорт молиялаштириш учун фоиз ставкасини субсидиялаш ҳисобланади.

Биринчи мезон бажарилганда, учинчи мезон — бизнес ҳудудларини халқаро бозорларга кенгайтириш ҳам автоматик равишда амалга ошади, иккинчи мезон эса экспорт битимини тузишда биринчи билан қўшилиб кетади. Шу сабабли янги схемалар ва молиялаштириш тузилмаларини яратиш ёки мавжуд мураккаб тузилмали схемаларни кенгроқ қўллаш зарур.

Экспортни молиялаштиришнинг яна бир шакли — бу банк кафолатлари. Бундай кафолатлар кўпроқ таъминот функциясини бажаради ва экспортда, одатда, иккита турдан фойдаланилади: аванс тўловини қайтариш кафолати ва шартномани бажариш кафолати.

Аванс тўловини қайтариш кафолати (Advance Payment Guarantee) — бу экспортёр-корхона томонидан харидордан олинган аванс тўловини қайтаришни таъминлаш учун банк томонидан берилади. Бунда экспортёр маҳсулот ишлаб чиқариш ёки жўнатиш учун зарур маблағни банкдан молиялаштиришни жалб

қилмасдан олади, бу эса молиялаштириш умумий нархини пасайтиради ва харидорга экспортёр томонидан мажбуриятларини тўғри бажарилишини кафолатлайди.

Шартномани бажариш кафолати (Performance Bond) — харидор олдида товар/хизмат етказиб бериш мажбуриятларини экспортёр тўлиқ бажаришини таъминлаш учун банк томонидан берилади. Бу кафолат экспорт шартномаси шартларига мувофиқ мажбуриятлар бажарилмаслиги ҳолатида харидорнинг хавфларини қоплайди.

MAMLAKATIMIZDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING BARQAROR RIVOJLANISHINI TARTIBGA SOLISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Norboyev SarvarAzodovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch
davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Телефон: +998993483141
serry30011988@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishini tartibga solishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, barqaror rivojlanish, tartibga solish, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, infratuzilma, innovatsiyalar.

O‘zbekiston iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bandlikni ta‘minlash, kambag‘allikni qisqartirish va iqtisodiy faollikni kuchaytirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohaga oid davlat siyosati doirasida normativ-huquqiy baza, moliyaviy rag‘batlantirish va institutsional muvofiqlashtirish mexanizmlari shakllantirilgan. Huquqiy jihatdan Konstitutsiya, “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni tartibga solishning asosiy negizini tashkil etadi. Amaldagi hujjatlar orqali xususiy mulk daxlsizligi, biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar va soliq imtiyozlari ta‘minlanmoqda. Ayniqsa, kambag‘allikni qisqartirishda mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishini tartibga solish muhim ahamiyat kasb etadi. Kambag‘allikni qisqartirishning eng ta‘sirchan va faol yo‘nalishi sifatida kichik biznes va tadbirkorlik sohasi hisoblanadi. Bu bo‘yicha mamlakatimizda tegishli me‘yoriy-hujjatlar qabul qilindi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining O‘RQ-923-son Qonuni [1] qabul qilindi. Qonun orqali soliq imtiyozlari va preferensiyalar, xususan, soliqlarni bo‘lib-bo‘lib to‘lash imkoniyatini berish hamda pasaytirilgan soliq stavkalarini belgilash orqali tadbirkorlik sub’ektlarini kambag‘allikni qisqartirishga qaratilgan chora-tadbirlarga faol jalb qilish belgilab berildi. Huquqiy hujjatlar to‘plami kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishi uchun huquqiy asos yaratadi, tadbirkorlarning huquqlarini himoya qilishni, biznes yuritish shart-

sharoitlarini yaxshilashni va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashni maqsad qiladi. Shuningdek, Bu boradagi asosiy yo'nalishlar bo'lgan norasmiy ish bilan bandlikni qisqartirish va yangi ish o'rinlarini tashkil etishni ko'paytirish hamda yoshlarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha amaliy va ilmiy tadqiqotlar olib borish mazkur mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi [2]. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik raqobat sharoitida rivojlanib boradi. Ya'ni, erkin raqobat asosida milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli to'xtovsiz ortib bormoqda [3]. Shularga asosan, mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishini tartibga solish yo'nalishlarini quyidagi asosiy guruhlariga bo'lish mumkin:

1) Institutsional muhitni takomillashtirish:

- Qonunchilik bazasini takomillashtirish: Tadbirkorlik faoliyatini erkinlashtirish, litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini soddalashtirish, biznesni boshlash va yuritish shartlarini optimallashtirish, monopoliyaga qarshi kurashish, raqobat muhitini yaxshilash, mulkiy huquqlarni himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash.

- Davlat xizmatlarini optimallashtirish: Davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish, davlat organlarining tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvini kamaytirish, tadbirkorlar uchun "yagona darcha" tamoyilini kengaytirish.

2) Moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish:

- Kredit resurslariga kirishni osonlashtirish: Imtiyozli kredit liniyalarini yaratish, kredit olish tartibini soddalashtirish, garov talablarini kamaytirish, mikro moliyalashtirishni rivojlantirish.

- Davlat tomonidan subsidiyalar va grantlar ajratish: Kichik biznesning innovatsion loyihalarini, eksportga yo'naltirilgan faoliyatini va yangi ish o'rinlarini yaratishni rag'batlantirish, venchur moliyalashtirishni rivojlantirish.

3) Infrastrukturaning rivojlantirish:

- Biznes inkubatorlar va texnoparklarni yaratish: Yangi bizneslarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish.

- Transport va logistika infratuzilmasini yaxshilash: Yo'llarni ta'mirlash va qurish, temir yo'l va havo transporti xizmatlarini rivojlantirish, logistika markazlarini yaratish.

4) Kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish:

- Tadbirkorlik ta'limini rivojlantirish: O'quv dasturlariga tadbirkorlik asoslarini kiritish, biznes-treninglar va seminarlar tashkil etish.

- Kichik biznes uchun mutaxassislar tayyorlash: Kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida kichik biznes uchun zarur bo'lgan mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar tayyorlash.

5) Bozorlarga kirishni qo'llab-quvvatlash:

- Mahalliy bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish: Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash, import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish.

- Eksport faoliyatini qo'llab-quvvatlash: Eksportni rag'batlantirish, eksport qiluvchilarga imtiyozlar berish, xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok etishni tashkil etish.

6) Innovatsiyalarni rag'batlantirish:

- Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash: Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, texnologiya transferini rag'batlantirish, startap loyihalarni qo'llab-quvvatlash.

- Ilmiy-tadqiqot ishlanmalarini tijoratlashtirish: Ilmiy-tadqiqot institutlari va universitetlar bilan kichik biznes korxonolari o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish.

7) Monitoring va baholash:

- Kichik biznesni rivojlantirish dasturlarining samaradorligini baholash: Dasturlarning iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirini baholash, natijadorlik ko'rsatkichlarini aniqlash.

- Tadbirkorlik muhitini yaxshilash bo'yicha monitoring o'tkazish: Tadbirkorlarning fikrini o'rganish, muammoli masalalarni aniqlash, takliflar ishlab chiqish.

Mazkur yo'nalishlar kompleks tarzda amalga oshirilsa, mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishini ta'minlashga, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga, yangi ish o'rinlarini yaratishga va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes va tadbirkorlik yangi ish o'rinlari yaratadi, daromad manbalarini diversifikatsiya qiladi, mahalliy iqtisodiyotni rivojlantiradi, innovatsiya va raqobatni rag'batlantiradi va ijtimoiy harakatchanlikni oshiradi. Biroq, ular qator muammolar va to'siqlarga duch keladilar. Shu bois, hukumat va boshqa manfaatdor tomonlar kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va ularning

rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan muammolarni hal qilish uchun birgalikda hamkorlik qilishlari talab etiladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni tartibga solishdagi kompleks yondashuv ularning iqtisodiy-ijtimoiy rolini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adaboyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 2-apreldagi “Kambag‘allikni qisqartirishda tadbirkorlik sub’ektlari bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik o‘rnatishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilanganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksiga qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ-923-son Qonuni. Manba: <https://lex.uz/docs/6862165>

2. Maxammatov E.Y. Kambag‘allikni qisqartirishda kichik biznes va tadbirkorlik - taraqqiyot omili sifatida. // Iqtisodiy tadqiqotlar, 2021-yil, 3-son. - 77 b.

3. Boboyev A.Ch. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning hozirgi holati. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy-elektron jurnali, №2, mart-aprel, 2017. – 1-7 b.

НОДАВЛАТ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ БОШҚАРУВ ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ

Жоникулов.Л.Ш.

Озиқ – овқат ва қишлоқ хўжалиги
соҳасида стратегик ривожланиш ва
тадқиқотлар халқаро маркази

Тел: +99893 3778778

Email: janikulovlaziz@gmail.com

Аннотация: Тадқиқотда қишлоқ хўжалигида нодавлат секторнинг ўрни ва аҳамияти, Ўзбекистондаги нодавлат ташкилотлар тўғрисида қабул қилинган ҳуқуқий норматив ҳужжатлар таҳлил қилинган. Шунингдек, қишлоқ хўжалиги сиёсатини амалга оширишда нодавлат ташкилотларнинг зарурати ва истиқболли ривожланиш учун фаолият доирасида аҳамият касб этилиши керак бўлган вазифалар тақлиф қилинган.

Калит сўзлар: ННТ, давлат бошқарув, институционал, хусусий сектор, аграр, техника – технология, ресурс.

Давлат бошқарувидан нодавлат бошқарувига ўтиш демократиянинг чуқурлашишига олиб келади. Нодавлат бошқарув идоралари, жумладан, фуқаролик жамиятининг ташкилотлари (жамоатчилик ташкилотлари, нодавлат ташкилотлар, профессионал ассоциациялар), ҳукумат ислохотларига фуқаролар, тадбиркорлик субъектларининг иштирокини кучайтиришга ёрдам беради.

Ушбу идоралар давлат органларига нисбатан мустақил ишлайди ва манфаатдор тармоқларнинг ривожланишига оид фаолиятларда иштирокини рағбатлантиради. Ривожланган давлатлар, хусусан, Швеция ва Норвегия каби давлатларда давлат бошқаруви ва нодавлат ташкилотлари ўртасида мувозанат сақланади. Бу давлатларда фуқароларнинг давлат сиёсатини шакллантиришдаги фаол иштирокини таъминлаш ва ижтимоий адолатни йўлга қўйишга катта аҳамият берилади.

Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотлари (ННТ) фаолиятини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга, чунки улар фуқаролик жамиятининг муҳим институти ҳисобланади[1]. Сўнгги йилларда ушбу ташкилотларни қўллаб-қувватлаш, давлат органлари билан ижтимоий шерикликни кучайтириш ва

таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга ошириш борасида изчил ишлар олиб борилмоқда[2].

Мамлакатимизда нодавлат ташкилотларининг фаолиятини тартибга солиш ва уларнинг ҳуқуқий асосларини белгилаш бўйича асосий қонун “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги қонун [3]” (1999 йил 14 апрелда қабул қилинган) ҳисобланади. Ушбу қонун нодавлат ташкилотларининг ташкил этилиши, уларнинг мақсади, ҳуқуқ ва мажбуриятларини, шунингдек, уларнинг давлат органлари билан муносабатларини тартибга солади. Шунингдек, “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (2007 йилда қабул қилинган) эса нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятига кафолатлар бериш, уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш, нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солади [4].

Нодавлат ташкилотлар шахсий манфаатга эмас, балки ижтимоий, маданий, маърифий мақсадларга, ҳуқуқ ва демократия қадриятларини ҳимоя қилишга йўналтирилган. Улар турли тузилмалар, жамоат бирлашмалари, жамғармалар, уюшмалар, фондлар ва бошқа нодавлат соҳадаги институционал шаклларда фаолият олиб боради.

Тадқиқотларга кўра, қишлоқ хўжалиги тармоғида нодавлат нотижорат ташкилотлар давлат ва хусусий секторлар ўртасидаги «институционал кўприк» сифатида иштирок этиб, фермер хўжаликларининг манфаатларини самарали ҳимоя қилади, аграр сиёсатни шакллантириш жараёнига жамоатчилик иштирокини тизимли равишда жалб этади ҳамда замонавий техника-технологиялар, инновациялар маблағ, техника, уруғ-ўғит, ахборот ва бозор хизматлари тўғрисида тезкор маълумотлар олишни таъминлайди.

Масалан, ФАО 2023 йилги фуқаролик жамияти форумида 100 дан ортиқ мамлакат ННТлари билан ҳамкорлик тажрибасини таҳлил қилиб, уларни озиқ-овқат хавфсизлиги бўйича қарорларни мониторинг қилиш ва амалга оширишда давлат учун «асосий ҳамкор» дея фикр билдирган [5].

Мамалакатимизда олиб борилаётган ислохотларга кўра 2020–2030 йилларга мўлжалланган Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегиясига мувофиқ давлатнинг бозорга бевосита аралашувини қисқартириш орқали, ННТлар ва хусусий тузилмалар учун кенг имконият очишни назарда тутди [6].

Шу мақсадда, ННТлар салоҳиятини ошириш, жамиятда ишлаб чиқарувчилар, тадбиркорлар ва фуқароларнинг нодавлат ташкилотларга бўлган ишончини ошириш учун нодавлат ташкилотлар фаолиятини истиқболли ривожлантириш мақсадида қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ саналади. Жумладан:

- ташкилотнинг устав, ички регламент ва узоқ муддатли ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш;
- ташкилот ходимлари ўртасида шахсий масъулият, ҳисобдорлик ва қарор қабул қилишда чуқур таҳлилларга асосланиш;
- бир манбага боғлиқликни камайитириш яъни фақатгина аъзолик бадаллари эмас балки консалтинг, лойиҳалаш хизматлари, ижтимоий-бизнес фаолияти ва грант/кредитларни олишда хизматларни кенгайтириш;
- ходимларнинг аграр, ҳуқуқий ва IT-кўникмаларини мунтазам ошириш;
- илмий тадқиқот институти, хусусий сектор ва халқаро донорлар билан ҳамкор лойиҳаларни амалга ошириш;

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. 2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. <https://president.uz/uz/lists/view/4229>
2. <https://xorazm.adliya.uz/uz/news/detail.php?id=18694>
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 14.04.1999 yildagi 763-I-son
4. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 03.01.2007 йилдаги ЎРҚ-76-сон
5. <https://www.fao.org/partnerships/civil-society/news/news>
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 23.10.2019 йилдаги ПФ-5853-сон

DEVELOPMENT OF FINANCIAL TECHNOLOGIES IN THE CONDITION OF DIGITAL TRANSFORMATION

Xamrakulov Ulugbek Abduraxmatovich

University of Business and Science,

PhD

Telephone: +998997893522

Annotation: This article discusses the development dynamic trends of financial technologies in the process of digital transformation, their role in the economy and prospects. It also presents the reforms being implemented in Uzbekistan to introduce financial technologies, existing problems and recommendations for their elimination.

Keywords: digital economy, financial technologies, digital transformation, block chain, artificial intelligence, digital payments.

Introduction. In today's era of deep integration, digital transformation is affecting all sectors of the global economy. In particular, technological changes in the financial sector - the emergence and operation of Financial Technology companies, digital payments, cryptocurrencies and services based on artificial intelligence - are taking financial services to a new level. These processes are also relevant for developing countries like Uzbekistan. This, in turn, ensures that the state's economy does not lag behind developed and rapidly developing countries, but develops in tandem with them.

Main part. Financial technologies are systems that offer financial services based on technological solutions, which are faster, more convenient and cheaper than traditional banking services [1]. Fin Tech covers the following areas:

- Digital payments (Pay me, Click, Apelsin, etc.);
- Block chain and cryptocurrencies;
- Online lending platforms;
- Insurance technologies (Insur Tech);
- Investment and asset management platforms.

Financial technologies allow increasing the level of financial inclusion, reducing costs and facilitating access to financial services for the population [2].

Today, Uzbekistan is also paying great attention to the development of the digital economy. Within the framework of the “Digital Uzbekistan – 2030” strategy, digital

services are rapidly developing in the financial services sector [3]. In particular:

- The number and functional capabilities of mobile payment platforms are increasing;
- Online lending services are developing;
- The number of Fin Tech companies licensed by the Central Bank is increasing;
- Digital banks are being established (for example, Anorbank, TBC Bank Uzbekistan).

Nevertheless, it is necessary to highlight some of the following problems in this regard:

- the weakness of the legal and regulatory framework;
- the low level of qualification of employees working in the field;
- the lack of strong provision of information security issues, etc.

In the context of the formation of a digital economy, the following digital technologies are of priority importance for the state in the financial sector:

- Block chain technology: It increases the transparency and security of payments, creates decentralized systems [4];
- Artificial Intelligence (AI): Used in customer service, chat bots, credit rating analysis, and fraud detection [5];
- Cloud technologies: Create flexibility in storing and processing financial data;
- Big Data: Used to analyze customer behavior, assess risks, and offer personalized services.

Digital transformation is the process of fundamentally changing organizations, economic sectors, and public administration through the strategic introduction and effective use of digital technologies. In the financial sector, digital transformation is leading to the following changes:

- The need for bank branches is decreasing, and most financial transactions are being carried out online and through mobile applications.
- Artificial intelligence-based services (chat bots, scoring systems) are becoming widespread.
- Block chain technology is increasing the level of security and transparency.

- Digital lending opportunities for small businesses and individual entrepreneurs are expanding.

To further develop financial technologies in Uzbekistan, it is advisable to implement the following measures:

1. Create a clear and stable legal framework regulating the Fin Tech sector;
2. Develop special techno parks and incubation centers;
3. Create a favorable investment environment to attract international Fin Tech companies;
4. Train highly qualified IT specialists;
5. Implement large-scale programs to increase financial literacy.

Today, best practices in developing financial technologies in the context of digital transformation are being implemented in countries such as the USA, Great Britain, China, and Singapore.

Recommendations for developing digital transformation:

Improving the legal framework — separate laws and regulations regulating Fin Tech activities should be developed.

Supporting startups — it is necessary to organize state grants, incubator and accelerator programs.

Improving financial literacy — it is necessary to establish continuous training programs for the population and entrepreneurs.

Ensuring cybersecurity — it is necessary to take technical and organizational measures to increase the security of digital services.

Expanding international cooperation — it is necessary to learn from the experience of developed countries in the field of Fin Tech.

In the context of digital transformation, the development of financial technologies is becoming one of the main drivers of economic development. Reforms in this area in Uzbekistan are yielding positive results, but further improvement of the legal, technological and social infrastructure is necessary to ensure sustainable development. The widespread implementation of Fin Tech innovations plays an important role in increasing financial inclusion and shaping the digital economy.

REFERENCES

1. Arner, D. W., Barberis, J. N., & Buckley, R. P. (2016). The Evolution of Fintech: A New Post-Crisis Paradigm? *Georgetown Journal of International Law*, 47(4), 1271–1319.
2. World Bank. (2020). Digital Financial Services.
<https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion>
3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on approval of the "Digital Uzbekistan - 2030" strategy, October 5, 2020, No. PF-6079.
4. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System.
<https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
5. Accenture. (2021). AI in Financial Services: Shaping the Future.
<https://www.accenture.com/us-en/insights/financial-services/artificial-intelligence>

CULTURAL CODES IN ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGY: A
COMPARATIVE LINGUACULTURAL ANALYSIS

Mardieva Shodona Sherzodovna
Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti
1 Bosqich Magistr Talabasi
Telefon: 95 388 02 38
shodona2430@gmail.com

Annotation:

This article explores the comparative analysis of English and Uzbek phraseology, with a particular focus on how idiomatic expressions reflect cultural values and societal norms. Through the examination of proverbs and idioms in both languages, the study investigates the role of phraseological units in conveying cultural codes, such as family dynamics, spirituality, nature, and human behavior. The article highlights the influence of national identity, religion, and worldview on the meaning and usage of these expressions.

Keywords: Phraseology, Comparative linguistics, Cultural linguistics, Idioms, Proverbs, Cultural codes, English phraseology, Uzbek phraseology.

Introduction:

Language serves as both a communicative tool and a mirror reflecting the cultural, historical, and social experiences of its speakers. Among its many components, phraseological units—idioms, proverbs, and fixed expressions—play a unique role in encoding cultural knowledge and collective worldviews. These expressions often carry meanings that go beyond their literal interpretation, making them a rich source for analyzing the mentality and values of a nation.

In the context of linguocultural studies, phraseological units are seen not merely as stylistic elements, but as carriers of deep cultural significance. They preserve traditional beliefs, moral principles, and national identity, passed down through generations. For instance, English idioms rooted in individualism and practicality contrast with Uzbek expressions that emphasize collectivism, hospitality, and respect for elders. Such contrasts offer valuable insights into the underlying cultural codes that shape human interaction and perception.

This article aims to identify and compare cultural codes in English and Uzbek phraseological units, examining how national identity, values, and beliefs are reflected through language. The study also seeks to highlight the role of phraseological expressions in forming a culturally specific linguistic picture of the world.

Phraseological units—such as idioms, proverbs, and stable expressions—are essential components of any language. They enrich speech with figurative meaning, add emotional and cultural depth, and serve as linguistic markers of a people's shared history and values. Far beyond their lexical function, phraseological units are tightly interwoven with the culture, mentality, and worldview of their speakers. They reflect how a community interprets life, nature, interpersonal relationships, and moral codes.

In this regard, the role of phraseological units in language and culture is profound. They act as linguistic vessels for national identity, capturing and preserving the traditions, folklore, social norms, and religious beliefs of a society. These units often arise from cultural experiences and symbolically represent behaviors, customs, or philosophical principles deeply rooted in everyday life. As such, analyzing phraseology offers a powerful way to understand a culture “from within.”

Theoretical Background

A comparative study between English and Uzbek phraseology is particularly important, as these two languages come from distinct cultural and linguistic backgrounds—English reflecting a largely Western, individualistic worldview, while Uzbek expresses an Eastern, more collectivist perspective. Examining their phraseological expressions side by side allows us to uncover both universal human values and culturally specific concepts. This can help avoid misinterpretation in translation and communication, and deepen mutual respect between cultures.

Phraseological units reflect **cultural codes**—linguistic symbols that represent a culture’s moral compass, belief system, traditions, and worldview. For example, references to animals, natural elements, or kinship terms may hold very different symbolic meanings across cultures. Recognizing these codes within phraseological expressions allows us to decode not just language, but the way people from different cultures perceive and relate to the world around them.

The field of **cognitive linguistics** also contributes to this discussion by exploring how phraseological meaning is mentally structured. According to the theory of conceptual metaphor by George Lakoff and Mark Johnson, many idioms arise from metaphorical thinking—“*time is money*”, “*life is a journey*”, etc.—which are themselves influenced by cultural context. These metaphorical frameworks often differ between languages, reflecting distinct ways of conceptualizing common experiences.

The English phraseological data was primarily sourced from established idiom dictionaries such as *The Oxford Dictionary of Idioms* and *The American Heritage Dictionary of Idioms*, as well as selected entries from online corpora like the British National Corpus (BNC). For Uzbek, phraseological material was gathered from bilingual and monolingual Uzbek dictionaries of idioms and proverbs, such as *O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati*, as well as folk texts and oral traditions that preserve culturally significant expressions.

In both languages, the selection process prioritized phraseological units with strong cultural, metaphorical, or symbolic content. Units that directly reference traditions, religion, social behavior, nature, or historical experience were given special attention. The comparison also considered functionally equivalent idioms that express similar concepts but reflect different cultural framing (e.g., “*to kill two birds with one stone*” vs. Uzbek “*Bir o‘q bilan ikki qushni urmoq*”).

To **identify cultural codes**, the analysis involved three main strategies:

- **Semantic analysis** to interpret the underlying meaning and context of each unit.
- **Metaphorical mapping**, based on the conceptual metaphor theory, to reveal culture-specific ways of thinking (e.g., viewing time, fate, family).

- **Symbolic decoding** to understand cultural references—such as animals, colors, natural elements, or religious symbols—and their cultural significance within each society.

The comparative analysis aimed to highlight both **similarities** (shared human experiences) and **differences** (culturally unique worldviews), offering a deeper understanding of how language reflects national identity.

To facilitate comparison, the phraseological units were **grouped thematically** into several core domains that frequently emerge in both languages:

- **Family and social roles** (e.g., kinship, respect for elders)
- **Nature and environment** (e.g., animals, seasons, landscapes)
- **Religion and morality** (e.g., divine justice, patience, good and evil)
- **Daily life and wisdom** (e.g., labor, wealth, honesty, fate)

Within each thematic group, idioms and proverbs from English and Uzbek were compared based on their structure, metaphorical basis, symbolic content, and cultural context. This grouping enabled the study to identify both shared human concepts and culturally specific perspectives, revealing how language captures the unique cultural codes of each society.

Comparative Analysis: English vs. Uzbek Phraseology

To explore how phraseological units reflect cultural codes, idioms and proverbs in English and Uzbek were grouped into thematic categories. This comparison reveals both universal human concerns and unique cultural perspectives embedded in language.

1. Family and Social Roles

English: *Blood is thicker than water* – This idiom emphasizes the strength of family bonds over other relationships.

Uzbek: *Qon qarindoshligidan ko‘ra jon yaqinligi muhim* (Spiritual closeness is more important than blood ties) – While also acknowledging the importance of relationships, this proverb places emotional or moral closeness above biological ties.

English reflects the Western tendency to value biological family ties, while Uzbek emphasizes moral or emotional loyalty, reflecting a collectivist culture that values unity, especially in extended or chosen families.

2. Nature and Environment

English: *Make hay while the sun shines* – Encourages taking advantage of good conditions while they last.

Uzbek: *Yozning bir kuni qishning o‘n kuniga teng* (One summer day is worth ten winter days) – Expresses a similar value on seizing opportunity during good times.

Both cultures show a close connection to agricultural life and value productivity. However, the Uzbek version reflects a more poetic, seasonal metaphor that links work to the rhythm of nature.

3. Religion and Morality

English: *God helps those who help themselves* – Promotes self-reliance with divine support.

Uzbek: *Tavakkal qil, tavfiq Allohdan* (Trust in God, success comes from Him) – Suggests reliance on God’s will and the importance of spiritual trust.

While English reflects a more individualistic and pragmatic outlook, the Uzbek expression shows deeper spiritual humility and reliance on divine fate, consistent with Islamic cultural influence.

4. Wisdom and Experience

English: *Don't count your chickens before they hatch* – Advises against premature optimism.

Uzbek: *Tavakkal bilan to'n tikilmaydi* (You can't sew a coat with just hope) – Emphasizes that results require more than just hoping; action is necessary.

Both proverbs warn against unrealistic expectations, but Uzbek expresses this with a metaphor rooted in daily life and traditional clothing, illustrating the cultural tendency to draw on familiar, concrete examples.

5. Human Nature and Behavior

English: *The pot calling the kettle black* – Criticizing someone for a fault you share.

Uzbek: *Ko'r ko'rni ko'radi, ikki ko'zi ko'r qoldi* (A blind leads a blind, both lose sight) – Highlights the foolishness of one flawed person guiding another.

Both expressions reflect a moral lesson, but the Uzbek proverb leans more toward storytelling and visual metaphor, common in oral traditions.

The comparative analysis of English and Uzbek phraseological units reveals rich insights into the **cultural mindset** and underlying worldviews of each language community. Phraseological expressions serve as linguistic mirrors, reflecting how speakers conceptualize core values such as family, nature, time, spirituality, and human behavior.

One of the most striking findings is the difference in **how values are prioritized and expressed**. In Uzbek, proverbs and idioms tend to emphasize **collectivism, respect for elders, humility, and faith in divine will**. These values are deeply rooted in Central Asian traditions, Islamic teachings, and the experience of communal living. For instance, expressions like “*Tavakkal qil, tavfiq Allohdan*” not only convey a message about patience or trust, but also reinforce spiritual dependence and cultural morality. In contrast, English idioms often promote **individualism, pragmatism, and personal initiative**, as seen in phrases like “*God helps those who help themselves*”. This highlights a cultural tendency toward self-reliance and action-oriented behavior.

Family is another domain where cultural codes diverge. Uzbek phraseology reflects deep-rooted notions of family hierarchy and social duty, often prioritizing kinship, elders, and unity. English idioms, while acknowledging family ties, tend to focus more on emotional relationships or independence within the family system.

Furthermore, **spirituality** in Uzbek idioms is expressed more overtly and frequently through religious metaphors, while English idioms, even those rooted in religion, are often secularized or symbolic in usage.

The study also uncovered instances of **untranslatability**, where cultural metaphors or references do not carry the same meaning in another language. For example, the Uzbek idiom “*Chumchuqdan qo'rqib, bug'doy sepmaslik*” (Not sowing wheat for fear of sparrows) has no exact English equivalent, and its imagery may lose impact without cultural context. Similarly, English idioms like “*the elephant in the room*” may confuse non-native speakers if the cultural metaphor is unfamiliar.

Overall, phraseological units function as **cultural markers**, embedding shared beliefs, social norms, and traditional wisdom into everyday language. Their analysis not only enhances linguistic understanding but also fosters **cross-cultural awareness** and appreciation of how deeply culture and language intertwine.

Conclusion

This study has explored the comparative phraseology of English and Uzbek, revealing how idioms and proverbs encapsulate the cultural codes of each society. The analysis of idiomatic expressions in both languages highlighted key cultural values such as **individualism** in English and **collectivism** in Uzbek, **pragmatism** in English versus **spirituality** in Uzbek, and the different perceptions of **family** and **social roles**. These findings underscore the profound connection between language and culture, where each language's idiomatic expressions serve as mirrors to the cultural mindset of its speakers.

This study also has significant implications for **intercultural communication** and **translation**. By recognizing the cultural nuances embedded in phraseological units, language learners and translators can avoid **misinterpretations** or **loss of meaning** when transferring expressions between languages. Moreover, this research can foster **cross-cultural understanding**, helping individuals appreciate the rich diversity of worldviews that shape communication across different cultures.

In conclusion, the study of phraseology through a cultural lens is essential not only for linguistic analysis but also for bridging cultural gaps in our increasingly interconnected world.

References

1. **Dmitrieva, O.** (2003). *Linguocultural Studies: Theory and Practice*. Moscow: Institute of Linguistics.
2. **Kunin, A.V.** (2005). *The Semantics of Idioms and Phrasal Expressions in the English Language*. Moscow: URSS.
3. **Lakoff, G., & Johnson, M.** (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
4. **Svetlik, I.** (2007). *Phraseological Units in English and Uzbek: A Comparative Study*. Tashkent: Uzbekiston.
5. **O'zbek tilining frazeologik lug'ati.** (2007). Tashkent: O'zbekiston.

THE EFFECT OF THE STEAM METHODOLOGY ON PRESCHOOL CHILDREN

Nurulloyeva Elvira Jasurbek qizi

Student of the Preschool education department
of the Uzbekistan-Finland Institute

Karimova Nargiza Mamatkadirovna

Research advisor

Annotation: *This article is mainly aimed at pre-school children to develop their mental potential more rapidly through STEAM, to be able to form their critical thinking correctly, to be able to find solutions to real-life problems through various games, to use modern technologies in their own way. Directed to the issues of creating creative products and making discoveries through manual labor.*

Keywords: *Creativity, critical thinking, Steam program, mental capacity, perception, discovery, art, intellectual ability.*

In today's advanced age, members of the society will certainly contribute to building a prosperous and glorious society and a state based on creative cooperation through modern technologies, new ideas and thoughts. That's why creativity is the demand of the times and is of great importance in the development of the young generation as a great person in the future. Through creativity, children can widely express all their feelings by observing, understanding, asking, communicating, and finding solutions to problems. The concept of creativity means "create" in English. The characteristics of creativity include creativity, initiative, creativity, and the demonstration of talent. Two Finnish-based early education companies, HIE Schools and Kide Science, have developed their own methodology for preschoolers. This method is the Steam method (Science, Technology, Engineering, Art , Math ,) in which today's major trends are covered and simple traditional methods are used to further develop children's mental abilities. Teaching method instead of worksheets, tests and questions, acquired knowledge and skills are reinforced by using experience and practical projects. STEAM education is based on the application of a practical approach and the integration of all five areas into a single educational system. An example of this is the Massachusetts Institute of Technology (MIT) in America, which is currently the most popular example of the Steam approach. The motto of this world university is "Mens et Manus" (Mind and Hand). Massachusetts Institute of Technology has developed STEAM courses for children to provide an in-depth introduction to STEAM, and has even created STEAM Learning Centers at some educational institutions.

The Steam Project uses hands-on exercises to teach education, technology, engineering, art, and math. In this, children mainly combine subjects and practice transversal skills such as creativity, research, critical thinking and problem solving. Children's creations created by their imaginations are highly appreciated, and teachers support them to inspire them. At this point, it is worth saying why the attention to study is focused on children at the pre-school age? Children of 5-6 years of age are at the peak of their development and have the ability to absorb all knowledge. In this case, pedagogues or parents play a major role in the development of a child as a mature person in society. For this reason, organizing interesting, game-based activities to form their

thinking and imagination, starting from their perception and perception, has become the demand of the times, because when children do not hold what they are learning, do not taste it, or have a discussion in a group. Otherwise, he cannot strengthen his acquired knowledge. Therefore, the Steam method helps children of this age to develop in all aspects. For example, strengthening the knowledge related to the environment not in the classroom, but in the heart of nature, and through interesting exercises, is the main condition of this methodology. Children's nature will be innocent, curious and aspiring. Therefore, the main part of the words that come out of their mouths consists of questions. Approaching those questions from different angles is a great role of Steam methodology. «Science» refers to the knowledge acquired through observation, study and experimentation. It includes physics, chemistry, biology, geology, ecology, astronomy, oceanology, botany and zoology. Technology «Technology» is another device, which means computers, gadgets and sophisticated devices for teenagers. For children, paper, scissors, glue, pens, pencils, colored paints and similar tools are understood. Engineering focuses on children's intellectual abilities, exploring problems before coming up with solutions to solve something. Art includes drawing, painting, sculpture, architecture, music, literature, drama and dance and requires creativity from children. Mathematics «Math» is required to perform geometry, calculation, measurement and arithmetic operations. So, a technique of simultaneous use of all the mentioned sciences has been developed.

The purpose of Steam lessons should not remain only at the interest level. It should guide children to understand the principles of science and technology and to achieve standards of achievement in science and mathematics. Because the goal can be achieved only if the educational program and game activities are properly organized through this project. It is the first step towards the future for children to discover something mentally and physically, that is, through their brains and hands. By focusing on practical skills, children develop their will, creativity, flexibility and learn to cooperate with others. These skills and knowledge constitute the main educational task.

To sum up, proper upbringing of the young generation and at the same time step-by-step education based on the right choice will create a huge foundation for them to grow into adults. Because a perfect family, society and state emerge from a perfect generation, and the future of a stable state depends on the young generation. Therefore, we, pedagogues and parents, should not be indifferent to the education of our future generation. The foundations of developed and developing countries are spread to the young generation. Because the fate and future of the young generation and who they become will have a great impact on the development of this country and its place on the international level. Therefore, European and American countries attach great importance to spending time of young people productively, meaningfully and effectively. There, children's wishes and wills are placed in the first place, and by respecting their opinions, they encourage them and support their opinions. Because forcing children to do something can extinguish their hopes both mentally and spiritually. Therefore, it is effective and effective to train children from an early age based on a plan in order to develop mature individuals and personnel who can think independently.

REFERENCES:

1. Mental development of preschool children. -Uchyonyy XXI veka, 3(84).2022.

2. Psychological-pedagogical aspects of intensive language teaching in the era of digital technologies, Republican Scientific and Practical Conference, 03.07.2023.
3. The Effect of the Steam Method on Children's creativity. – Pendidikan Pendidikan, 9(1).2023 B 315-321.
5. <https://artsintegration.com/what-is-steam-education-in-k-12-schools/>

ELEKTRODINAMIKA BO‘LIMIGA DOIR MASALALAR YECHISHNING AFZALLIKLARI VA ULARNING AMALIY TADBIQI.

Obidjonov Islomjon Mahmudjon o‘g‘li

Farg‘ona “Temurbeklar maktabi” harbiy
akademik litseyi fizika fani o‘qituvchisi

Telefon: +998916826689

Annotatsiya. Elektrodinamika asoslari fanini o‘qitish dastlabki bosqichi ekektrostatika bo‘limidan boshlanadi. O‘quvchilar ekektrostatika bo‘limini qanchalik puhta o‘zlashtirsa fanning keyingi bo‘limlarini ham oson o‘zlashtiradi. Ilmiy maqolamda masalalarni yechish bilan birga ulardan kundalik turmushimizda fodalanishni ham ko‘rib chiqdik. Hayotiy masalalar o‘quvchilar ongida fikrlash doirasini kengaytiradi va mulohaza qilishda yordam beradi.

Tayanch so‘zlar. ekektrostatika, elektrmaydon potentsiali, elektron, elektron massasi, kinetik energiya.

Elektrodinamika masalalarini yechishdan asosiy maqsad - fizika qonun va qoidalarini o‘zlashtirish, ulardan tog‘ri foydalanish, elektrodinamika kattaliklari orasidagi o‘zaro bog‘lanishni o‘rganish, asosiy formulalarni esda saqlab qolish, elektrodinamika qonun, qoida va hodisalarni tobora rivojlanib borayotgan hozirgi zamon fan va texnikasiga, kundalik hayotga tog‘ri tadbqiq eta bilishni o‘rganishdir.

Masalalar yechish - noma‘lum elektrodinamik kattalikni masala shartida berilgan kattaliklar orqali ifodalashdan iborat. Masalalarni muntazam yechib borish kerak. Bu elektrodinamika kursini o‘zlashtirishning muhim omilidir. Masalalar yechish - hodisalarning elektrodinamik ma‘nosini tushunib olishga, nazariy bilimlarni amaliy tadbqiq qila bilish malakasini egallashga yordam beradi.

1-masala. Elektron tezlatkikh elektr maydonda $\varphi_1 - \varphi_2 = 2 \cdot 10^6 V$ potentsiallar ayirmasini, o‘tganda qanday W_{kin} kinetik energiyaga va qanday v tezlikka ega bo‘ladi? Elektronning massasi $m = 9,1 \cdot 10^{-31} kg$, zaryadi $e = 1,6 \cdot 10^{-19} Kl$ ga teng.

Berilgan: $\varphi_1 - \varphi_2 = 2 \cdot 10^6 V$, $m = 9,1 \cdot 10^{-31} kg$, $e = 1,6 \cdot 10^{-19} Kl$

Topish kerak: $W_{kin} = ?$, $v = ?$

Yekhilishi: elektronning elektr maydonda siljiganda bajargan ishi yo‘lning shakliga bog‘liq bo‘lmasdan maydonning boshlang‘ikh va oxirgi potentsiallari ayirmasi bilan aniqlanadi, ya‘ni $A = e(\varphi_1 - \varphi_2)$ bo‘ladi. Bu bajarilgan ish elektronning olgan kinetik

energiyasi $W_{kin} = \frac{mv^2}{2}$ ga teng:

$$W_{kin} = \frac{mv^2}{2} = e(\varphi_1 - \varphi_2)$$

Bundan elektronning kinetik energiyasi va olgan tezligi quydagiga teng:

$$W_{kin} = e(\varphi_1 - \varphi_2) \text{ va } v = \sqrt{\frac{2e(\varphi_1 - \varphi_2)}{m}}$$

Son qiymatlarini o‘rniga qo‘yib hisoblaymiz:

$$A = e(\varphi_1 - \varphi_2) \quad \frac{mv^2}{2} \quad W_{kin} = e(\varphi_1 - \varphi_2) = 1,6 \cdot 10^{-19} Kl \cdot 2 \cdot 10^6 V = 3,2 \cdot 10^{-13} J$$

$$v = \sqrt{\frac{2e(\varphi_1 - \varphi_2)}{m}} = \sqrt{\frac{1,6 \cdot 10^{-19} \text{ Кл} \cdot 2 \cdot 10^6 \text{ В}}{9,1 \cdot 10^{-31} \text{ кг}}} = \sqrt{\frac{4 \cdot 10^{18} \text{ Дж}}{9,1 \text{ кг}}} =$$

$$\sqrt{0,703 \cdot 10^{18} \frac{\text{кг} \cdot \text{м}^2}{\text{кг} \cdot \text{с}^2}} = 0,84 \cdot 10^9 \frac{\text{м}}{\text{с}} = 8,4 \cdot 10^8 \frac{\text{м}}{\text{с}}$$

Javobi: $W_{kin} = 3,2 \cdot 10^{-13} \text{ Дж}$, $v = 8,4 \cdot 10^8 \text{ м/с}$

2-masala. Ioffe tajribasida turli ishirali zaryadlangan parallel plastinkalar orasidagi bir jinsli elektr maydondagi chang zarrasining massasi $m = 10 \cdot 10^{-8} \text{ g}$ (9.11 rasm).

Plastinkalar orasidagi potentsiallar farqi $\varphi_1 - \varphi_2 = 500 \text{ В}$, masofa esa $d = 10 \text{ см}$. agar chang zarrasi elektr maydonda muallaq holatda bo'lsa, uning q zaryadi topilsin.

Berilgan: $m = 10 \cdot 10^{-8} \text{ g} = 10 \cdot 10^{-11} \text{ кг}$, $d = 0,1 \text{ м}$, $\varphi_1 - \varphi_2 = 500 \text{ В}$, $g = 9,8 \text{ м/с}^2$

Topish kerak: $q = ?$

Yechilishi: 9.11 –rasmda tasvirlangandek, zaryadlangan changga og'irlik kuchi maydoni $\vec{P} = m\vec{g}$ kukh bilan, elektr maydoni esa $\vec{F} = q\vec{E}$ kukh bilan ta'sir etadi. Og'irlik kukhi $\vec{P}$ ni muvozanatlash uchun $\vec{F}$ elektr kuchi tik yuqoriga yo'nalgan bo'lishi, ya'ni chang zarrasining zaryadi manfiy bo'lishi kerak. Bir jinsli maydon uchun $E = \frac{\varphi_1 - \varphi_2}{d}$

bo'lib, $F = q \frac{\varphi_1 - \varphi_2}{d}$ bo'ladi. Muvozanat shartiga ko'ra $P = F$ bo'lgani uchun:

$q \cdot \frac{\varphi_1 - \varphi_2}{d} = mg$ Bundan izlanayotgan zarrachaning zaryadi quydagiga teng bo'ladi:

$q = \frac{mgd}{\varphi_1 - \varphi_2}$. Son qiymatlarini o'rniga qo'yib, quydagini topamiz:

$$q = \frac{mgd}{\varphi_1 - \varphi_2} = \frac{1 \cdot 10^{-11} \text{ кг} \cdot 9,8 \text{ м/с}^2 \cdot 0,1}{500 \text{ В}} = 1,96 \cdot 10^{-14} \frac{\text{Дж}}{\text{В}} = 1,96 \cdot 10^{-14} \frac{\text{Кл} \cdot \text{В}}{\text{В}} = 1,96 \cdot 10^{-14} \text{ Кл}$$

3-masala. Har biri $\varphi_0 = 25 \text{ В}$ gacha zaryadlangan $N = 64$ ta bir hil sharsimon simob tomchilarining qo'shilishidan hosil bo'lgan katta simob tomchisining φ potentsiali topilsin.

Berilgan: $\varphi_0 = 25 \text{ В}$, $N = 64$

Topish kerak: $\varphi = ?$

Yechilishi: har bir kichik tomchining radiusi r va zaryadi q_0 bo'lsin. Bir tekis zaryadlangan sharning elektr maydoni shar markaziga joylashgan xuddi shunday miqdordagi nuqtaviy zaryadning elektr maydonidek bo'ladi. Binobarin, zaryadlangan sharsimon tomkhining sirtidagi potentsial $\varphi_0 = \frac{q_0}{4\pi\epsilon_0\epsilon r}$ bo'lib, zaryadi esa $q_0 = 4\pi\epsilon_0\epsilon r\varphi_0$

bo'ladi. U vaqtda N ta tomchidan tashkil topgan R radiusli katta tomchining zaryadi

$Q = Nq_0$ ga teng bo'ladi. Katta tomkhining sirtidagi potentsial $\varphi = \frac{Q}{4\pi\epsilon_0\epsilon R} = \frac{Nq_0}{4\pi\epsilon_0\epsilon R}$

bo'lib, q_0 ning ifodasi yuqoridan olib kelib qo'yilsa, $\varphi = \frac{N4\pi\epsilon_0\epsilon r\varphi_0}{4\pi\epsilon_0\epsilon R} = \varphi_0 N \frac{r}{R}$. bo'ladi.

Bundagi $\frac{r}{R}$ nisbatni tomchilar hajmlari nisbatidan osongina aniqlanadi. Katta

tomkhining $V_R = \frac{4}{3}\pi R^3$ hajmi N ta kichik tomkhining $V_r = \frac{4}{3}\pi r^3$ hajmi yig'indisiga

teng, ya'ni $\frac{4}{3}\pi R^3 = N \frac{4}{3}\pi r^3$ Bundan $\frac{r}{R} = \frac{1}{\sqrt[3]{N}}$ bo'lgani uchun oxirgi natija quydagiga teng bo'ladi. $\varphi = \varphi_0 N \frac{r}{R} = \varphi_0 \frac{N}{\sqrt[3]{N}}$

Masalada berilgan son qiymatlarini o'rniga qo'yib hisoblansa, quydagi kelib chiqadi.

$$\varphi = \varphi_0 \frac{N}{\sqrt[3]{N}} = 25V \frac{64}{\sqrt[3]{64}} = 25V \cdot 4 = 100V \quad \text{Javob: } \varphi = 100V$$

Adabiyotlar

1. Сборник задач по физике. 10-11 классы/Авт.-сост.Е.Г.Московкина, В.А.Волков.-М.:БАКО,2017.
2. Elementar fizika kursi M.Ismoilov, M.Yunusov Toshkent <O'qituvchi>

KINEMATIKA BO' LIMIGA DOIR MASALALAR YECHISHNING AFZALLIKLARI VA ULARNING AMALIY TADBIQI.

Obidjonov Islomjon Mahmudjon o'g'li

Farg'ona "Temurbeklar maktabi" harbiy
akademik litseyi fizika fani o'qituvchisi

Telefon: +998916826689

Annotatsiya. Ma'lumki mexanika fanini o'qitishning dastlabki bosqichi kinematika bo'limidan boshlanadi. O'quvchilar kinematika bo'limini qanchalik puhta o'zlashtirsa fanning keyingi bo'limlarini ham oson o'zlashtiradi. Ilmiy maqolamda masalalarni yechish bilan birga ulardan kundalik turmushimizda fodalanishni ham ko'rib chiqdik. Hayotiy masalalar o'quvchilar ongida fikrlash doirasini kengaytiradi, mulohaza qilishda yordam beradi.

Tayanch so'zlar. Kinematika, harakat tenglamasi, skalyar, tezlik, koordinata, ko'chish uchburchak.

Yangi O'zbekistonda yurtimizda ta'lim sifatini oshirish bo'yicha ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa aniq fanlarni o'qitish, ularni o'zlashtirishga katta e'tibor berilmoqda. Preziderntimiz Sh. Mirziyoyev Yangi O'zbekistonning bugungi asosiy g'oyasi nimadan iborat ekaniga e'tibor qaratib, bobolarning armonlarini amalga oshirish barchamiz uchun ham qarz, ham farz ekanini ta'kidlaydi: "Agar buyuk bobolarimizning ruhini shod qilib, jadid bobolarimiz qilgan ishlarning davomchilari bo'lib, bugungi g'oyamizni — Yangi O'zbekistonning ostonasi maktabdan boshlanadi, degan ulug' harakatni amalga oshirishda belimizni mahkam bog'lab harakat qilsak, albatta, natija bo'ladi". "Agar tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, dunyodagi deyarli barcha kashfiyot va texnologiyalarni yaratishda fizika fani fundamental asos bo'lganini ko'ramiz. Haqiqatan ham, fizika qonuniyatlarini chuqur egallamasdan turib, mashinasozlik, elektrotexnika, IT, suv va energiyani tejaydigan texnologiyalar kabi bugun zamon talab qilayotgan sohalarda natijaga erishib bo'lmaydi"[1].

Ma'lumki kinematika bo'limida ko'plab vektor kattaliklar bilan ish ko'riladi va bu kattaliklar orasidagi bog'lanishlar ham vektor ko'rinishidagi ifodalardan iborat, shu bilan birga bu kattaliklarni skalyar ko'rinishida ifodalash orqali ham ular orasidagi bog'lanish ifodalarini, o'zgarish qonuniyatlarini (vaqt bo'yicha, koordinata bo'yicha, boshqa bir kattalikka bog'liq ravishda...) yozish mumkin. Vektor ko'rinishidagi ifodalar skalyar ko'rinishidagi ifodalarga qaraganda uch marta ko'proq ma'lumot beradi.

Ko'rib turganingizdek masalalar yechishda skalyar ko'rinishdagi ifodalarga o'tib yechim izlashda tenglamalar soni uch marta ortib ketadi va bu katta noqulayliklar keltirib chiqarishi mumkin va eng muhimi ifodalar soni ortganda o'quvchining xato qilish ehtimoli ham ortadi. Shuning uchun kinematika bo'limidagi aksariyat masalalarni yechishda vektor ko'rinishidagi ifodalardan foydalangan holda oson yechim olish mumkin. Ayniqsa olimpiada masalalarini yechishda bu juda qo'l keladi. Quyida ushbu usullardan foydalanishni aniq masalalar misolida tushuntirib o'tamiz:

1. Avtobus harakatining birinchi soatida 60 km/h o'rtacha tezlik bilan, ikkinchi soatida esa 80 km/h tezlik bilan harakatlandi. Avtobus harakatining ikkinchi soatida birinchi soatdagidan necha km ko'p yo'l bosib o'tgan?

Tezlik spidometr yordamida o'lchanadi. Avtomobil spidometrini ko'rsatgichi uni

xuddi shu tezlikda 1 soat harakatlanganda necha km yo‘l bosishini ko‘rsatadi.
Avtobus harakatining 1-soatida $S_1 = 60$ km, 2-soatida $S_2 = 80$ km yo‘l yurgan .
O‘tgan yo‘llar farqi: $\Delta S = S_2 - S_1 = 20$ km

2. Piyoda minutiga 100 qadam tashlaydi. Piyoda qadamining uzunligini 80 sm deb hisoblab, uning harakat tezligini aniqlang.

Berilgan: Piyodaning o‘tgan yo‘li qadami uzunligini
qadamlar soniga ko‘paytmasiga teng:
 $t = 60$ s
 $N = 100$
 $l_0 = 0.8$ m
 $v = ?$

$$S = N \cdot l_0$$

$$v = \frac{S}{t} = \frac{N \cdot l_0}{t} = \frac{100 \cdot 0.8}{60} \approx 1.3 \frac{m}{s}$$

3. Avtomobil 30 minut davomida 40 km/h tezlik bilan, keying 0.5 soatda 60 km/h tezlik bilan harakatlandi. Avtomobil butun harakat davomida qancha yo‘l yurgan?

Berilgan:

$t_1 = 30$ min = 0.5 soat
 $v_1 = 40$ km/soat
 $t_2 = 0.5$ soat
 $v_2 = 60$ km/soat
 $S = ?$

$$S = v_1 t_1 + v_2 t_2 = 40 \cdot 0.5 + 60 \cdot 0.5 = 50 \text{ km}$$

4. Mototsiklchi birinchi 2 soatda 90 km yurdi, keying 3 soatda esa 50 km/h tezlik bilan harakatlandi. Yo‘lning birinchi qismida motosilkchining tezligi qanday bo‘lgan? U butun harakat davomida qancha yo‘l yurgan?

Berilgan:

$t_1 = 2$ soat

$S_1 = 90$ km

$$v_1 = \frac{S_1}{t_1} = \frac{90 \text{ km}}{2 \text{ soat}} = 45 \text{ km/soat}$$

$t_2 = 3$ soat

$v_2 = 50$ km/soat

$$S = S_1 + v_2 t_2 = 90 + 50 \cdot 3 = 240 \text{ km}$$

$v_1 = ?$; $S = ?$

5. Kanaldagi suv sarfi sekundiga 0.27 m^3 . Kanalning eni 1,5 m, chuqurligi 0.6 m. Kanal suvining oqish tezligini aniqlang.

Kanaldagi suv sarfi deyilganda kanalning ko‘ndalang kesimidan 1 s da oqib o‘tadigan suv hajmi tushuniladi: $Q = \frac{V}{t}$; $V = S \cdot l$; $l = v \cdot t$

Suvning oqish tezligi kanalning barcha chuqurligda bir xil deb hisoblasak, yuqoridagi formulalardan suv sarfi uchun quyidagi formulaga ega bo‘lamiz: **$Q = S \cdot v$**

S – kanalning ko‘ndalang kesim yuzi, v – suvning oqish tezligi.

Berilgan: $a = 1.5$ m; $b = 0.6$ m; $Q = 0.27 \text{ m}^3/\text{s}$; $v = ?$

$$v = \frac{Q}{S} = \frac{Q}{a \cdot b} = \frac{0.27 \text{ m}^3/\text{s}}{1.5 \text{ m} \cdot 0.6 \text{ m}} = 0.3 \text{ m/s}$$

Yuqoridagilardan ko‘rib turganingizdek vektor ko‘rinishidagi ifodalardan foydalanish orqali aksariyat masalalar matematikadagi “Kosinuslar teoremasi” ya’ni “Uchburchakning ikki tomoni va ular orasidagi burchak berilgan holda uning uchinchi tomonini toping” tipidagi masalalarga kelib qoldi va oson yechimga ega bo‘ldik. Vektor ko‘rinishidagi ifodalarni afzalliklari har bir bo‘limdagi masalalarni yechishda, mavzuni to‘liqroq tushunishda, o‘quvchiga sodda holatda yetkazib berishda katta natija beradi.

Adabiyotlar

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 28.08.2023.
4. Сборник задач по физике. 10-11 классы/Авт.-сост.Е.Г.Московкина, В.А.Волков.-М.:ВАКО,2017.

O'SMIRLIK DAVRIDA YUZAGA KELADIGAN PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

Mirzaxmatova Sayyora Saydaxmatovna

TDTU Olmaliq filiali "Ijtimoiy gumanitar va tillar"
kafedrası assistenti ,

A.Ashirov

Konchilik ishi fakulteti 5ak-22KEM guruh talabasi
sayyoramirzaxmatova13@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davriga xos bo'lgan asosiy psixologik va ijtimoiy muammolar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, bu davrda nizolarga moyillik, o'ziga past baho berish, ota-ona va atrofdagilar bilan munosabatlardagi murakkabliklar va ushbu muammolarni keltirib chiqaruvchi omillar, ularning oqibatlari va bartaraf etish yo'llari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik, emotsional muammolar, gormonal o'zgarishlar, shaxsiy inqiroz, ijtimoiy moslashuv, oilaviy munosabatlar, psixologik yordam.

O'smirlik insonni balog'atga yetish davri bo'lib, o'ziga xos xususiyati bilan kamolotning boshqa pog'onalaridan keskin farq qiladi. O'smirda ro'y beradigan biologik o'zgarishlar natijasida uning psixik dunyosida tub burilish nuqtasi vujudga keladi.

O'smirlikda eng asosiy muammolardan biri — identiklik inqirozidir. Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smir bu davrda "men kimman?" degan savolga javob izlaydi. Bu jarayonda u turli rollarni sinab ko'radi, tajriba orttiradi. Ammo ota-ona yoki jamiyat tomonidan bosim bo'lsa, o'smir o'zini yo'qotishi, yolg'izlik, tushkunlik, hatto depressiyaga tushishi mumkin.

Gormonal o'zgarishlar tufayli o'smirlar ko'pincha emotsional jihatdan noaniq bo'ladilar. Tez jahli chiqishi, yig'loqilik, o'z-o'zini ayblash, tushkun kayfiyat yoki tajovuzkorlik kabi holatlar kuzatiladi. Bu holatlar o'z-o'zini anglash, ijtimoiy munosabatlar va qaror qabul qilishda salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Balog'at davriga 11-15 yoshli qizlar va o'g'il bolalar kiradilar. Kamolotning mazkur pallasida jismoniy o'sish va jinsiy yetilish amalga oshadi. O'smirlik yoshida qizlar va o'g'il bolalarning jismoniy qiyofasida muhim o'zgarishlar ro'y beradi. Bu davrning boshlanishida qizlar o'g'il bolalarga nisbatan tezroq o'sib ulg'ayadilar. Bu jarayon qiz bolalarnig ertaroq jinsiy balog'atga yetishiga bog'liqdir.

O'smirlik yoshida faqat jismoniy taraqqiyot yuzaga kelmay, balki bolaning shaxsi ham sezilarli rivojlanadi. Bola shaxsining rivojlanishi tevarak-atrofdagi voqelikning ta'siri ortida maktabdagi, ta'lim tarbiya jarayonining ta'sirida, jamoa va tarbiyachilarning g'oyaviy rahbarligi ostida amalga oshadi. O'smirlik yoshi xatti-harakatlarida suyana boshlaydigan dunyoqarashlarning, ma'naviy e'tiqod, prinsip, qoida, idealarining, baholash, mulohazalari sistemasining tarkib topish davridir. Agar kichik maktab yoshidalik davrida u kattalarning, ya'ni o'qituvchilar va ota-onalarning bevosita ko'rsatmalari bilan, yoki o'zining tasodifiy va impulsiv istaklari ta'siri bilan harakat qilgan bo'lsa, endilikda uning uchun o'z xatti-harakatlarining prinsipi, o'zining qarashlari va e'tiqodlari asosiy ahamiyat kasb etadi.

O'smirlar ko'pincha ota-onaning nazoratini haddan tashqari deb biladilar. Bu esa avtoritetlar bilan qarama-qarshilikni kuchaytiradi. Ijtimoiy mustaqillik istagi va ota-

onaning nazorati o'rtasidagi ziddiyatlar mojarolarga olib keladi. Ushbu vaziyatlar psixologik tushunmovchilik, uyda ishonchli muhitning yo'qolishiga sabab bo'ladi.

O'qituvchi va tarbiyachi shuni nazarda tutishi lozimki, xuddi ana shu yoshda ahloqiy ong taraqqiyotiga zamin qo'yiladi. O'smir turli narsalarni mutlaqo aniq differensiallaydi. Agar tanaffus paytida o'ynab turib stulni sindirib qo'ysa va uni ustaxonada tuzatish lozim bo'lsa, bu jazo emas. Agar o'zining iflos qilgan joyini supurishga majbur qilinsa bu ham jazo emas. Bularning mantiqi o'smir uchun ravshan, ya'ni bu jazolash emas, balki hatiharakatlarining natijalarini tuzatishdir.

O'smirlar o'zlarining kelajakdagi hayot va faoliyatlarini o'z orzularida loyihalashtiradilar. Katta ishlar va qahramonona kasb kishilari, fan va mehnat kishilari o'smirlarimizning aql-hushini o'rab olgandir. Bu mamlakatimiz hayotidagi keng va chuqur ijtimoiy hodisalar bilan xozirgi vaqtdagi haqiqiy qahramonona ishlar bilan bog'liqdir.

O'smirlarimizning orzulari ularning mamlakatimiz hayotida, ijtimoiy foydali faoliyatda qatnashishi uchun bo'lgan intilishlardan darak bermoqda. O'smirlik yoshiga o'tish o'quvchilarning o'qish faoliyatidagi muhim qayta o'zgarishlar bilan bog'liqdir. O'qish faoliyatining yangi va yuqoriroq bosqichi uning mustaqillik darajasi bilan belgilanadi. O'smirlik yoshining boshlanishi o'qish faoliyati eng yuksak bosqichining tarkib topa boshlashi bilan bog'lanadi. O'smir uchun bilish ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan mustaqil bilim orttirish tarzidagi o'qish faoliyatining ma'nosi sekin-asta ochila boshlaydi. Voqeylikka bo'lgan ongli munosabatning o'sishi bilan o'smirlarning o'qishga bo'lgan ongli munosabatlari sezilarli darajada kuchayadi. O'zlarining o'qish faoliyatlarida ular sekin-astalik bilan shaxsiy ma'no kasb etadigan haqiqiy, chuqur bilimlar bilan yangicha munosabatlarga bog'langan yangi, yuksakrok bosqichga ko'tariladilar.

O'smir odatda o'zining o'qishdagi muvaffakiyatsizliklarini qattiq ichdan kechiradi, lekin uning izzat nafi ba'zan bu muvaffakiyatsizlikka bo'lgan haqiqiy munosabatni niqoblash hohishini tug'diradi. Natijada o'quvchi o'qishdagi muvaffakiyatlarga o'zini mutlaqo befarqdek va beparvodek tutadi, hatto soxta mardlik ko'rsatmoqchi bo'ladi.

Katta o'smirlar o'zlariga beradigan baho bilan atrofdigilarni ularga beradigan bahosini qiyosiy tahlili natijasida o'zlarini ob'ektivroq baholay boshlaydi. O'z taqdirini o'zi belgilashga psixologik tayyorlikda, shubhasiz, o'z-o'zini anglash etakchi rol o'ynaydi. O'z fazilatlarini anglash va ularni baholash, o'zining haqiqiy va orzu qilingan "Men"i haqidagi tasavvurlari, avvaliga o'zining erkinligi, istak va intilishlarining cheklanishiga nisbatan yashirin, keyin esa ochiq norozilik bildiriladi.

Ba'zi o'smirlarda bu davr og'ir o'tishi va bir qator muammolar paydo bo'lishi mumkin: depressiya, addiktiv xulq-atvor, o'quv motivatsiyasini pasayishi, ota-onalar, pedagoglar va tengdoshlari bilan shaxslararo munosabatlardagi nizolar, erta va palapartish jinsiy munosabatlar oqibatida istalmagan homiladorlik hamda turli xil og'ir kasalliklar, qoidabuzarlikdan to jinoiy xatti-harakatlargacha, shunday ekan, ushbu muammolarni o'z vaqtida oldini olish chora-tadbirlarini amalga oshirish kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb vazifalardandir.

Ushbu o'tish davrida o'smirlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ulardagi o'zgarishlarni anglashiga yordam berish va bu yosh davrida uchraydigan muammolarni bartaraf etish bo'yicha psixologik treninglar, psixologik maslahat va davra suhbatlari o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Davletshin M.G va boshqalar “Yosh va pedagogik psixologiya” T: TDPU,2004.
- 2.G‘oziyev E.G. “Ontogenez psixologiyasi” T: NOSHIR,2010.
- 3.Xamroyeva.G‘G‘. “Yosh davr va pedagogik psixologiya”,
O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlari uchun mo‘ljallangan zamonaviy darslik, 2020.
- 4.Nishonova Z.T, Alimova G.K, Tug‘unboeva ,A.D,Asronboev M.X. “ Bolalar psixologiyasi” T:2017.
- 4 SS Mirzaxmatova . O‘QUVCHILAR KAYFIYATINI BOSHQARISHNING O‘ZIGA XOSLIGI. Fan, Jamiyat Va Innovatsiyalar, 3 (21), 37-39
- 5.Qosimova M.N.”Sifatli ta’limni-sifatli pedagoglar amalga oshiradi” Til va adabiyot.jurnali 2025-yil aprel 8-son

**O'QUVCHILAR SOG'LOM TURMUSH TARZI JISMONIY MADANIYATINI
FUNKSIONAL O'ZGARISHLAR SAMARADORLIGI***Musayev Zarifjon Tursunaliyevich**Pedagogika kafedrası tayanch doktoranti, Qo'qonDU**+998(91)150-30-06*

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilar sog'lom turmush tarzi jismoniy madaniyatini funksional o'zgarishlar samaradorligini oshirishda harakat faolligi, me'yorlash va organizmda funksional o'zgarishlarni yuzaga kelishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarsi, funksional o'zgarishlar, jismoniy madaniyat, harakat faoliyatlari, genetik kasalliklar.

Mamlakatimizning hozirgi tarixiy davri, jamiyatimiz taraqqiyoti, halqimiz hayotining barcha jabhalarida kontseptual yangilanishlar, chuqur ildizga ega bo'lgan, uzoqni ko'zlagan reformalar davrini boshdan kechirmoqda. Tabiiyki, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-ma'naviy hayot, fan-texnika, texnologiyalar asri jamiyatimiz a'zolarigagina emas, ularning o'quvchi-yoshlarini jismoniy madaniyat ta'lim tarbiyasiga ham o'z ta'sirini o'tkazishi tabiiy.

Ajdodlarimizning diniy va dunyoviy ilmlari mazmunida "salomat-lik"ni asrashdek ulug' qadriyatlarga, qaysi yoshga kirganligidan qat'iy nazar, o'z "hayotiy boyliklari mehrobi"ning to'ridan joy ajratganlar. Salomatlikni asrash, avalash odobini kichik yoshdalik davridan boshlab shakllantirib, jismining tarbiyasiga nisbatan inert, bepisanda bo'lganlarga (gipodinamiya, gipokeniziya) yaxshi munosabatda bo'lmaganlar. "Oyog'idan o't chiqadigan", harakat faoliyatlari, yurish, turishda shahdam, faol harakatlanadigan", shijoatli farzandlarni rag'batlantirganlar. Hayotiy bilimlari va tajribalariga tayanib avlodining jismi tarbiyasida genetik kasallikka moyilligi borlarini avlodining yetti pushtidan qidirish va boshqa qator qadriyatlarga aylangan tani-sihatlik ilmini meros qoldirganlar.

Oxirgi 10 yilidagi jismoniy tarbiya fanining davlat o'quv dasturlarining o'quv mavzulari-jismoniy mashqlarni faqat texnikasini o'zlashtirishnigina nazarda tutib, o'quvchilarga faqat "Alpomish" va "Barchinoy" salomatlik testini topshirishga tayyorlash nazarda tutib tuzilganligini aniqladik. Qayd qilinganlardan kelib chiqib tajriba-sinov sinflarimizda STT jismoniy madaniyatining eksperimental dasturini o'quvchini nazariy bilimlari, egallagan amaliy malakalardan ustunroq qo'yilishi bilan farqlanuvchi, o'zini asrash va avaylash madaniyati"ni shakllantirishga yo'naltirishga ustuvorlik berish bilan tuzdik.

Jismoniy mashqlar bilan ommaviy shug'ullanish, ommaviy sog'lomlashtirish mashqlari mashg'ulotlari hozirgi kundagi davlatimiz siyosatida mamlakat jismoniy madaniyatini, jismoniy tarbiyasi va ommaviy sportini ommalashtirishda o'quvchilarning ommaviy sog'lomlashtirish jismoniy madaniyati tadbirlari, jamiyatimizning bo'lajak a'zolarini jismoniy statusi, sovmatik salomatligini biologik yoshi bilan muvofiqligi, ijtimoiy hayotga tayyorgarligi darajasini baholash uchun zarur.

Maqsadimiz mamlakatimiz o'quvchilarini jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishga odatini shakllantirishda qo'llanadigan vositalar metodlar, tadbirlarini o'tkazish tajribalarini xorijiy tengqurlari bilan tahlilini qiyoslash, o'rganish bo'lib, natija sog'lomlashtirishning amaliy tadbirlari, mashg'ulotlari xorijliklarda nisbatan hilma-hil, ularga qatnashish erkinroq, lekin, ayrim mashg'ulotlar, masalan ommaviy musobaqalar (shanba, yakshanba

kunlaridagi ommaviy tadbirlari va mashg'ulotlari) majburiyligi bilan farqlanishini aniqladik⁹.

Masalan, Olmoniya, Farangiston, Italiya, Norvegiya va boshqa Evropa mamlakatlari hamda yaqin Hamdo'stlik mamlakatlarining tajribalari e'tiborga loyiqqligining guvohi bo'ldik. Ular kislorodga boy, hushmanzara, jamiyati a'zolarining barcha yoshdagilari uchun muvofiq bo'lgan, ko'ngilga ravshanlik, ruhiyatga ijobiy ta'sir qiluvchi tabiat quchog'i-soylar, ko'llar, dengizlarning qirg'oqlarida, davlat va xususiy sport sog'lomlashtirish maskanlari, salomatlik yo'lkalari va mashg'ulot vositalarini boyligi bilan nisbatan ajralib turishini aniqladik.

Masalan, yaqin Hamdo'stlik mamlakatlari Ukraina, Boliqtiq bo'yi mamlakatlarining tajribalari, ayniqsa, BeloRossiyada o'tgan asrning 60-yillaridan buyon amaliyotda foydalanilayotgan harbir shahar, tuman, harbir korxona, ishlab chiqarish muassasasi (ilk bor Gomel'shahri halq ta'limi bo'limi)ning "salomatlik yo'lkalari"ni qurish tashabbusi keyinchalik salomatlik yo'lklarining Butunittifoq konkursiga aylanishiga olib keldi. Jumladan mamlakatimiz o'quvchi talaba yoshlarining salomatlik yo'lklarini qurish tashabbusi ommalashdi¹⁰.

Hozirgacha bu tashabbus o'zining ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Havosi toza, daraxtlarga boy BeloRossiya o'rmonlarining salomatlik yo'lkalari, daryolar va ko'llar bo'yida mustaqil jismoniy madaniyat mashg'ulotlarini o'tkazish maskanlari, o'zini avaylash va asrash madaniyati maskanlariga aylantirilgan.

Tadqiqot davomida dissertant volantyor sifatida Farg'ona davlat universitetining jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti kafedrasini tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining ITD-4-157 raqamli davlat granti ilmiy guruhi tadqiqotchilari bilan maktab yoshidagilar harakat aktivligi (faolli- gi)ning me'yoriy normalarini aniqlash ilmiy guruhida sotsiologik tadqiqotlarida ishtirok etib, Viloyat umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari sutkaning 24 soatidan 9-10 soatini uyquga, 4-7 soatini maktab partasida o'tirish (o'qish uchun), 2-3 soatini uyda dars tayyorlash, 2-2,5 soatini uydagi ishlarga sarflashini qolgan taxminan 4-5 soat vaqtini televizor, kompyuter, bekorchilikga sarflab, vaqtni o'z xohishlariga ko'ra o'tkazishlarini aniqlaganlar¹¹.

Bunday "bebaho boyligni" – ya'ni, vaqtni o'zi xohlagan ish bilan shug'ullanishga sarflash va undan unumli foydalanish "harakat faolligi", "harakatlari me'yori", o'zining organizmi uchun "optimal harakatlanishning hajmi, miqdori"ni tanlay olish degan STT jismoniy madaniyati bilimlari va uning darajasi bilan bog'liq va ularni foydasini tushunishga borib taqaladi.

Afsuski, asrimizning dominant xususiyatlaridan eng ko'zga ko'rinadigani o'quvchi-yoshlarning kundalik turmush tarzida harakatlanishni me'yoriga e'tiborsizligi yoki ayrim holatlarda harakat faolligini chegaralanib qolishi, o'ynagani, shug'ullanish uchun sharoitni yaxshi emasligidir.

O'quvchilar 100 yil avval mehnat jarayonida sarflanadigan energiyani (akademik I.A.Berg) 96% mushaklar quvvati, kuchi hisobiga bajarilganligini

Июнь | 2025, 1-қисм

⁹ "ModeHEd – университетларда саломатликка оид фанларни модернизациялаш" халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Фарғона - 2018. 20-21.09.72.с.

¹⁰ Абдуллаев А. "Педагогические аспекты совершенствование внеклассной работы по физическому воспитанию в сельских школах". 13.00.01- теория и история педагогики. Диссертация на соиск. уч. степ.. кан. пед. наук. Ташкент - 1986, гл.2., 84 стр.

¹¹ Ханкельдиев Ш., Абдуллаев А. ва бошқалар умумий таълим мактаби ўқувчиларининг СТТ жисмоний маданияти : Услубий қўлланма, Фарғона нашр ёди. 2011 й. - 332 б.

bilmaydi. Hozirgi kunga kelib esa 99% insonning mehnat faoliyati mexanizmlar quvvati hisobiga bajarilmoqda. Gipodinamiya, gipokineziya, hajmi chegaralangan jismoniy yuklamalar, organizmning funktsional holatini intensiv holda o'chishiga sabab bo'lmoqda, agar, unga ruhiy passivlik ham qo'shilsa bormi, bu jarayon yanada tezlashayotganligini ilmiy-tadqiqotlar isbotlab bo'ldi.

Dastur talabiga ko'ra xarakatga o'rgatish; yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, tirmashib chiqish, sportning u yoki bu turi texnikasini o'zlashtirish tarzida o'qitishni, yo'lga qo'yish talabini qo'yimoqda. 2010 yilgacha umumta'lim maktablari uchun tavsiya qilingan jismoniy tarbiya fani dasturida yuqori sinfo'quvchilari uchun sport o'yinlarini to'rt turitavsiya qilingan. Ulardan 8-sinf dan boshlab faqat ikki turini o'qitish. majburiy qilib belgilangan. Bu keyinchalik o'quvchi Oliy o'quv yurtiga o'qishga kirganda yoki boshqa kasb sohibiga aylanganda dastur tavsiya qilgan ikki sport turidan birini tanlash va shug'ullanish imkoniyatini yuzaga keltirar edi. kunlik harakat faolligida foydalanadigan, umri davomida shug'ullanishi mumkin bo'lgan sport turi bo'lib qolishi mumkin bo'lar edi (Sobiq Ittifoq davrida yaxshi samara bergan).

Lekin 2014/2015 o'quv yilidan boshlab katta maktab yoshidagi o'quvchilarga fan dasturidagi sport o'yinlaridan (to'rt sport o'yinidan) faqat ikkitasini o'qitish ko'rsatmasi dastur mualliflari tomonidan nimagadir to'xtatildi. Maktabda yuqori sinfda uch yil sog'lomlashtirish sportning aniq turi bilan shug'ullanish keyinchalik o'quvchi umrining maktabdan so'ngi davrida o'quvchiligida shug'ullangan sport turi bilan mustaqil hayoti davomida shug'ullanish uchun odatni shakllantirgan bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaror. 2017 yil 3 iyun
2. "Sog'lom turmush tarzini keng tadbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020.30.10, PF-6099-sonli Farmoni
3. "Jismoniy madaniyat va sport sohasi kadrlarini tayorlash jarayonini takomillashtirish" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Farg'ona 2015, 208 s.
4. "Bolalar sporti". 22 (52)-son., 06.06.2017 yil 2-3 sahifalar. e.mail: bolalarsportiuz@umail/uz.)
5. S.Ya.Vaynbaum Jismonitsy tarbiya gigienasi., o'quv. qo'l. Toshkentn "O'QITUVCHI". 1988 y. 216 b.

Tojimatov Qobiljon Maxamadtoir o'g'li

Farg'ona "Temurbeklar maktabi" harbiy
akademik litseyi fizika fani o'qituvchisi

Telefon: +998916700932

qtojimatov@inbox.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika fani o'qitish jarayonlarida o'qitishning zamonaviy texnologiyalardan foydalanish usullarini o'qituvchiga beradigan afzalliklari yoritilgan.

Annotation. In this article, the advantages of using modern technologies in the process of teaching physics to the teacher are highlighted.

Аннотация. В данной статье выделены преимущества использования современных технологий в процессе обучения учителю физики.

Kalit so'zlar: Texnologiya, fizika, o'qitish, innovatsiya, simulyatsiya

Fizika ta'limida qo'llaniladigan texnologiya bizni orzu qilingan maqsadlarga yaqinlashtira oladimi? Shubhasiz, texnologiya fizika ta'limini yanada dolzarb, real hayot bilan ko'proq bog'lash va haqiqiyroq qilishga yordam berishi mumkinligi aniq ko'rsatildi. Yigirma birinchi asrning tubdan yangi axborot muhiti o'quv jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etish, yagona ta'lim axborotini ishlab chiqish kabi qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Kompyuterlashtirish zamonaviy ta'limni modernizatsiya qilishning asosiy bosqichlaridan biridir. Bu juda asosli, chunki yangi axborot texnologiyalari an'anaviy usullarga nisbatan bir qancha muhim afzalliklarni taqdim etadi. Zamonaviy kompyuter texnologiyalari bo'yicha o'quvchilar o'quv jarayonida yaratilgan eng yangi o'quv materiallarini o'qish imkoniyatiga ega. O'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish, albatta, ko'plab afzalliklarga ega.

Zamonaviy texnologiyalar fizikani o'rganishni takomillashtirish va qulaylashtirish imkonini beradi. Taqdimotlar, animatsiyalar va video materiallardan foydalanish yordamida o'qituvchi yangi mavzuni aniqroq tushuntira oladi. Taqdimot slaydlari vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi. Sinfda axborot texnologiyalaridan foydalanish tufayli o'qituvchi ilmiy filmlar, jadvallar, grafiklar va diagrammalar, jismoniy jarayonlar va hodisalarning animatsiyalari, texnik qurilmalar va eksperimental qurilmalarning ishi, fotosuratlar va boshqalarni o'quvchiga ko'rsata oladi va u tomonidan fizikani o'rganishga qiziqish rivojlanadi. Darsni g'ayrioddiy tarzda boshlash imkonini beruvchi taqdimotlar, masalan, eng so'nggi texnika yangiliklari bilan tanishish kabi usullar o'quvchilarni darsga bo'lgan munosabatini keskin yaxshilashga sabab bo'ladi.

Zamonaviy multimedia texnologiyalari juda katta imkoniyatlarga ega. O'quv amaliyotida o'quv axborot resurslarining deyarli barcha turlari va shakllaridan sezilarli darajada foydalanish vizual va audio axborot sifatini yaxshilaydi, u yorqinroq, rang-barang, dinamikroq bo'ladi. Bundan tashqari, elektron ta'lim resurslaridan foydalanish va kadrlar tayyorlashda zamonaviy telekommunikatsiyalarning afzalliklari vizual va audio yaratish usulini tubdan o'zgartiradi. An'anaviy vizual o'rganish vositalari ma'lum bir ob'ektni anglatadi. Endi dinamik talqin nafaqat real ob'ektlarning, balki ilmiy qonunlar, nazariyalar, tushunchalar va boshqalarning muhim xususiyatlariga aylanadi.

Tajribalar va namoyishlarsiz fizikani tushunish imkonsiz. Fizika eksperimental fandır. Ammo barcha tajribalarni o'quv laboratoriyalarda o'tkazish mumkin emas. Masalan, bu xavfli moddalar bilan tajriba o'tkazish yoki zarur asboblار bo'lmagan taqdirda. Bunday holda, yangi ma'lumotlar texnologiyalar yordamga keladi. Ular mavzuni o'rganishni bunday tajribalar bilan to'ldiradi. Kompyuter modeli yordami bilan biz nafaqat har qanday jarayonni ko'rib chiqa olamiz, balki jismoniy shartlar va parametrlarni ham o'zgartirishimiz mumkin. Kompyuterni modelini qo'llab-quvvatlash ba'zi jismoniy qurilmalar, hodisalar va hodisalarni yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Jismoniy ma'noni tushunish uchun zarur bo'lgan ko'plab o'zgaruvchilar va hodisalar mavjud. Oddiy sharoitlarda bunday hodisalarning paydo bo'lish mexanizmini tasavvur qilib bo'lmaydi. Masalan, ular elektronlar harakati, izotermik jarayonlar va boshqa jarayonlarni tushuntirish bu vazifani hal qilish bilan yechimga olib borishi mumkin. Jismoniy hodisalar va tajribaning jonlantirilgan namoyishlari yordamida. Kompyuter modellaridan foydalanishning bir qator afzalliklarini aniqlashimiz mumkin. Dars mavzusiga oid videoning mavjudligi tufayli siz tez cho'zilgan vaqtni boshqarishingi mumkin. Masalan, molekulalarning diffuziyasini o'rganish, isinish yoki kristallanish jismlari va boshqa ko'plab hodisalarda bu qo'l keladi.

Fizika fani o'qitish jarayonlarida o'qitishning zamonaviy texnologiyalardan foydalanish usullari o'qituvchiga quyidagi afzalliklarni beradi

- o'quvchilarning darsga va bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi;
- o'quv jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini kengaytirish;
- o'quvchilarning kompyuter savodxonligi darajasini oshiradi;
- o'quvchilarni zamonaviy texnologiyalariga qiziqishini oshiradi va shu asosida fan ularda fanni o'rganish hohishini kuchaytiradi;
- o'quvchilarning bilish qobiliyatini rivojlantiradi;
- o'quvchilarning tasavvuri va tafakkur darajasini oshiradi;
- dars sifatini yaxshilaydi.

Zamonaviy o'quvchi faqat hikoya va ma'ruzalardan ilhomlanmaydi. Ushbu ma'lumotni eslab qolishda texnologiyalar materialni almashtirishdan ko'ra uni to'ldirishi kerak. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish har qanday faoliyatni yanada ko'rinadigan qilish, turli xil ma'lumotlar bilan ishlash kabi qulayliklarni berishi mumkin. Biroq, ba'zi o'qituvchilar bu imkoniyatlardan ortiqcha foydalanishadi, buni fakt bilan oqlaydilar. Ba'zan shunday tuyuladiki, axborot texnologiyalari o'quv jarayoniga faqat ijobiy narsalarni olib keladi. Albatta, ko'p hollarda bu to'g'ri, lekin har bir tanganing ikki tomoni bor. Har bir o'qituvchi bilishi va har ikki tomonni hisobga olishi kerak. Ko'rinib turibdiki, zamonaviy jihozlar, dasturiy ta'minot, elektron ta'lim resurslaridan foydalanish o'qituvchiga yordam beradi, darslarni osonroq va qiziqarli qiladi. Ulardan foydalanishni o'ylangan o'qituvchi fikri oqilona bo'lishi kerak. Lekin shuni unutmaslik kerakki, axborot texnologiyalari har doim ham muammoning yechimi bo'la olmaydi, balki dono ustoz qo'lida yaxshi o'rganish vositasi bo'lib hizmat qiladi.

Adabiyotlar.

1. Albion, P., Jamieson-Proctor, R., & Finger, G. (2010). Auditing the TPACK competence and confidence of Australian teachers: The teaching with ICT audit survey (TWICTAS). Paper presented at the 21st International Conference of the

- Society for Information Technology & Teacher Education (SITE 2010), San Diego, California, United States.
2. Borich, G. D. (2007). Effective teaching methods: Research-based practice: Prentice Hall.
 3. Bryan, J. (2006). Technology for physics instruction. Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 6(2), 230-245.
 4. Buabeng, I. (2018). Physics classroom interactions: Teaching strategies and practices. Journal of Research in Science, Mathematics and Technology Education, 1(3), 311-328.
 5. Buabeng, I., & Ntow, D. F. (2010). A Comparison study of students' reasons/views for choosing/not choosing physics between undergraduate female non-physics and female physics students at University of Cape Coast. International Journal of Research in Education, 2(2), 44-53.

FIZIKA FANI O'QITISH TEXNOLOGIYASINI INNOVATSION USULLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH

Tojimatov Qobiljon Maxamadtoir o'g'li

Farg'ona "Temurbeklar maktabi" harbiy
akademik litseyi fizika fani o'qituvchisi

Telefon: +998916700932

qtojimatov@inbox.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika ta'limiga o'qitish texnologiyasi va boshqa o'quv innovatsiyalarini joriy etish hamda ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilishning muhim sabablari ko'rsatilgan.

Annotation. This article presents important reasons for introducing teaching technology and other educational innovations in physics education and integrating them into the learning process.

Аннотация. В этой статье представлены важные причины для внедрения технологий обучения и других образовательных инноваций в физическом образовании и их интеграции в учебный процесс.

Kalit so'zlar: Texnologiya, fizika, o'qitish, innovatsiya, simulyatsiya

Yangi texnologiyadan foydalanish yigirma birinchi asrda bizning hayot tarzimizga salmoqli ta'sir ko'rsatdi. Texnologiya aloqa, moliya, savdo, ta'lim va hatto sport o'yinlarida ham keng qo'llanilmoqda. Ta'limda texnologiya o'qitish va o'qitish usullarini o'zgartirish imkoniyatiga ega. Tez o'zgarishlar o'qituvchilardan o'quvchilarda malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, shuningdek, mustahkam ta'lim tizimini yaratishga olib keladigan o'qitish va o'qitishda innovatsiyalarni kiritish uchun texnologiyadan foydalanishga tegishli javobni talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchilarning darsda texnologiyadan qanday foydalanishiga qiziqish ortib bormoqda.

Har doim o'zgarib borayotgan yigirma birinchi asrda ta'lim oldidagi muammolar o'qitish va o'rganishga samaradorlik va qiymat qo'shadigan texnologik vositalarni qanday topish va ulardan foydalanishdir. Texnologiya kuchli vosita sifatida darsda chuqur va doimiy ta'sirga ega bo'lib, o'qituvchilarning o'qitish amaliyotini va o'quvchilarning o'quv jarayonlarini osonlashtirish orqali darslarni o'qitish usullarini o'zgartirishi mumkin. Samarali ta'lim va o'qitish uchun o'qituvchilar ham, o'quvchilar ham muammolarni hal qilish uchun ma'lumotlarga kirish, tartibga solish va baholash va amaliy g'oyalarni real dunyo sharoitida yangilash uchun yangi texnologiyalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishlarini talab qiladi. So'ngi yillarda zamonaviy kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq holda dars mashg'ulotlarni tashkil etishning innovatsion shakllari tobora ko'payib bormoqda.

Fan ta'limida texnologiyadan foydalanish targ'ib qilinadi, chunki texnologiya faol o'rganish imkoniyatlarini beradi, o'quvchilarga yuqori kognitiv darajalarda ishlashga imkon beradi, konstruktiv ta'limni qo'llab-quvvatlaydi. Texnologiya fanni o'qitishning tadqiqot va amaliy jihatlarini yaxshilaydi; maktab ishlarini ishlab chiqarishni tezlashtiradi va oshiradi; motivatsiya va faollikni oshiradi; tadqiqot va tajribalarni qo'llab-quvvatlaydi.

Ma'lumotlariga ko'ra, texnologiyani fanni o'quv jarayoniga integratsiya qilish uchun quyidagi standartlar ishlab chiqilgan.

- Texnologiya tegishli pedagogika bilan munosib ravishda fanga tadbiq etilishi kerak.
- Texnologiya o'quv fanining mazmuni kontekstida joriy etilishi kerak.
- Fanni o'qitish texnologiyani o'ziga xos xususiyatlaridan foydalanishi kerak.
- Texnologiya ilmiy qarashlarni yanada qulayroq qilishi kerak.

Ma'lumotlarda ta'kidlanishicha, texnologiya bilan har qanday yaxshi o'qitishning markazida uchta asosiy komponent mavjud: tarkib, pedagogika va texnologiya, shuningdek, ular o'rtasidagi va o'rtasidagi munosabatlar. Texnologik, pedagogik va mazmunli integratsiyaga hozir e'tibor qaratilayotgan bo'lsada, o'qituvchilar ushbu komponentlarni o'z ta'limlarida, ayniqsa dunyomizning bu qismida integratsiyalashganligini ko'rsatadigan dalillar kam. Ma'lumotlariga ko'ra, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar texnik vositalarni sotib olishga e'tibor qaratmoqdalar, bu uskunalar maktablarda qanday qo'llanilishiga emas, balki maktablarda o'rnatishga ko'proq e'tibor berishadi. Ular ta'lim muassasalariga faqat texnologiyani olib kirish uning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun yetarli emasligini ta'kidlaydilar. Muhimi, o'qituvchilar o'z darslarida texnologiyadan qay darajada foydalanadilar Texnologiyani pedagogika va mazmunga integratsiya qilish uchun o'qituvchilar o'zlari o'rgatadigan fan mazmuni va texnologiyani qo'llash orqali ushbu mavzuni qanday o'zgartirish mumkinligi haqida bilimga ega bo'lishlari kerak va aksincha, aniq fanlarni o'qitish muayyan texnologiyadan foydalanish natijasini qanday o'zgartirishi mumkinligini bilishlari kerak.

O'qituvchilar sinfda texnologiyani samarali integratsiya qilish uchun o'z ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan yondashuvlardan biri bu texnologiya, mazmun va pedagogikani uyg'unlashtirish uchun kasbiy rivojlanishning turli bosqichlarida ishlashdir. Ko'pgina tadqiqotchilar fizikani o'qitishda texnologiya muhim ahamiyatga ega ekanligini qabul qiladilar.

O'quvchilarning fizikaga qiziqishi yo'qligi va yomon ishlashning asosiy omillari o'qituvchilarga bog'liq. Bir qator xalqaro olimlar ta'kidlashicha, fizika fani o'qituvchilari standart muammolarni hal qilish va eslab qolish orqali o'rganishga asoslangan an'anaviy o'qitish yondashuvlariga amal qiladilar. Bu omillardan asosiysi o'qituvchi omili edi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'rta maktab darajasida fanga qiziqish pasaygan, chunki mavzu ularga yomon taqdim etilgan. Tadqiqotda ishtirok etgan fizika fani o'qituvchilari ham o'quvchilarning qiziqish darajasi pastligining sabablaridan biri yomon o'qish ekanligini tan olishdi. Fizika o'qituvchilari qanday pedagogik yondashuvlardan foydalanadilar va ular texnologiyani o'qitishga kiritadimi yoki yo'qmi, bu qanday texnologiya ekanligi aniq emas. Aynan shu asosiy muammo va bu muammo quyidagi savollarni keltirib chiqaradi.

O'quvchilar va o'qituvchilarning fizika darsida texnologiyadan foydalanish haqidagi tasavvurlari qanday?

- Fizika o'qitishda qanday texnologiya mavjud?
- Fizika o'qituvchilari qanday pedagogik yondashuvlardan foydalanadilar?

Fizika ta'limiga texnologiya va boshqa o'quv innovatsiyalarini joriy etishning eng muhim ikkita sababi

- 1) o'quvchilarning fizikadan bilim olish qobiliyatini oshirish
- 2) o'quvchilarning fizika faniga bo'lgan munosabatini yanada yaxshilashdir

Fizikani o'qitish uchun eng keng tarqalgan texnologiyalar kitoblar, bo'r, oq doska, jadvallar, laboratoriya jihozlari va ma'lum darajada kompyuter texnikasi va dasturiy

ta'minot ekanligiga o'quvchilar va o'qituvchilar ham rozi. Laboratoriya uskunalari kabi fanni o'qitish uchun mavjud bo'lgan ushbu umumiy texnologiyalar analog va an'anaviy xususiyatga ega bo'lib, ular fanni o'qitish uchun emas, balki fan bilan shug'ullanish uchun mos keladi. Biroq, o'qituvchilar va o'quvchilar tomonidan e'lon qilinganidek, kompyuterlar bilan ishlaydigan simulyatsiyalar va videolar fizikani o'qitishda eng kam qo'llaniladigan texnologiyalardan biri edi. Shuning uchun ba'zi o'qituvchilar sinflarda fizikani o'rgatish uchun video va simulyatsiya emas, balki taqdimot dasturidan foydalanishlari mumkin. Bu shuni anglatadiki, o'quvchilar fizikani o'qitish uchun simulyatsiyalar, modellar, animatsiyalar va videolar kabi raqamli texnologiyalar talab qiladi.

Shunday ekan aytish mumkinki, fizikani o'qitishning ustun usullari bu savollar va javoblar va namoyish usullari. Ushbu usullar maktablarda keng tarqalgan texnologiyalar bo'lgan kitoblar va laboratoriya uskunalari kabi an'anaviy texnologiyalarga mos kelishi mumkin. Maktablar jihozlangan laboratoriyalarga ega bo'lishi mumkin, ammo har bir o'quvchining ishi uchun yetarli bo'lmasligi mumkin, shuning uchun o'qituvchilar ushbu ilmiy asboblarni bilan birgalikda savol-javob va namoyish usullaridan foydalanishlari kerak. Fizika darsidagi tushunchalar va qonunlarni namoyish etish kabi o'qitishga yo'naltirilgan ushbu yondashuvlar fizikani ko'plab o'quvchilar uchun qiziqarli qiladi. Ammo hozirda fizika darslarida o'qituvchilarga yo'naltirilgan yondashuvlar va bo'r va nutq ko'rsatmalari ustunlik qiladi. Ko'pgina tadqiqotchilar, agar muammolarni hal qilish uchun modellashtirish, animatsiyalar va simulyatsiyalarni o'z ichiga olgan o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanilsa, fizikani o'rganish yanada qiziqarli bo'lishini ta'kidladilar.

Ko'rganingizdek, o'qituvchilar fizikani o'qitishda foydalanadigan umumiy texnologiyalar o'quvchilarning mavzuga qiziqishini uyg'otmaydigan jadvallar kabi an'anaviy turlardir. Fizika o'qituvchilari kamdan-kam hollarda fizikani o'qitishda zamonaviy raqamli texnologiyalar shaklini kiritadilar. Shuning uchun o'qituvchilar o'quvchilarga berilgan tushunchalar yoki ko'nikmalarni yaxshi tushunishlari uchun darslarni o'tkazishda o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanishlari tavsiya etiladi. Fizika o'qituvchilari ushbu tadqiqotda ko'rsatilganidek, darslarni o'tkazishda ma'ruza usulidan foydalanishdan qochishlari kerak. Bundan tashqari, fizika o'qituvchilariga o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadigan video va simulyatsiyalar kabi zamonaviy va raqamli texnologiyalarni birlashtirish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar.

- 1 Borich, G. D. (2007). Effective teaching methods: Research-based practice: Prentice Hall.
- 2 Bryan, J. (2006). Technology for physics instruction. Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 6(2), 230-245.
- 3 Buabeng, I. (2018). Physics classroom interactions: Teaching strategies and practices. Journal of Research in Science, Mathematics and Technology Education, 1(3), 311-328.
- 4 Buabeng, I., & Ntow, D. F. (2010). A Comparison study of students' reasons/views for choosing/not choosing physics between undergraduate

female non-physics and female physics students at University of Cape Coast. International Journal of Research in Education, 2(2), 44-53.

- 5 Jamieson-Proctor, R., & Finger, G. (2010). Auditing the TPACK competence and confidence of Australian teachers: The teaching with ICT audit survey (TWICTAS). Paper presented at the 21st International Conference of the Society for Information Technology & Teacher Education (SITE 2010), San Diego, California, United States.

НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ (Международные программы оценки)

Д.Ю.Махмудова

Преподаватель кафедры педагогики, КГУ

Tel: +998(91)140-11-55

Аннотация: Внедрение современных педагогических технологий в образование, использование нетрадиционных методов в образовании является важным фактором повышения качества и эффективности знаний.

Ключевые слова: творческое мышление, вербальное общение, ораторское искусство, конкурс, мастерство, пересказ.

В наше время от учителей требуется досконально овладеть предметами преподавания на всех ступенях системы образования. Для этого на каждой ступени обучения необходимо досконально владеть родным языком, обучать правильной, выразительной речи, творческому мышлению, которое является основным предметом. Такие знания дают глубокие знания по всем предметам, выразительную упорядоченную речь и творческое мышление. Для решения этой задачи совершенствование методики обучения, выбор наиболее подходящего метода, внедрение современных педагогических технологий в образование, особенно использование нетрадиционных методов в образовании повышает качество и эффективность знаний.

Известно, что нетрадиционные методы формируются в процессе творчества педагогов, досконального знания своего предмета и преподавания его наиболее удобными и современными методами. То есть преподаватель использует нетрадиционный метод для того, чтобы творчески исследовать привычные традиционные методы, впитывать новые методы в соответствии со своими требованиями, и следить за тем, чтобы ученики учились самостоятельно.

Использование нетрадиционных методов в процессе преподавания дисциплин в педагогической системе позволяет повысить качество и эффективность образования. В процессе выполнения упражнений на уроках родного языка можно выполнять различные действия, такие как чтение, письмо, мышление, говорение, пересказ и тому подобное. Также в рамках темы можно использовать соревнования, соревнования, игры рабочей силы и так далее. При этом больше времени тратится на обучение, доказательство, объяснение. Вовлеченность учеников повысится, и благодаря этому можно будет достичь более высоких результатов в образовании. Потому что физические упражнения – это процесс обучения, который укрепляет мастерство. В этих упражнениях руководство и контроль деятельности учителя является отдельным процессом. Но самым важным аспектом контроля над знаниями и деятельностью является самоконтроль

Вербальная коммуникация включает в себя словесные действия, такие как говорение, говорение, говорение, ответы на вопросы. Устная речь в коммуникации – это слово, которое объясняет новую информацию на основе концепций, известных как учителю, так и учащемуся. В этом процессе внимание учащихся

осуществляется через деятельность по логическому мышлению, запоминанию услышанного, вспоминанию, таким как слух, аудирование, понимание, понимание, анализ, сравнение, обобщение. При этом у ученика повышается интерес, способности и талант. Желание знать усиливается. Для этого учителя родного языка и литературы должны вовлекать учеников, уделяя при этом внимание системности, пониманию и любознательности слова, ведь на более высоком уровне каждый интересный урок снижает слух ученика

Поэтому необходимо проводить сессию вопросов и ответов со студентами и обмениваться с ними идеями во время урока. Например, учитель организует тему урока по нескольким планам, после каждого плана проводится соответствующая сессия вопросов и ответов, использование демонстраций, решение некоторых задач, выбор задач и т.д., предоставляет учащимся возможность продумать поиск внутри темы. В ходе занятия особое внимание уделяется организации проблемных ситуаций. Когда создается проблемная ситуация, ученик может отвечать на вопросы, анализировать факты, обмениваться мнениями, иметь положительную реакцию на урок, тему. У учащихся повысится энтузиазм к участию в уроке, добродушие, поиск решений той или иной проблемы

Одним из факторов, определяющих овладение наукой в ходе урока, являются современные технологии. Создание и внедрение умных устройств используется и в школах, например, создан умный звонок и различные датчики для измерителей температуры в помещении. Кроме того, мы можем создать современные учебные помещения в зависимости от устройства обнаружения вибрации земли, фотоэлектрического преобразователя, термоэлектрического преобразователя. И использование облачных технологий для хранения данных стало очень полезным.

Это выгодно, чтобы ученик не отвлекался на другие ситуации и повышалось качество обучения. Для этого мы предлагаем следующее:

- внедрение технологий моделирования в учебный процесс, так как у студентов не хватает фантазии;
- создание рабочего процесса и отображение результата в виртуальных кейсах, где нет возможности использовать технические устройства на уроках;
- проведение анализа на основе моделируемых объектов;
- выводить их в процессе работы с химическими веществами;
- использование живой природы и моделей на уроках биологии;
- А на уроках географии можно неплохо использовать карты и созданные модели городов

Аквариумный метод: здесь 5-6 участников вместе с ведущим сидят в форме круга. Они «рыбы». Остальные члены группы сидят (или стоят) вокруг них. Они «рыбаки». Члены ближайшего круга («рыбы») активно обсуждают предложенный учителем вопрос. «Рыбаки», с другой стороны, наблюдают и вступают в процесс, когда их интересует мнение любого читателя, обсуждающего вопрос: они добавляют, они задают вопросы, они уточняют. Тогда ум «рыбака» должен стоять рядом с интригующей его «рыбой». После того, как обсуждение одной проблемы (вопроса) закончено, участники меняются местами (те, кто был вне круга, теперь садятся в круг). Желательно, чтобы все участники были рассажены по кругу.

Круги использования. Он используется в процессах обучения естественным и точным наукам. Преимущества. Позвольте участникам обмениваться идеями в

неформальной обстановке, выразить свою точку зрения на решение той или иной проблемы (вопроса). Позволяет свободно присоединяться к процессу обсуждения и выходить из него. Развивает аналитическое мышление, концентрацию внимания и наблюдательность. Развивает технику речи и обратной связи.

Трудности. В процессе активного участия всех учащихся в обсуждении проблемы могут возникать споры, конфликты. Поэтому преподаватель должен быть хорошо подготовлен и знать методы, которые не дают возникнуть сильным противоречиям

На нетрадиционном уроке потребность во времени определяется тем, что большая часть времени урока тратится на выполнение учащимися самостоятельных заданий, обмен идеями, размышление, высказывание и отстаивание своих выводов, на традиционном уроке большая часть времени урока тратится на объяснение учителем, анализ, разъяснение заданий, контроль усвоения. Нетрадиционные типы уроков повышают эффективность урока и помогают вызвать устойчивый интерес к учебной работе и сохранить лучшие программные материалы

Список литературы:

1. Минаматов, Ю. Е. У. (2021). ПРИМЕНЕНИЕ МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ТЕХНОЛОГИЯХ. Научный прогресс, 2(8), 911-913.
2. Охунов, М., (2021). Применение инновационных проектов в информационных системах. Европейский журнал безопасности и стабильности жизни (2660-9630), 11, 167-168
3. Ibragimovna, Tuhtasinova Munira. "Scientific-theoretical and Practical Basis of Improving the Mechanisms of Using International Assessment Programs for Increasing Educational Efficiency (Based on the Pirls International Assessment Program)." *European Journal of Humanities and Educational Advancements* 3.12 (2022): 127-129.
4. Tuxtasinova, M. I., & Abdullayeva, N. E. (2023). INCREASING AND IMPROVING READING LITERACY.(PIRLS). In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 1).
5. To'xtasinova, M. I., & qizi Po'latova, M. D. (2022). XALQARO BAHOLASH DASTURLARI (PIRLS) NING O 'QUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 19).
6. Тухтасинова, Мунира Ибрагимовна, and Камола Ахмадалиевна Кулдашева. "ПРОГРАММЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОЦЕНКИ." ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИННОВАЦИЯ, ФАН ВА ТАЪЛИМ 10-ҚИСМ: 17.

EMOTSIYALARNING SHAXS FAOLIYATIGA TA'SIRI BORASIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARI QIYOSIY TAHLILI

Dostanova Kamola Alisher qizi

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Telefon: +998973401239

E-mail: kamola.dostanova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada emotsiyalarning shaxs faoliyatiga ta'sir etuvchi psixologik mexanizmlari har tomonlama tahlil qilingan. Tadqiqotda emotsiyalarning inson motivatsiyasi, kognitiv jarayonlari, qaror qabul qilish qobiliyati va ijtimoiy munosabatlariga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganilgan. Shuningdek, ijobiy va salbiy emotsiyalarning ish samaradorligi, shaxsiy rivojlanish va muomala madaniyatiga bo'lgan ta'siri psixologik nazariyalar va empirik ma'lumotlar asosida yoritilgan. Emotsional barqarorlik va emotsiyalarni boshqarish ko'nikmalarining rivojlanishi shaxsning umumiy psixologik holatini yaxshilashga xizmat qilishi ta'kidlangan. Maqola natijalari emotsiyaviy ong va emotsional intellektni rivojlantirish orqali shaxs faoliyatini yanada samarali tashkil etish imkoniyatlarini ochib beradi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim, kadrlar boshqaruvi, psixologik maslahat va shaxsiy rivojlanish sohalarida qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: emotsiyalar, psixologik mexanizmlar, shaxs faoliyati, emotsional intellekt, motivatsiya, kognitiv jarayonlar, emotsional barqarorlik, psixologik holat, qaror qabul qilish, ijtimoiy munosabatlar

Psixologiya fan tarmoqlari jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi davrda psixologiya nazariyalari va tarixini yanada chuqurroq tadqiq etish dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Emotsiyalar shaxs shakllanishida ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil ekanligini inobatga olgan holda sharq va g'arb allomalari qarashlaridagi o'xshashlik hamda farqlarning qiyosiy tahlili fan rivojlanishi uchun ulkan ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Sharq mutafakkirlari emotsiyalarning shaxs hayotiga ta'sir qilishi aql, iroda, nafosat, jismoniy sog'liq va ichki huzur kabi omillar orqali boshqarilishi mumkinligini ta'kidlaganlar. Bugungi zamonaviy psixologiya ham bu qarashlarni tasdiqlaydi va ko'plab tadqiqotlar bu mexanizmlarning samaradorligini isbotlamoqda. Sharq mutafakkirlarining emotsiyalar haqidagi qarashlari hozirgi zamon psixologiyasidagi kognitiv, neyrobiologik va ijtimoiy emotsiya nazariyalari bilan uyg'un keladi. Quyida ularning fikrlari zamonaviy ilmiy yondashuvlar bilan solishtirilgan.

1. Emotsiyalar va aqlning o'zaro bog'liqligi sharq mutafakkirlarining asarlarida quyidagicha aks etgan:

Al-Farobiy inson aqliy va hissiy jihatdan uyg'unlikka erishishi kerakligini ta'kidlagan. Uning fikricha, inson nazariy aql (fikrlash) va amaliy aql (axloq) orqali his-tuyg'ularini boshqarishi mumkin.

Ibn Sino esa emotsiyalarni aql bilan tartibga solish orqali inson salomatligi va ichki tinchligini ta'minlash mumkinligini aytgan.

Hozirgi zamon emotsiya nazariyasi bilan bog'laydigan bo'lsak, bu fikrlar Lazarusning Kognitiv Baholash Nazariyasi bilan mos keladi. Lazarusga ko'ra, emotsiyalar insonning vaziyatni ongli ravishda baholashi natijasida paydo bo'ladi. Inson o'z his-tuyg'ularini fikrlash va muhitni anglash orqali boshqarishi mumkin.

◆ O'xshashlik: Al-Farobiy va Ibn Sinoning fikrlari emotsiyalarni ongli baholash orqali boshqarish mumkinligi haqidagi zamonaviy nazariya bilan bir xil.

2. Emotsiyalar va Jismoniy Sog'liq o'rtasidagi Aloqa

Sharq mutafakkirlarining qarashlari: Ibn Sino emotsiyalar (xususan, stress, qo'rquv va g'am) insonning sog'lig'iga ta'sir qilishini yozgan va ularni davolash uchun musiqa terapiyasi, tabiat bilan muloqot va turmush tarzini takomillashtirishni tavsiya qilgan. Beruniy esa musiqa va tabiat inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan. Emotsiya nazariyalari bilan bog'laydigan bo'lsak, bu fikrlar James-Lange Nazariyasi va Psixosomatik Tibbiyot bilan bog'liq. James-Lange Nazariyasiga ko'ra, emotsiyalar birinchi navbatda jismoniy reaksiyalar orqali namoyon bo'ladi (masalan, yurak urishi tezlashsa, qo'rquv paydo bo'ladi). Psixosomatik tadqiqotlar esa stress va salbiy emotsiyalar jismoniy kasalliklarga olib kelishi mumkinligini tasdiqlaydi.

◆ O'xshashlik: Ibn Sino va Beruniyning emotsiyalar va sog'liq o'rtasidagi bog'liqligi haqidagi qarashlari zamonaviy psixosomatik tadqiqotlarga juda mos keladi.

3. Emotsiyalar va Ijtimoiy Muhitning Ahamiyati

Sharq mutafakkirlarining qarashlari

Yusuf Xos Hojib shaxsning his-tuyg'ulari jamiyatdagi o'zaro munosabatlar orqali shakllanishini ta'kidlagan. Unga ko'ra, odob-axloq, hurmat va muloqot emotsiyalarning ijobiy yoki salbiy bo'lishiga ta'sir qiladi. Alisher Navoiy ham muhabbat, do'stlik va rahm-shafqat kabi hissiyotlar inson hayotining muhim qismi ekanligini yozgan.

Hozirgi zamon emotsiya nazariyasi bilan bog'lanishi

Bu qarashlar Schachter-Singerning Ijtimoiy Kontekst Nazariyasi bilan mos tushadi. Bu nazariyaga ko'ra, inson emotsiyalarini atrof-muhit va ijtimoiy signal (boshqa odamlarning reaksiyalari) orqali tushunadi. Shuningdek, Golemanning Emotsional Intellect Nazariyasi ham emotsiyalarni boshqarishda ijtimoiy ong muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

◆ O'xshashlik: Yusuf Xos Hojib va Navoiy fikrlari zamonaviy emotsional intellekt nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, his-tuyg'ularimiz ijtimoiy muhit va odamlar bilan aloqalarimiz orqali shakllanishini ko'rsatadi.

4. Emotsiyalar va ichki huzurga erishish. Sharq mutafakkirlarining qarashlari

Jaloliddin Rumiy inson o'z ichki olamini anglab, meditatsiya va tafakkur orqali tinchlikka erishishi mumkinligini ta'kidlagan.

Al-G'azzoliy esa qalb pokligi va ruhiy tarbiya inson hissiyotlarini boshqarishda muhim rol o'ynashini yozgan.

Hozirgi zamon emotsiya nazariyasi bilan bog'lanishi. Bu qarashlar Mindfulness (Ongli Hushyorlik) va Stressni Boshqarish Nazariyalari bilan mos keladi. Jon Kabat-Zinnning Mindfulness (Ongli hushyorlik) nazariyasi meditatsiya va diqqatni jamlash orqali stress va salbiy emotsiyalarni kamaytirish mumkinligini ko'rsatadi.

Self-Regulation Theory esa odam o'z hissiyotlarini ichki anglash va o'zini nazorat qilish orqali boshqarishi mumkinligini tushuntiradi.

◆ O'xshashlik: Rumiy va Al-G'azoli ta'kidlagan ichki hushyorlik va huzur zamonaviy psixologiyada mindfulness va o'z-o'zini boshqarish metodlari sifatida keng qo'llaniladi. Sharq mutafakkirlarining emotsiyalar haqidagi qarashlari zamonaviy psixologik nazariyalar bilan kuchli bog'liqlikka ega.

Al-Farobiy va Ibn Sino – Kognitiv Baholash Nazariyasi (Lazarus)

Ibn Sino va Beruniy – Psixosomatik Tibbiyot va James-Lange Nazariyasi
Yusuf Xos Hojib va Navoiy – Ijtimoiy Kontekst Nazariyasi va Emotsional Intellect
Rumi va Al-Gʻazoli – Mindfulness va Stressni Boshqarish Nazariyalari
Sharq tafakkuri va zamonaviy fan oʻrtasidagi ushbu oʻxshashliklar ularning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Emotsiyalar insonning kundalik hayoti va faoliyatida muhim oʻrin tutadi. Ular shaxsning motivatsiyasi, qaror qabul qilish jarayoni, xatti-harakati va kognitiv jarayonlariga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Xulosa qilganda, emotsiyalarning psixologik mexanizmlarini quyidagi asosiy yoʻnalishlarda tushuntirish mumkin:

1. Motivatsion mexanizm. Emotsiyalar shaxsning faoliyatga boʻlgan munosabatini shakllantiradi va uni ragʻbatlantiruvchi yoki cheklovchi omil sifatida namoyon boʻladi. Ijobiy emotsiyalar (quvonch, qiziqish, zavq) motivatsiyani oshirib, insonni faol harakat qilishga undaydi.

Salbiy emotsiyalar (qoʻrquv, xavotir, afsus) esa baʼzan harakatdan toʻxtatishi, baʼzan esa ehtiyotkorlik va masʼuliyat hissini oshirib, muvaffaqiyatga erishishga yordam berishi mumkin.

2. Kognitiv mexanizm. Emotsiyalar insonning fikrlash jarayonlariga, eʼtibor va xotira faoliyatiga taʼsir koʻrsatadi. Kuchli emotsional holatlar qaror qabul qilish jarayoniga taʼsir qilib, insonni tezkor yoki chuqur oʻylangan qaror qabul qilishga majbur qiladi. Ijobiy emotsiyalar ijodkorlikni va yangi gʻoyalarni oʻylab topish qobiliyatini oshiradi, salbiy emotsiyalar esa muammolarni tahlil qilishga va ehtiyotkor boʻlishga undaydi.

3. Fiziologik mexanizm. Emotsiyalar organizmning fiziologik jarayonlariga taʼsir qiladi. Stress yoki qoʻrquv holatida organizm “kurash yoki qochish” reaksiyasiga oʻtadi: yurak urishi tezlashadi, mushaklar taranglashadi, qon bosimi oshadi. Ijobiy emotsiyalar esa boʻshashish, dam olish va stressni kamaytirish imkonini beradi.

4. Xulq-atvor mexanizmi. Emotsiyalar shaxsning jamiyatdagi oʻzini tutish uslubiga taʼsir qiladi. Baʼzi emotsiyalar (sevgi, hamdardlik, hurmat) ijtimoiy aloqalarni mustahkamlasa, boshqalari (gʻazab, adovat, hasad) esa nizolarga sabab boʻlishi mumkin.

5. Oʻz-oʻzini boshqarish va moslashuv mexanizmi. Shaxs oʻz emotsiyalarini boshqarish orqali faoliyatini samarali tashkil etishi mumkin. Emotsional intellekt yuqori boʻlgan insonlar oʻz his-tuygʻularini nazorat qila oladi va stress bilan yaxshiroq kurashadi. Emotsiyalarni anglash va nazorat qilish qobiliyati insonning turli hayotiy vaziyatlarga moslashuvchanligini oshiradi.

Xulosa. Emotsiyalar shaxs faoliyatining muhim tarkibiy qismi boʻlib, ular motivatsiya, fikrlash, fiziologiya va xulq-atvorga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Ularni toʻgʻri boshqarish shaxsning muvaffaqiyatga erishishida muhim ahamiyatga ega. Yuqoridagi tahlillar shuni koʻrsatadiki, emotsiyalar shaxs faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi va ularning taʼsiri psixologik mexanizmlar orqali namoyon boʻladi. Emotsional holatlar insonning fikrlash jarayoni, qaror qabul qilishi, motivatsiyasi hamda ijtimoiy munosabatlariga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Ijobiy emotsiyalar faoliyat samaradorligini oshirsa, salbiy emotsiyalar esa uni sekinlashtirishi yoki izdan chiqarishi mumkin. Shuning uchun emotsiyalarning tabiati va ularni boshqarish mexanizmlarini oʻrganish, shaxsiy rivojlanish hamda professional muvaffaqiyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda emotsiyalarning individual farqlarga koʻra qanday taʼsir koʻrsatishini chuqurroq oʻrganish maqsadga muvofiq boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург: Питер.(2001).
2. Изард, К. Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер.(2000).
3. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Наука.(1977).
4. Симонов, П. В. Эмоциональный мозг. Москва: Наука.(1981).
5. Ekman, P. Basic Emotions. In T. Dalgleish & M. Power (Eds.), Handbook of Cognition and Emotion (pp. 45-60). John Wiley & Sons. (1999).
6. Lazarus, R. S. Emotion and Adaptation. Oxford University Press.(1991).

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH JARAYONIDA ART-TERAPIYANING AHAMIYATI

Masharipova Nodira Baxodirovna,

Yangibozor tumani "Inson ijtimoiy
xizmatlar markazi" psixologi

Telefon: +998977910176

nodirabaxadirona1@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarga psixologik xizmat ko'rsatish jarayonida art-terapiyaning asosiy maqsadi, turlari, roli va va ularning kelgusidagi kasbga tayyorgarlik hamda oila a'zolariga ko'makchi bo'lib yetishishidagi ahamiyati keng yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Art terapiya, ijtimoiy psixologik xizmat, san'at, imkoniyati cheklangan bolalar, terapevtik maqsad, ijodkorlik, izoterapiya, ertak terapiyasi, badiiy qobiliyat.

Art-terapiya inglizcha art - "san'at", terapiya - "davolash" degan ma'noni bildirib, asosan, san'at va ijodkorlikdan foydalanish orqali shaxsga psixo-emotsional ta'sir ko'rsatuvchi psixoterapiya hamda psixologik korreksiyaning yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Art-terapiyaning asosiy maqsadi deganda o'zini himoya qilish va o'z-o'zini anglash qobiliyatini rivojlantirish orqali ruhiy holatni uyg'unlashtirmoq nazarda tutiladi.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan voyaga yetmagan bolalarga ijtimoiy psixologik xizmat ko'rsatish orqali ularni kelgusi hayotga tayyorlash, kasbga o'rgatish, oila a'zolariga ko'makchi bo'lishga o'rgatish - biz kabi psixologlarning bugungi kundagi dolzarb vazifalaridan biridir. Bu borada yurtimizda ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2023-yil 1-iyundagi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-yanvardagi 46-sonli "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori ham shular jumlasidandir. Ushbu qarorlarda imkoniyati cheklangan bolalarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash masalasi aniq belgilab berilgan. Va bu islohotlarni amalga oshirish borasida biz psixologlar uchun imkoniyati cheklangan bolalarga ijtimoiy psixologik xizmat ko'rsatish jarayonida art-terapiyadan foydalanish aynan maqsadga muvofiqdir. San'atdan terapevtik maqsadlarda foydalanishning ahamiyati shundaki, muhabbat, nafrat, g'azab, xafaqonlik, qo'rquv, quvonch va boshqa shu kabi tuyg'ulardan ramziy ravishda ifodalash va o'rganish uchun foydalanish mumkin. Art-terapiyaning turli xil turlari mavjud:

1. Izoterapiya. Bu - tasviriy san'atga asoslangan chizma terapiyasi. O'qish va ijtimoiy moslashishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar va o'smirlar o'rtasida nevroitik va psixomatik kasalliklarni aniqlash va tuzatish uchun keng foydalaniladi. Bu jarayon rasm chizgan insonning hissiy holatini ifodalaydi.
2. Biblioterapiya. Bu ertak terapiyasi, ya'ni badiiy kompozitsiya va badiiy asarlarni ijodiy o'qish yoki yaratish.

3. Musiqa terapiyasi.
4. Drama terapiyasi.
5. Raqs terapiyasi.
6. Qo‘g‘irchoq terapiyasi.
7. Qum terapiyasi.
8. Fototerapiya.
9. O‘yin terapiyasi.
10. Haykal terapiyasi va h.k.

Art-terapiya texnikasi insonning ichki “men”i mazmuni, u chizgan rasmlari, haykaltaroshlik qilganda loydan yasagan narsalar tasvirlari, suratga olgan vizual fotolavhalarida, yasagan modellarida aks etdi, degan xulosaga asoslanadi. Bunda psixikaning holati o‘zgarib boradi.

Art-terapiyaning faol turlariga asosan rasm solish, har xil modellar yasash, qo‘shiq kuylash, raqsga tushish, kollajlar yaratish kabilar kiradi. Turli ranglardan foydalanib dekorativ rasmlar bilan ishlash imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarning ijodkorligini oshiradi hamda tasavvurini rivojlantiradi. Bu orqali bola atrofidagi yuz berayotgan voqea-hodisalarni anglashga urinadi. Haykaltaroshlik qilish, loydan har xil narsalar yasash hamda qumdan qasr va saroylar qurish ularda yaratuvchanlik, buyodkorlik hissini shakllantiradi. Turli buyumlarga bezaklar, dekotratsiyalar qilish ularda dizaynerlik mahoratini oshiradi. Qo‘g‘irchoq terapiyasi yordamida atrofidagi odamlar va hayvonlar haqidagi tasavvuri va duyoqarashi kengaytiriladi. Ertak-terapiya usulini qo‘llash orqali ularning majoziy tafakkuri, fantaziyasi, nutq qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash mumkinki, imkoniyati cheklangan bolalarga ijtimoiy psixologik xizmat ko‘rsatish jarayonida art-terapiya usullaridan keng foydalanish ularning nafaqat badiiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki ham jismoniy, ham intellektual qobiliyatlari shakllantirilishida ham katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2023-yil 1-iyundagi farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-yanvardagi 46-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olishlarini tashkil etish va ularni reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarori.
3. Zarifova, D.O. (2023).Ranglarning fazoviy birikmalari va xususiyatlari. Educational Research in Universal Sciences, 2(5).159-162.
4. <https://inlibrary.uz.article.view>
5. <https://uz.wikipedia.org.erkim ensiklopediya>

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ САМОСОЗНАНИЯ

Д.Ю.Махмудова

Преподаватель кафедры педагогики, КГУ

Tel: +998(91)140-11-55

Аннотация: В статье рассматриваются важные факторы, способствующие самоосознанию учащихся младших классов школьного и старшего школьного возраста: социальная сознательность, социальная активность.

Ключевые слова: социальная реальность, самосознание, социальная активность, общественное сознание, нравственные нормы, духовное совершенство, образ «Я»

Человек является активным участником и творцом социальной реальности. Человек является главной движущей силой в развитии общества, является главным субъектом в деятельности, связанной со структурой общества, его экономическим и духовным развитием, полноценным обеспечением интересов человека и способствует развитию общества с учетом его духовного, образовательного и экономического обеспечения, а это значит, что человек осознает себя в обществе, ассимилирует его среди молодежи, вносит свой вклад в развитие общества духовно в соответствии с мировыми требованиями выделяется на фоне других существ. Поэтому было высказано мнение, что главным предметом развития общества является отношение человека к духовности, самосознание, вдумчивое осмысление идей патриотизма.

Поскольку самовосприятие индивида является важной основой социальной деятельности, оно также входит в круг философских концепций. Причина этого в том, что самосознание индивида является характеристикой человека с социальным сознанием. Иными словами, самосознание индивида является продуктом общественного сознания

Самосознание – это процесс знакомства человека как личности, осознание его физических и умственных способностей, поступков и мотивов, отношения к окружающей среде и самому себе.

Самосознание также выражает духовное совершенство человека. Более того, формирование духовного мира человека зависит в первую очередь от степени его самосознания. Из этого следует, что самосознание является главным критерием развития и развития личности и общества, фундаментом духовного воспитания. Действительно, человек, который не знает и не понимает себя, не может быть способен к самоуправлению, по-своему.

Основа воспитания интеллектуально способного человека современности заключается в том, чтобы научить его самосознанию. Это стало самой актуальной проблемой педагогики в настоящее время. Ведь переход от одного общественного строя к другому, восхождение на новую ступень развития всегда будет побуждать любой народ вновь обретать свою идентичность, свое прошлое и настоящее, и на основе этого определять свое будущее. В таких условиях главной задачей нации и общества станет воспитание у нации самосознания, самоуправления в рамках нравственных норм, воспитание своих детей. Успешное решение этой задачи

обеспечивает понимание каждым учителем сути и сущности самосознания, рациональное использование различных методов и форм обучения самосознанию.

При этом важно решать эту задачу комплексно через духовное воспитание молодежи, формирование активной жизненной позиции, подготовку их к общественно необходимому полезному труду, обеспечение преемственности воспитательного воздействия.

Одной из главных задач обучения самоосознанию является эффективное использование и активизация всех источников формирования духовного сознания и нравственности подрастающего поколения. Основным источником духовного сознания и опыта духовной этики являются многогранные (учебные, трудовые, организационно-социальные, общественно полезные, художественные и др.) виды деятельности, создающие коллективные отношения обучающихся.

Понимание образования как целенаправленно организованной практической деятельности, процесса детей ставит необходимость определения педагогических факторов самосознания личности.

То, что человек, рожденный индивидуумом, вступает с рождением в общественные отношения, обуславливает то, что его социализация определяет то, что он становится самосознающим, т. е. сознательным. Сознание – это, прежде всего, самосознание. Воспитание обуславливает социализацию человека. Потому что это процесс формирования представлений индивида о себе и своих качествах. Чем правильнее и точнее каждый человек знает и может представить себе себя, тем меньше у него необходимости действовать вопреки обществу, в котором он живет, своей семье.

Самосознание будет претерпевать разные процессы в разном возрасте по мере взросления ребенка, и в каждый период характеристики будут формироваться под влиянием окружающей среды, обучения и воспитания. Он развивается совершеннее, чем когда-либо прежде, особенно к подростковому возрасту. В этот период формируется самовосприятие студента и содержание его деятельности в результате вступления в отношения на трех основных этапах: игра, учеба и работа. Читатель может и сам этого не заметить. Формирование образа «Я» и возникновение его положительных и отрицательных качеств зависит от социальной среды, в которой формируется этот человек, от отношения к нему окружающих, а этот образ «Я» является процессом, приписываемым сознанию. Это и составляет содержание деятельности этого индивида.

Самосознание и активизм также связаны с концепцией гендера. Самовосприятие девочек и мальчиков-подростков, как женщин, так и мужчин, уникально. Если положительный образ «Я» у девочек зависит от умения воплощать женские качества, то образ у мальчиков в большей степени гармонирует с критериями физического совершенства.

Как известно, самоощущение каждого человека непосредственно проявляется с подросткового возраста (с 12 лет) до первого подросткового возраста (15-16 лет). В 12 лет у подростка развивается интерес к своему внутреннему миру, а затем углубляется, и переходит в состояние дифференциации и обобщения. Это, в свою очередь, создает основу для того, чтобы подросток представлял себя целостной личностью в период своего первого полового созревания. В результате в возрасте 16-17 лет создается новая личностная деривация, которая движима

термином «самоопределение». Самосознание как психологический феномен воплощает в себе когнитивные (плач, эмоционально-эмоциональные (само отношение) и регулятивные (упорядоченное управление) единицы

В заключение можно сказать, что воспитание социальной активности у студентов, в том числе и студенческой, на основе формирования у молодежи чувства самосознания, которое непосредственно отражается на всех гранях общественной жизни, имеет ряд внутренних и внешних факторов, на которые желательно обращать внимание в учебном процессе

Список литературы:

1. Махкамов У. Проблемы формирования нравственной культуры студентов. -Т.: Узбекистан. 1993.
2. Эркабоева Н. Развитие педагогической мысли в Узбекистане в годы независимости (1992-2005 гг.) Монография Т.: Наука, 2005
3. Абдуллаев Х. Аннотированный словарь из педагогики. Фергана, 2007

АРХИТЕКТУРА ВА ДИЗАЙН ЙЎНАЛИШИ РИВОЖЛАНИШИ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

BINOLAR ICHKI VA TASHQI DIZAYNI G'OYASINI YARATISHDA SUN'IY INTELLEKTNING ZAMONAVIY TURLARIDAN UNUMLI FOYDALANISH

A'zamova Durdona Avazjon qizi

Toshkent Arxitektura Qurilish universiteti doktranti,

erkinovadurdona93@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada interyer dizaynida sun'iy intellektdan foydalanish alternativ variant sifatida ko'rsatilgan. Sun'iy intellektning zamonaviy dizayn yaratishda vaqt tejamlorligi va g'oyaviy xilma-xillikni ta'minlashdagi samaradorligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Zamonaviy texnologiyaning qaysi turlaridan foydalanish afzal ekanligi haqida tavsiyalar berilgan.

Аннотация: В этой статье использование искусственного интеллекта показано в качестве альтернативного варианта в дизайне интерьера. Искусственный интеллект предоставляется информацией об эффективности временного экономического и идеологического разнообразия в создании современного дизайна. Рекомендации для предпочтения, какие типы современных технологий являются предпочтительными.

Annotation: In this article, the use of artificial intelligence is shown as an alternative option in interior design. Artificial intelligence is provided by information about the effectiveness of temporary economic and ideological diversity in creating modern design. Recommendations for preference, what types of modern technologies are preferable.

Kalit so'zlar: Sun'iy, intellekt, AI, interyer dizayni, 3D modellash, 2D va 3D vizualizatsiya, BIM, ergonomika, funksionallik, dizayn konsepsiyasi, rang palitrasi, shift, qurilish ashyosi, ornament.

Ключевые слова: искусственный, интеллект, ИИ, дизайн интерьера, 2D - моделирование, BIM, функциональная, концепция дизайна, цветовая палитра, потолок, строительные материалы, орнамент.

Key words: artificial, intelligence, AI, interior design, 2D -modeling, BIM, functional, design concept, color palette, ceiling, building materials, ornament.

Kirish. Zamonaviy dunyo jadal texnologik taraqqiyot davrini boshdan kechirmoqda va sun'iy intellekt (AI) ko'plab sohalarda, jumladan, interyer dizaynida asosiy vositaga aylanmoqda. Ma'lumotlarni tahlil qilish, g'oyalarni yaratish va jarayonlarni avtomatlashtirish qobiliyati bilan sun'iy intellekt bizning funksional va estetik makonlarni yaratishimizda foydali yordamchiga aylandi.

Sun'iy intellekt tarixi 700 yildan oshadi. Ispan rituari, shoir, faylasuf, kimyogar Raymund Lulliy o'z davrida sun'iy intellektning ilk namunalarini yaratish bo'yicha bosh qotirgan. Lekin davr odamlarining qarshiliklari tufayli turli to'siqlarga uchragan[8]

«Intellekt» so'zi lotincha «intellectus» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u bilish (aniqlash), tushunish yoki fahmlash (aql) ma'nosini beradi.

Sun'iy intellekt ikki so'zdan iborat bo'lib, Artificial intelligence, bu yerda

Artificial-sun'iy "inson tomonidan yaratilgan" va intelligence-intellekt "aql-idrok, fikrlash" ni bildiradi, shuning uchun sun'iy intellekt "inson tomonidan yaratilgan aql-idrok, fikrlash" degan ma'noni ham anglatadi

Sun'iy intellektning yetuklikka erishish davri (1957-1979). 1950-yillarning oxiri va 1960-yillar boshida ijod davri bo'lgan. O'sha vaqtda qo'llanilayotgan dasturlash tillaridan tortib robotlar g'oyasini o'rganuvchi kitoblar va filmlargacha sun'iy intellekt asosiy g'oyaga aylandi. Yaponiyada qurilgan birinchi antropomorfik robot, muhandislik fakulteti talabasi tomonidan qurilgan avtonom avtomobilning birinchi namunasi hisoblangan. Biroq, bu sun'iy intellekt tadqiqotlari uchun kurash davri ham bo'lgan, chunki AQSh hukumati sun'iy intellekt tadqiqotlarini moliyalashtirishni davom ettirishga unchalik qiziqish bildirmagan. [3]

«Sun'iy intellekt» tushunchasiga turlicha ma'no kiritish mumkin. Turli mantiq va hisoblash masalalarini yechuvchi EHMdagi intellektni e'tirof etishdan tortib, to insonlar yoki ularning ko'pchilik qismi orqali yechiladigan masalalar majmuasini yechadigan intellektual sistemalarga olib boradigan tushunchagacha kiritish mumkin[1]

AI interyer dizayni vositalari - bu ichki dizayn vazifalarida yordam berish uchun sun'iy intellektdan foydalanadigan dasturiy ilovalar. Bu vositalar foydalanuvchining xohishiga ko'ra xona maketlarini yaratuvchi sun'iy intellekt asosida ishlaydigan dizayn generatorlaridan tortib to kengaytirilgan reallikdan foydalangan holda xonaga mebellarni virtual joylashtira oladigan murakkab dasturiy ta'minotgacha bo'lishi mumkin[2]

Metodlar. Interyer dizaynida sun'iy intellektdan foydalanish bir qancha qulayliklarni keltiradi:

1. Interyerni shaxsiylashtirish. AIning interyer dizaynidagi asosiy afzalliklaridan biri uning mijozlarning xohish va ehtiyojlarini hisobga olish qobiliyatidir. Mashinani o'rganish algoritmlaridan foydalangan holda, AI foydalanuvchi uslubi, ranglari, materiallari va odatlari haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilishi mumkin. Bu bizga individual ehtiyojlarga to'liq moslashtirilgan noyob interyerlarni yaratishga imkon beradi. Masalan, Planner 5D yoki HomeByMe kabi sun'iy intellektga asoslangan ilovalar foydalanuvchilarga ularning didiga mos keladigan tayyor yechimlarni taklif etadi.

2. Joyni optimallashtirish. AI dizaynerlarga bo'sh joydan, ayniqsa tor joylarda samarali foydalanishga yordam beradi. 3D modelashtirish va optimallashtirish algoritmlaridan foydalangan holda, AI ergonomika va funksionallikni hisobga olib, mebellarni joylashtirish va zonalarni taqsimlash variantlarini taklif qiladi. Bu, ayniqsa, aholi zichligi yuqori bo'lgan shaharlarda muhim ahamiyatga ega, bu yerda har bir ichki detal muhim rol o'ynaydi.

3. G'oyani yaratish va ilhomlantirish. Generativ neyron tarmoqlar kabi AI algoritmlari yangi dizayn tushunchalari va uslublarini yaratishi mumkin. Ular yangi g'oyalarni ishlab chiqish uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni, jumladan fotosuratlar, chizmalar va tarixiy misollarni tahlil qiladilar. Misol uchun, sun'iy intellekt ilgari dizayner tomonidan ko'rib chiqilmagan ranglar yoki materiallarning kutilmagan kombinatsiyasini taklif qilishi mumkin, bu esa ijodda yangi ufqlarni ochadi.

4. Ish jarayonini tezlashtirish AI tufayli ichki dizayn va amalga oshirish jarayonlari tezroq va samaraliroq bo'lmoqda. Dizaynerlar chizmalar va hisoblarni avtomatlashtirish uchun sun'iy intellektga ega BIM kabi vositalardan foydalanishlari mumkin. Bundan tashqari, AI xarajatlarni bashorat qilish, xatolarni kamaytirish va material tanlashni optimallashtirishga yordam beradi.

5. Barqaror rivojlanish va ekologik tozalik. AI barqaror dizaynni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Algoritmlar ekologik toza materiallarni tanlash, energiya sarfini hisoblash va interyerning uglerod izini kamaytiradigan yechimlarni topishga yordam beradi[9] Masalan, sun'iy intellekt energiya tejovchi yoritish tizimlarini yoki atrof-muhitga zarar etkazmaydigan devor va pol qoplamalarini taklif qilishi mumkin.

6. Qiyinchiliklar va cheklovlar. Aniq afzalliklarga qaramay, interyer dizaynida sun'iy intellektdan foydalanish bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. Birinchidan, jarayonlarni avtomatlashtirish ba'zan dizaynning hissiy tarkibiy qismining pasayishiga olib keladi, bu qulay muhit yaratish uchun muhimdir. Ikkinchidan, AI hali badiiy idrok va sezgi masalalarida odamlarni to'liq almashtirishga qodir emas.

Ushbu vositalarning asosiy xususiyatlari ko'pincha 2D va 3D vizualizatsiya, mebellarni joylashtirish, rang va material tanlash va hatto shaxsiy dizayn tavsiyalarini o'z ichiga oladi. Ichki dizaynning ko'p vaqt talab qiluvchi jihatlarini avtomatlashtirish orqali ushbu vositalar foydalanuvchilarga ijodiy jarayonga e'tibor qaratish va o'z makonida oqilona qarorlar qabul qilish imkonini beradi[2]

Natijalar. Quyida interyer dizayni uchun kerakli sun'iy intellekt saytlar ro'yxati ko'rsatilgan:

- 1.ReimagineHome
- 2.Homestyler
3. Neo Foyr
4. DecorMatters
5. Midjourney

Bu saytlar orqali interyer konsepsiyasini yaxshilash mumkin.

ReimagineHome sun'iy intellekti, har bir xonani jismoniy kuch sarflamasdan yangilash uchun yangi materiallar, ranglar va naqshlarni o'rganish imkonini beruvchi tezlik bilan me'moriy yangilanishlarni taqdim etadi. Foydalanuvchilar real vaqtda devor, shift va yog'och o'zgarishlarini tasavvur qilishlari, yangi materiallarni tanlashlari va o'zgarishlarni bir zumda ko'rishlari mumkin. Platformada, shuningdek, maydonni tozalash va tashqi ko'rinishni yaxshilash vositalari, jumladan, maysazor va hovuz suvini virtual yaxshilash va osmonni almashtirish mavjud. Oshxona va hammomni ta'mirlash deyarli vizual tarzda ko'rsatilishi mumkin, shkaflar, stol usti, orqa va devor plitalari o'zgaradi. Bundan tashqari, "ReimagineHome" AI interyer dizayneri mulkni o'zgartirish va dizayn konseptualizatsiyasi uchun keng qamrovli to'plamni taklif qilib, fotoreal dizayn g'oyalarini ishlab chiqaradi[2]

Munozaralar. Bu saytlardan foydalanish uchun saytdan ro'yxatdan o'tish, elektron pochta manzilini kiritish zarur bo'ladi. Ba'zi saytlarda 3 kun yoki 3 marta urinish tekin, qolgan kunlar uchun pullik obuna so'ralishi mumkin.

Dizayn konsepsiyasini yaratish uchun g'oyalarni olishda ham sun'iy intellektdan foydalanish mumkin. G'oyalarni bir necha xil generatsiyalaridan bir yahlit konsepsiya yaratish mumkin. Chatgpt sun'iy intellektdan ham dizayn konsepsiyasini yaratish uchun keng foydalanish mumkin.

Interyer dizayni ko'rinishi vizualizatsiyasini sun'iy intellekt orqali yaratishning uchun bir necha usullari mavjud:

1. Xonaning o'lchamlarini kiritib, tasvirlash orqali unga dizayn yaratish;
2. Xonaning qoralama ta'miri tushirilgan rasmni yuklash orqali unga dizayn yaratish;

3. Jihozlarning kombinatsiyasini joylashtirib, unga uslub tanlagan holatda dizayn yaratish (jihozlarning png, jpeg formatdagi faylini saytlardan olish mumkin;
4. Tayyor dizayn uslubida ta'miri qilingan xonani ham dizayn uslubini boshqasiga o'zgartirish mumkin;

Ba'zida murakkab ornamentlarni yaratish dizayner vaqtini ko'pgina qismini oladi. Shu ornamentlarni yaratish, tahrirlash va jihozlarga moslashtirish kabi vazifalarni sun'iy intellekt osonlik bilan bajara oladi. Bundan tashqari dizaynerga ornamentlarning juda ko'p alternativalarini bera oladi.

Ornament- rassomchilik jihatidan qiyinchilik bilan tushuniladigan murakkab bezak. Bu davr imzosi, estetik kategoriyadir[10] Shuning uchun ornamentlardagi murakkab ma'nolarni anglashda inson omili zarur, lekin, sun'iy intellektdan yordamchi sifatida foydalanish mumkin.

Bundan tashqari qurilish va ta'mirlash uchun sarflanadigan barcha xarajatlar sun'iy intellekt yordamida hisoblanishi mumkin. Shuningdek, o'ziga xos shablon yaratib me'morchilik va bezaklashtirish an'analarini saqlash, ularni avloddan-avlodga o'tkazish hamda milliy me'morchilik an'analarini saqlanib qolishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Sun'iy intellekt interyer dizaynerlar uchun yaqin yordamchiga aylanib, shaxsiylashtirish, go'zallashtirish va estetika uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Biroq, bu jarayonda asosiy rol hali ham o'zining individualligi va ijodkorligini ichki dizaynga olib keladigan shaxs- "Inson" tomonidan o'ynaydi. Odamlar va sun'iy intellekt birgalikda nafaqat funktsional talablarga javob beradigan, balki ularning go'zalligi va uyg'unligi bilan ilhomlantiradigan joylarni yaratishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. J. SH. Bekqulov. I.Ibragimov "Sun'iy intellekt asoslari" Qarshi, 2023 ma'ruzalar matni
2. <https://www.unite.ai>
3. B.Sh. Maxkamov, X.N. Zaynidinov, J.N. Nurmurodov "Sun'iy intellekt asoslari" Toshkent 2024. 11 b.
4. ReimagineHome.com
5. <https://neo.foyr.com>
6. <https://playground.com>
7. DecorMatters.com
8. Л.Н. Ясницкий «Введение в искусственный интеллект» Москва 2010 с 6.
9. Azamova D. A. HISTORY OF THE USE OF COLOR PAINTS IN ARCHITECTURAL MONUMENTS OF UZBEKISTAN //Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595). – 2023. – Т. 3. – №. 7.
10. Н.Иванов «Орнамент-герменевтика и глоссарий» 2018 с 10.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА ДИЗАЙН ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

MUTAHASISLIK HAYKALTAROSHLIK FANIDA DEKORATIV HAYKALCHALAR ISHLASH.

Yakubova Nafisa Odiljanovna

Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

+998975692991 nafisaodiljonovna@gmail.com

1-kurs Amaliy san'at (badiiy kulolchilik) talabasi

Ibrohimova Saida Nurmat qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalar bo'sh vaqtida dekorativ haykalchalar, buyumga dekorativ bezaklar berish bilan bir qatorda ularning malakalarini oshirib boorish. Hamda mutahassislik bo'yicha haykaltaroshlik fanlariga ko'rgazmali materiallar yasash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Bilim, tarbiya, epistemologiya, tarbiya, estetik, proyeksiya, model, ko'rgazma.

Haykaltaroshlik –tasviriy san'at turi; borliqni hajmli shakllarda, makonda uch o'lchamda tasvirlashga asoslanadi. Tasvir ob'yekti, asosan, inson; shuningdek, hayvonlar (anima-listika), tabiat (manzara) va narsalar (natyurmort). Haykaltaroshlikning ikki asosiy ko'rinishi-aylanib kuzatish imkonini beruvchi dumaloq haykal hamda faqat bir tomondan ko'rishga mo'ljallangan bo'rtma (qabariq) tasvir relyef turi farqlanadi. Relyef, o'z navbatida, yuzaga nisbatan bir oz bo'rttirib ishlanadigan barelyef hamda tasvir yuzaga nisbatan ancha bo'rttirib ishlanadigan gorelyefta bo'linadi; shuningdek nursoya o'yini hisobiga tasvir ko'zga tashlanadigan tekis yuzaga ishlanadigan yana o'yima ko'rinish mavjud.

“Amaliy san'at” tushunchasi “badiiy hunarmandchilik”, “amaliy-bezak san'ati” deb ham yuritiladi. Ushbu tushunchalarni-amaliy san'at buyumlarining ikki xil tabiati, ya'ni bir-biri bilan bog'liq badiiy va amaliy vazifalari o'zaro birlashtiradi. Shuning uchun ham hunarmandchilik va badiiy hunarmandchilik buyumlari bir-biridan farq qiladi. Ish quroli, uy-ro'zg'or buyumlari sanaladigan bolta yoki ketmon hunarmandchilik buyumidir. Chiroyli naqshlar bilan bezatilgan lagan yoki xontaxta esa amaliy san'at asaridir.

Mutahassislik bo'yicha haykaltaroshlik fanimizda biz ko'proq dekorativ haykalchalar va dekorativ buyumlar ishlab kelmoqdamiz. Dekor shunchaki bezak emas, balki ko'proq narsa deb tushunilgan. Lotin ritorikasida “dekor”, “loyiq ezgulik” degan ma'noni anglatadi, “sharaf” bilan bir xil –“maqto'v, shon-sharaf, hurmat” ma'nosida “bezatish”. “Dekor” so'zi “aldash” dan olingan –“nima mos keladi”. Tsitseronning so'zlariga ko'ra, yunonlar uni “prepon” deb atashgan, ammo biz uni “decorum” deb ataymiz. “Decor ornamentorum”, “bezaklarning mosligi”, detallarning butunga nisbatan asoslanishini anglatadi.

Amaliy kulolchilik honamizda darsadan bo'sh vaqtimizda dekorativ buyumlarni ishlaymiz, men tanlagan buyumim uchun bir nechta eskiz tayyorlab oldim. Eskiz-badiiy asar yoki uning alohida qismlari g'oyasini aks ettiruvchi dastlabki qoralama, xomaki asar.

Eskizda bo'lajak asarning kompozitsiya yechimi, shakllarning fazoviy kenglikda joylashuvi va ularning o'zaro nisbatlari, umumiy rang tizimi xususiyatlari va boshqalar belgilab olinadi. Eskiz grafika, rang-tasvir, haykaltaroshlikda ularning tasvir vositalari yordamida ishlanadi. Eskiz erkin, tez qoralama tarzida bajariladi, ayrim hollarda bo'lajak asarning mayda unsurlari ham o'z aksini topadi. Ko'p hollarda eskiz mustaqil asar darajasiga ko'tarilishi va badiiy qiymatga ega bo'lishi mumkin.

Ibrohimova Saidra (Dekorativ qalamdon)

Tanlangan buyumni bajarish jarayonida men loyni yaxshilab pshirib oldim, loyni ichida havosi qolmaganligiga ishonch hosil qilganimdan keyin buyum yasash jarayonini boshladim. Rahbarim bilan tanlangan buyumni yasashda 2,5 kilo loy ketadi uni pishtladi birnch bo'lib kaft bilan loyni eziladi bu loyni ichidagi xavosi chqb ketishi uchun keyin mushlanadi ichda xavosini chqarb tashlagandan keyin uni yerga urb jipslashtramz yani preslayniz uni kesib ichda xavosi yo'qligi ishonch xosil qilamiz agar g'avak joyi bo'lsa yana qaytadan pishiramiz tayyor bo'lgan bo'lsa yasashni boshlaymiz. Birinchi eskizni tayorlaymiz va kulolchilik charxida ko'zamizni tayyorlab olamiz, buyum ustiga eskizda ko'rsatilgan dekorativ bezagimizni bera boshlaymiz. Shu jarayonda loyni ertib kilay tayorlaymiz va bir birga yopishtiramiz yasashni davom ettiramiz.

Ustaxonaga olib keltirilgan chog'on va qora o'roqqa qum aralashtirib qo'lni namlab guvala qilinadi va humbuzga qo'yiladi hamda uni yuqori daraja issiqlikda qizdiriladi. Natijada u toshga aylanadi. Keyin esa ikkinchi marta xumbuzning tokchasiga qo'yiladi. Yuqori darajada qizdirish natijasida u pastki oxirga oqa boshlaydi va u oppoq rangga o'tgan bo'lsa tayyor bo'lgani. Agarda u qoramtir tusda bo'lsa shu jarayon yana qaytadan davom ettiriladi. Hosil bo'lgan oq toshsimon ishqorni tegirmonda un holiga kel-tirib maydalanadi. Bu ishqor uniga yangi bug'doy unidan atala pishirib qozonda qorishtiriladi. Qozonga suv solinib bulg'ab suyuqlik holiga keltiriladi. Hosil bo'lgan xom ashyo tabiiy ishqor siri deb aytiladi.

Tabiiy ishqor siridan tayyorlangan mahsulot yuziga cho'mich bilan beriladi. Pechda bu sir 1000-1200 daraja issiqlikda loyga shunday kirishib ketadiki u issiqlikka ham, sovuqda ham o'z xusu-siyatini yo'qotmaydigan bo'lib qoladi.

1. E.Saiko. “Markaziy Osiyoda kulolchilik, shisha va chini”. Toshkent, 1998- yil 86-bet.
2. Qadimiy O‘zbekiston madaniyati va san’ati jurnali. Toshkent, 2002-yil, 9-bet.
3. Razvodovskiy V., Ovit issledonaniya goncharnogo i nekotorig drugix kustarnix promislov v Turkestanskom kraye, T., 1916;
4. Raximov M. K., Varodnie traditsii v sovremennoy xudojestvennoy keramike O‘zbekistova, T., 1964;
5. S.Bulatov “Uzbek xalk Amaliy bezak san’ati” Toshkeknt “Mexnat”1991yil.

ТЕХНИКА ВА ТЕХНОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

CHORRAHALARDA TRANSPORT VOSITALARI TIRBANDLIGINI KAMAYTIRISH YOʻLLARI

Xafizov Dilbek Abdugʻani oʻgʻli

Qarshi davlat texnika universiteti magistranti

+998977389394

E-mail: muxlisah@gmail.com

Annotatsiya: Shahar va qishloqlarda, aholi koʻp boʻlgan hududlarda, hamda chorrahalarda transport vositalarni tirbandligini bartaraf etish usullari haaqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: transport, yoʻl, chorraha, usul, kesishma, infratuzilma, haydovchi

Аннотация: В статье рассматриваются методы устранения заторов в городах и поселках, в густонаселенных районах и на перекрестках.

Ключевые слова: транспорт, дорога, перекресток, метод, перекресток, инфраструктура, водитель

Abstract: The article discusses methods for eliminating traffic jams in cities and villages, in densely populated areas, and at intersections.

Keywords: transport, road, intersection, method, intersection, infrastructure, driver

Zamonaviy shahar hayotida transport tizimining samarali ishlashi — aholining harakatchanligi, iqtisodiy faoliyat, ekologik xavfsizlik va yashash sifati uchun muhim omildir. Ayniqsa, chorrahalar (kesishuvlar) transport tirbandliklarining asosiy nuqtalaridan biri sifatida eʼtiborni tortadi. U yerda avtomobillar harakatining tartibsizligi, svetoforlarni muvofiqlashtirmaslik yoki muhandislik xatoliklari tirbandliklarga olib keladi. Aholi zichligi va transport vositalari sonining ortib borishi shaharlarda, ayniqsa, chorrahalarda tirbandlik muammosini keskinlashtirmoqda. Bu holat nafaqat haydovchilar, balki atrof-muhit, iqtisodiyot va shahar infratuzilmasiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Shuning uchun transport tizimini optimallashtirish va chorrahalardagi harakatni samarali boshqarish dolzarb masala hisoblanadi. Tirbandlik sabablarini tahlil qilish:

- Tirbandlikning asosiy sabablari quyidagilar hisoblanadi:
- Avtomobil sonining koʻpligi va shaxsiy transport vositalarining ustuvorligi;
- Chorrahada transport oqimining notekis taqsimlanishi;
- Svetoforlar ishining muvofiqlashtirilmaganligi;

Yiqilma yoʻllar, noqonuniy toʻxtashlar va nosoz infratuzilma. Shuningdek, transport vositalarining bir maromda harakatlanmasligi, piyodalar harakati va jamoat

transportining tartibsiz ishlashi ham tirbandlikni kuchaytiradi [1.12]. Intellectual transport tizimlari (ITS – Intelligent Transport Systems) orqali chorralarda tirbandlikni sezilarli darajada kamaytirish mumkin. ITS yordamida real vaqt rejimida transport oqimini kuzatish, svetoforlarni avtomatik sozlash va harakatni boshqarish imkoniyati yaratiladi. Misol uchun, Yevropaning ko‘plab yirik shaharlari, jumladan, Amsterdam, Barselona va Vena shaharlarida “aqlli svetoforlar” joriy etilgan bo‘lib, ular tirbandlik darajasiga qarab avtomatik ravishda svetofor davrini o‘zgartiradi [2]. Jamoat transportining rivojlanishi, xususan, avtobuslar, tramvaylar va metroning aholi uchun qulay va arzon bo‘lishi avtomobillardan foydalanish zaruratini kamaytiradi. Shu orqali shaxsiy transport vositalari soni kamayib, tirbandlik bartaraf etiladi. Shuningdek, avtobusga ajratilgan maxsus yo‘laklar va “park and ride” tizimlari orqali haydovchilar shaxsiy avtomobilini shaharga kirish oldida qoldirib, jamoat transportidan foydalanishi rag‘batlantiriladi [3].

Chorralarda transport vositalari tirbandligini kamaytirish – zamonaviy shaharsozlik, yo‘l harakati xavfsizligi va transport tizimini rivojlantirishning dolzarb muammolaridan biridir. Aholi sonining ko‘payishi, avtomobil egaligining ortishi va shahar infratuzilmasining yetarli darajada takomillashmaganligi ushbu muammoni yanada keskinlashtirmoqda. Shu sababli, tirbandlikni kamaytirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur.

Avvalo, transport oqimini optimallashtirishda aqlli transport tizimlari (ITS – Intelligent Transport Systems) muhim rol o‘ynaydi. Masalan, adaptiv svetofor boshqaruvi, real vaqt rejimidagi harakat ma’lumotlari, avtomatlashtirilgan boshqaruv texnologiyalari orqali chorralardagi harakatni muvozanatlashtirish mumkin. Bunday texnologiyalar transport vositalari oqimini samarali taqsimlab, vaqt va yoqilg‘i tejashiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, chorralarda yo‘l harakatini yaxshilash uchun jismoniy infratuzilma, xususan, ko‘priklar, yerosti va yerusti yo‘llari, aylana harakat tizimlari, qo‘shimcha harakat tarmoqlari va bo‘linma chiziqlari barpo etilishi zarur. Bu esa, transport oqimining bir xil yo‘nalishda harakatlanishini ta’minlaydi va to‘qnashuv ehtimolini kamaytiradi.

Shuningdek, ommaviy transport vositalarini rivojlantirish, ularning jadalligi, qulayligi va xavfsizligini oshirish ham avtomobillardan foydalanish darajasini kamaytirishga yordam beradi. Aholini shaxsiy avtomobillar o‘rniga jamoat transportiga o‘tishga undovchi rag‘batlantirish choralari (masalan, arzon chipta tizimi, tez harakatlanuvchi avtobus yo‘laklari, elektron to‘lov tizimi) muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, piyodalar va velosipedchilar uchun qulay va xavfsiz infratuzilmani yaratish orqali qisqa masofalarga bo‘lgan avtomobil qatnovi kamaytiriladi. Bu esa tirbandlikni kamaytirish bilan birga ekologik holatni ham yaxshilaydi.

Chorralarda svetoforlarning muvofiqlashtirilgan ishlashi, ya’ni “yashil to‘lqin” (green wave) tizimi transport vositalarining bir maromda harakatlanishini ta’minlaydi. Bu usul orqali haydovchilar har bir chorrahada to‘xtashdan qutuladi va yo‘l davomida

tirbandlik yuzaga kelmaydi [4.27]. Transport oqimini modellashtirish orqali chorralardagi harakatni oldindan prognoz qilish va shunga muvofiq ravishda chorraha loyihasini takomillashtirish mumkin. Bu borada SUMO, PTV VISSIM kabi dasturiy ta'minotlar keng qo'llaniladi. Shahar infratuzilmasida velosiped va piyodalar uchun alohida yo'laklarning mavjudligi avtomobil harakatiga tushadigan bosimni kamaytiradi. Shu sababli, ekologik toza va muqobil transport vositalariga ustuvorlik berilishi zarur. Noqonuniy to'xtash, svetofor qoidalariga amal qilmaslik, transport vositalarining tartibsiz harakati tirbandlikni kuchaytiradi. Bu holatlarning oldini olish uchun jarimalar va avtomatlashtirilgan kuzatuv tizimlari joriy etilishi lozim [5.45].

Chorralarda tirbandlikni kamaytirish birgina muhandislik ishlari bilan emas, balki kompleks yondashuv — texnologiya, muvofiqlashtirish, infratuzilma va jamoat transporti siyosati orqali amalga oshiriladi. Har bir shahar o'zining aholi zichligi, yo'l tarmog'i va transport oqimlariga qarab mos yechimni tanlashi muhim. Buni kamaytirish — kompleks yondashuvni talab qiladigan muammo. intellektual boshqaruv tizimlari, svetoforlarning muvofiqlashtirilgan ishlashi, jamoat transportining rivojlanishi va qat'iy nazorat choralarini birgalikda qo'llash orqali bu muammoni hal etish mumkin. Shu bilan birga, fuqarolarning transport madaniyatini oshirish ham asosiy omillardan biridir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, chorralarda transport tirbandligini kamaytirish uchun texnologik, tashkiliy va muhandislik choralarining uyg'unligi talab etiladi. Mahalliy hokimiyatlar, yo'l harakati xizmatlari, shaharsozlik mutaxassislari va fuqarolar o'rtasidagi hamkorlik muammoning samarali hal qilinishida muhim omildir. Kompleks yondashuv orqali nafaqat tirbandlikni, balki avtohalokatlar va ekologik muammolarni ham kamaytirish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Axmadjonov, B. (2020). Shahar transporti tizimidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari. Transport va logistika jurnali, №3, 12.
2. European Commission. (2018). Smart Mobility and Traffic Management. <https://ec.europa.eu>
3. Tashkent City Hall. (2021). Jamoat transporti islohoti doirasidagi loyihalar. <http://tashkent.uz>
4. Karimov, M. (2019). Yashil to'lqin tizimi va transport oqimini optimallashtirish. "Texnika va transport" jurnali, №2, 27.
5. Qo'chqorov, A. (2023). Transport intizomi va huquqbuzarliklarning oldini olish masalalari. Ichki ishlar jurnali, №1, 45–50.

AVTOMOBIL BAMPERLARINI SIFATINI O'RGANISH TEXNOLOGIYASI

Qo'shaqov Ixtiyor Baxtiyor o'g'li

Andijon davlat texnika instituti talabasi

Ilmiy Raxbar: Phd **Yo'ldashev Abdusamat**

ANNOTATSIYA: Mazkur tezisda avtomobil bamperlarining asosiy vazifalari, ishlab chiqarishda qo'llaniladigan materiallar hamda ularning sifat ko'rsatkichlarini aniqlash texnologiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, bamperlarning mustahkamlik, elastiklik va zarbani so'rish xossalarini baholash usullari yoritilgan.

KALIT SO'ZLAR: bamper, avtomobilsozlik, sifat nazorati, polimer material, sinov texnologiyasi, xavfsizlik, texnologiya, ABS-plastik

Zamonaviy avtomobil konstruksiyasida bamperlar muhim tarkibiy qismlardan biri bo'lib, ular transport vositasining tashqi ko'rinishini belgilash bilan birga, to'qnashuv paytida zarbani yutuvchi va energiyani taqsimlovchi element sifatida xizmat qiladi. Bamper sifati nafaqat materialga, balki ishlab chiqarish texnologiyasiga, montaj aniqligiga va sinov jarayonlariga ham bog'liq. Bamperlarni tayyorlashda keng qo'llanilayotgan polimer materiallar — polipropilen, ABS-plastik va termoplastlar — yuqori egiluvchanlik va zarba kuchini o'zlashtirish qobiliyatiga ega. Shu bilan birga, ularning sifati harorat o'zgarishiga, UV nurlanishga va mexanik ta'sirlarga chidamlilik darajasi bilan belgilanadi.

Sifatni o'rganishda press qoliplash texnologiyasi, sirt silliqligi, o'lcham aniqligi va struktura yaxlitligini tekshirish asosiy yo'nalishlar hisoblanadi. Ayniqsa, ultratovushli tekshiruv, infraqizil skanerlash va fizik-mexanik sinovlar bamperda yashirin nuqsonlarni aniqlashda samarali usullardir. Yevropa va Osiyo avtomobil standartlariga ko'ra, bamperlar 15-20 km/soat tezlikdagi to'qnashuvda strukturasini buzmasdan energiyani taqsimlay olishi kerak.

Shuningdek, ishlab chiqaruvchi korxonalarda ISO 9001 sifat menejmenti tizimi asosida nazorat jarayonlari yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu bamperlarning seriyali ishlab chiqarishda bir xil sifatni ta'minlash imkonini beradi. Sifatni o'rganishdagi texnologik

yondashuvlar ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish va avtomobil xavfsizligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, bamper sifatini aniqlash texnologiyasi avtomobil sanoatida xavfsizlik, ergonomika va estetikani ta'minlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shu bois, har bir ishlab chiqarish bosqichida zamonaviy texnologik yondashuvlar asosida nazorat o'rnatilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Tuxtaev A.X. Avtomobil detallarining sifatini baholash asoslari. – Toshkent: Texnika, 2021. – 112 b.
2. Mamatqulov A.K. Avtomobil bamperlarida ishlatiladigan materiallar tahlili // Texnika innovatsiyalari jurnali. – 2023. – №2. – B. 25–30.
3. GOST 28248-89. Polimer materiallar: Mexanik xossalarni aniqlash usullari. – Moskva: Standart, 2020. – 36 b.

ФИЗИКА-МАТЕМАТИКА ФАНЛАРИ ЮТУҚЛАРИ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

KVADRAT TENGLAMA KOEFFITSIYENTLARINING XUSUSIYATLARIDAN FOYDALANIB TENGLAMALARNI YECHISH

Anvarov Rashidjon Ravshanbek o'g'li

Farg'ona "Temurbeklar maktabi"

HAL matematika fani o'qituvchisi

Telefon: +998940755654

fiz1999mat@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kvadrat tenglamalarning ko'effitsiyentlarini xossalardan kelib chiqib uning ildizlarini topish usullari yoritilgan bo'lib, bu usul kvadrat tenglamalarni ildizlarini topishning umumiy usullaridan farq qiladi. Ya'ni bu usullarni kvadrat tenglamaning ko'effitsiyentlari ma'lum shartlarni bajarsagina qo'llash mumkin.

Kalit so'zlar: Kvadrat tenglama, ko'effitsiyent, kvadrat tenglamaning ildizlari.

Ma'lumki, kvadrat tenglamaning ko'rinishi $ax^2 + bx + c = 0$, bunda $a \neq 0$.

Kvadrat tenglama ko'effitsiyentlarining xususiyatlaridan kelib chiqib, uning ildizlari turlicha topiladi:

1. Agar tenglamaning ko'effitsiyentlarining yig'indisi nolga teng bo'lsa, uning

ildizlari $x_1 = 1$, $x_2 = \frac{c}{a}$ bo'ladi, ya'ni

$$\begin{cases} ax^2 + bx + c = 0 \\ a + b + c = 0 \end{cases} \Rightarrow x_1 = 1, x_2 = \frac{c}{a}.$$

2. Agar tenglamaning o'rta ko'effitsiyenti bosh va ozod hadlari yig'indisiga teng

bo'lsa, uning ildizlari $x_1 = -1$, $x_2 = -\frac{c}{a}$ bo'ladi, ya'ni

$$\begin{cases} ax^2 + bx + c = 0 \\ b = a + c \end{cases} \Rightarrow x_1 = -1, x_2 = -\frac{c}{a}.$$

1-misol. Tenglamani yeching:

$$2x^2 - 5x + 3 = 0$$

Yechish: Tenglamaning ko'effitsiyentlari ($a = 2, b = -5, c = 3$) yig'indisi nolga tengligi uchun:

$$\begin{cases} 2x^2 - 5x + 3 = 0 \\ 2 - 5 + 3 = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_1 = 1, \\ x_2 = \frac{c}{a} \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_1 = 1, \\ x_2 = \frac{3}{2}. \end{cases}$$

Javob: $x_1 = 1, x_2 = \frac{3}{2}$.

2-misol. Tenglamani yeching:

$$4x^2 - x - 5 = 0$$

Yechish: Tenglamaning o'rta koeffitsiyenti ($a=4, b=-1, c=-5$) bosh va ozod had yig'indisiga tengligi uchun:

$$\begin{cases} 4x^2 - x - 5 = 0 \\ -1 = 4 + (-5) \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_1 = -1, \\ x_2 = -\frac{c}{a} \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_1 = -1, \\ x_2 = \frac{5}{4}. \end{cases}$$

Javob: $x_1 = -1, x_2 = \frac{5}{4}$.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turdaliyev Z. Super matematika: O'quv qo'llanma. – T.: “Akademnashr”, 2022. - 368 bet.

AKADEMIK LITSEY MATEMATIKA DARSLARIDA EHTIMOLLAR NAZARIYASIGA DOIR MAVZULARNI HAYOTIY MISOLLAR YORDAMIDA O'QITISH METODIKASI

Anvarov Rashidjon Ravshanbek o'g'li

Farg'ona "Temurbeklar maktabi" HAL

matematika fani o'qituvchisi

Telefon: +998940755654

fiz1999mat@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada akademik litsey matematika darslarida uchraydigan ehtimollar nazariyasiga doir mavzularni hayotiy misollar yordamida o'qitishning afzalligi haqida so'z boradi. Ehtimollar nazariyasining turli sohalaridagi o'rni va tadbig'i ko'rsatib o'tilgan. Hayotiy masalalar ishlab ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: matematika, ehtimollar nazariyasi, kombinatorika, amaliy qo'llanilishi.

Akademik litseylarda matematika fanini o'qitishdan asosiy maqsad o'quvchilarni jadal taraqqiy etayotgan jamiyatda mustaqil va muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigon, mantiqiy fikrlay oladigon shaxsni shakllantirish, matematik madaniyatni umumbashariy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida tarbiyalash, kundalik hayotda matematik bilim va ko'nikmalardan samarali foydalanish va qo'llash, fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun zarur bo'lgan matematik bilim va ko'nikmalar tizimini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

Barchamizga ma'lumki hozirgi kunda yutimizdagi maktablarning barcha darsliklariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib, yangidan chop etilmoqda. O'z navbatida matematika darsliklariga ham anchagina yangiliklar kiritildi. Avvalgi chop etilgan matematika darsliklarida kombinatorika, ehtimollar nazariyasi oid mavzular yo'q edi. Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan davrdan kelib chiqib ana shu mavzular maktab darsliklariga yangilik sifatida kiritildi. Ehtimollar nazariyasi kelajakda ro'y berishi mumkin bo'lgan voqea-hodisalarning ehtimolligini baholashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi, ma'lumotlarni tahlil qilish orqali ushbu voqealarni tushinishimizga yordam beradi. O'quvchilar kundalik hayotda tez-tez uchrab turadigan tasodifiy hodisalar bilan tanishadi. Ehtimollar nazariyasi ushbu hodisalarni qanday va qaysi omillarga bog'liq ekanligini tushinishga yordam beradi. Shu bilan birga o'quvchilar statistik ma'lumotlarni tahlil qilib, ular asosida xulosa qilish, ehtimoli aniqlangan hodisalarning natijalarini o'rganish orqali to'g'ri qaror qabul qilishni o'rganadilar. Shuning uchun ehtimollar nazariyasiga oid mavzularni akademik litseylar matematika darslarida maktab darsliklarining uzviy davomi sifatida o'qitish, imkon qadar hayotimizda ko'p sodir bo'ladigon hodisalar, hayotiy misollar bilan kengroq tushintirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Natijada o'quvchilarning darsga bo'lgan e'tibori va qiziqishi ortadi. Ehtimollar nazariyasi mavzularini o'tishda faqat mavzu doirasidagi, ko'plab adabiyotlarda keltiriladigan standart masalalarnigina emas, balki o'quvchilar uchun qiziqarli sohalariga oid, hayotiy va tushunarli masalalar orqali tushuntirish darsga bo'lgan qiziqishini orttiradi va o'quvchilar ongida mavzuning amaliy ahamiyati haqida ham tasavvurlar paydo

bo'ladi. Quyida ana shunday ba'zi hayotiy masalalarni ishlanishi ko'rib chiqamiz.

1-masala: O'qituvchi nazoratga 20 ta bilet tayyorladi. Har bir biletga ikkita savol bo'lib, savollar takrorlanmaydi. O'quvchi nazorat topshirish uchun o'zining biletidagi ikkita savolga yoki o'z biletining bitta savoliga va bitta qo'shimcha savolga javob berishi yetarli. Agar o'quvchi 30 ta savolga javob bilsa, uning nazoratni topshirish ehtimolligini toping.

Yechish: A hodisani quyidagicha belgilaylik: $A = \{\text{o'quvchi nazoratni topshiradi}\}$. Bu hodisa quyidagi H_1 yoki H_2 hodisalar bilan bir vaqtda ro'y berishi mumkin:

$H_1 = \{\text{o'quvchi biletidagi ikkita savolning javobini biladi}\},$

$H_2 = \{\text{o'quvchi biletidagi ikkita savoldan bittasining javobini biladi}\}.$

Bu hodisalar to'la guruhni tashkil qilmaydi, chunki $H_3 = \{\text{o'quvchi biletidagi ikkita savolga javob bilmaydi}\}$ hodisasi ham mavjud va $P(A/H_3)$ shartli ehtimollik nolga teng.

H_1 va H_2 hodisalarning ehtimolliklarini topamiz:

$$P(H_1) = \frac{C_{30}^2}{C_{40}^2} = \frac{29}{52} \qquad P(H_2) = \frac{C_{30}^1 \cdot C_{10}^1}{C_{40}^2} = \frac{5}{13}$$

Endi shartli ehtimolliklarni topamiz. Ma'lumki, H_1 hodisa ro'y bersa o'quvchi nazoratni topshiradi va $P(A/H_1)$ ehtimolligi 1 ga teng bo'ladi. H_2 hodisa ro'y bergan taqdirda o'quvchi 38 ta savoldan 29 tasiga javob biladi va u nazoratni topshirish uchun qo'shimcha savolning javobini bilishi kerak. Shuning uchun $P(A/H_2) = \frac{29}{38}$ bo'ladi.

A hodisaning ro'y berish ehtimolini to'la ehtimollik formulasidan topamiz:

$$P(A) = P(H_1) \cdot P(A/H_1) + P(H_2) \cdot P(A/H_2) = \frac{29}{52} \cdot 1 + \frac{5}{13} \cdot \frac{29}{38} = \frac{841}{988}$$

Adabiyotlar

1. Sh.Q.Farmonov, R.M.Turgunbayev. Ehtimolliklar nazariyasi va matematik statistika: Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun darslik. Toshkent, 2007.
2. Vafayev R. Algebra va analiz asoslari: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanmasi. – T.:O'qituvchi, 2001.
3. Saidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
4. M Akademik litsey va kasb – hunar kollejlari uchun o'quv dasturi. (A.Abdushukurov va boshq.). T. 2010 y.

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

THE CONCEPT OF ALTERNATIVE MEDICINE

ABDURAKHMANOV VOKHIDJON

Teacher of Fergana State University,
doctor of philosophy (PhD)
in philological sciences

abdurahmonovvohid14@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-4870-5390>

tel: +99890 230 50 86

Annotation. Alternative medicine, encompassing a diverse range of practices and therapies outside the realm of conventional biomedicine, has garnered increasing attention and utilization worldwide. This article aims to provide a comprehensive overview of the concept of alternative medicine, exploring its historical roots, common modalities, purported mechanisms of action, potential benefits and risks, and the ongoing debate surrounding its integration into mainstream healthcare.

Annotatsiya. An'anaviy biotibbiyot doirasidan tashqarida turli xil amaliyotlar va davolash usullarini o'z ichiga olgan muqobil tibbiyot butun dunyo bo'ylab tobora ko'proq e'tibor va foydalanishni o'ziga tortdi. Ushbu maqolada muqobil tibbiyot kontseptsiyasining har tomonlama ko'rib chiqilishi, uning tarixiy ildizlari, umumiy usullari, taxmin qilingan harakat mexanizmlari, potentsial foyda va xavf-xatarlar va uning asosiy sog'liqni saqlash tizimiga integratsiyalashuvi bilan bog'liq davom etayotgan munozaralarni o'rganish maqsad qilingan.

Аннотация. Альтернативная медицина, охватывающая широкий спектр практик и методов лечения за пределами сферы традиционной биомедицины, привлекает все больше внимания и использования во всем мире. Цель этой статьи — предоставить всесторонний обзор концепции альтернативной медицины, исследуя ее исторические корни, общие модальности, предполагаемые механизмы действия, потенциальные преимущества и риски, а также продолжающиеся дебаты вокруг ее интеграции в основное здравоохранение.

Keywords: Alternative medicine, complementary medicine, integrative medicine,

complementary and alternative medicine, evidence-based medicine, placebo effect, ethics.

Kalit so'zlar: Alternativ tibbiyot, qo'shimcha tibbiyot, integrativ tibbiyot, qo'shimcha va muqobil tibbiyot, dalillarga asoslangan tibbiyot, placebo effekti, etika.

Ключевые слова: Альтернативная медицина, комплементарная медицина, интегративная медицина, комплементарная и альтернативная медицина, доказательная медицина, эффект плацебо, этика.

Introduction. "Alternativeism" is a relatively uncommon word, but it essentially describes the quality or state of being alternative; that is, offering a different option or perspective from the traditional or mainstream. It emphasizes the concept of choice, difference, and deviation from the norm. Let's trace the etymology of "alternativeism" back to its roots: The word "alternative" comes from the Late Latin word *alternatus*, meaning "pertaining to choice." *Alternatus* itself comes from the Latin word *alternare*, meaning "to do in turns," "to alternate," or "to oscillate." *Alternare* comes from the Latin word *alternus*, meaning "one after another," "in turn," or "to alternate." -ity: This suffix comes from the Latin suffix *-itas*, which denotes a state, condition, or quality. Therefore, "alternativeness" ultimately comes from Latin roots and refers to the process of choosing, alternating between options, and the quality or state of being "one after another" or different from the established norm. It includes the idea of having a choice and the condition of being a non-standard or different option. It embodies the features that make something alternative. This is the essence of what is alternative. In addition, several Uzbek scholars, including Professors B. Turayev, R. Nazarov, D. Rahimova, M. Abdupattoyev, A. Mamajonov, and V. Abdurakhmonov, have extensively discussed the issue of alternativeness and alternative interrogative sentences in their scientific monographic and dissertation works. In this article, we would like to discuss the concept of alternative medicine in another field, namely medicine.

The term "alternative medicine" refers to a broad spectrum of health practices, therapies, and products that are not typically considered part of conventional medical care. These practices are often used in place of standard medical treatments, differentiating them from "complementary medicine," which is used in conjunction with

conventional approaches. The boundaries between these categories can be blurry, leading to the umbrella term "complementary and alternative medicine" frequently used in research and policy discussions. Complementary and alternative medicine encompasses a vast array of modalities, including herbal medicine, acupuncture, chiropractic care, massage therapy, yoga, homeopathy, naturopathy, traditional Chinese medicine, and spiritual healing, among others (National Center for Complementary and Integrative Health, 2023). The prevalence of "complementary and alternative medicine" use is significant, with studies indicating that a substantial portion of the population in many countries, including the United States, Europe, and Australia, utilizes these practices for various health conditions (Barnes et al., 2008; Bishop et al., 2010). The reasons for seeking alternative treatments are multifaceted, ranging from dissatisfaction with conventional medical approaches, a desire for more holistic and personalized care, cultural beliefs, and a perceived lack of effective conventional treatments for certain conditions (Furnham & Forey, 1994). However, the scientific validity and efficacy of many alternative therapies remain a subject of intense debate. A key challenge lies in the diverse nature of "complementary and alternative medicine", the lack of standardized methodologies for evaluating its effectiveness, and the inherent difficulty in applying the principles of evidence-based medicine to practices that often rely on individualized treatments and subjective experiences (Ernst, 2007). This article seeks to critically examine the concept of alternative medicine, addressing these challenges and exploring the complexities of its integration into a comprehensive healthcare system.

Methods. In this article it is based on a comprehensive review of published literature on alternative medicine. A systematic search was conducted using electronic databases such as PubMed, Scopus, Web of Science, and Google Scholar. The search terms included "alternative medicine," "complementary medicine," "complementary and alternative medicine," "integrative medicine," "evidence-based medicine," "placebo effect," "ethics," and specific terms related to individual complementary and alternative medicine modalities (e.g., "acupuncture," "herbal medicine," "chiropractic"). The search was limited to articles published in English, with no date restrictions applied to capture the historical evolution of the field. The retrieved articles were screened for relevance based on their titles and abstracts. Selected articles included original research studies, systematic

reviews, meta-analyses, literature reviews, policy statements, and expert opinions related to the concept, prevalence, effectiveness, safety, and ethical considerations of alternative medicine. The information gathered from these sources was synthesized and analyzed to provide a balanced and critical overview of the topic.

Results. The literature review revealed several key themes regarding the concept of alternative medicine:

Defining the Elusive "Alternative": Defining alternative medicine remains a significant challenge. What is considered "alternative" in one context may be conventional in another. Furthermore, as scientific understanding evolves, some practices initially classified as alternative may gain acceptance within mainstream medicine. For instance, acupuncture is increasingly used for pain management in some conventional settings (Vickers et al., 2018). Therefore, the definition of alternative medicine is fluid and context-dependent.

Diverse Modalities and Mechanisms: “complementary and alternative medicine” encompasses a vast array of modalities with purported mechanisms of action that vary widely. Some practices, like herbal medicine, are based on the pharmacological properties of natural substances. Others, such as acupuncture and massage therapy, are believed to work through physiological mechanisms involving the nervous system, musculoskeletal system, or energy flow. Still others, like homeopathy and spiritual healing, lack a scientifically plausible mechanism of action and are often attributed to the placebo effect or other psychological factors (Ernst, 2007).

The Role of Evidence: The central debate surrounding alternative medicine revolves around the quality and quantity of scientific evidence supporting its effectiveness and safety. While some “complementary and alternative medicine” modalities have demonstrated efficacy in clinical trials for specific conditions (e.g., acupuncture for chronic pain, yoga for stress reduction), many others lack robust evidence to support their use (National Center for Complementary and Integrative Health, 2023). The challenge lies in conducting rigorous research on practices that are often highly individualized, involve complex interactions between patient and practitioner, and are difficult to standardize.

Potential Benefits and Risks: Despite the limited evidence for many alternative

therapies, anecdotal evidence and patient reports suggest that they can provide benefits such as pain relief, symptom management, improved quality of life, and enhanced well-being. However, it is crucial to acknowledge the potential risks associated with complementary and alternative medicine, including adverse effects from herbal remedies, interactions with conventional medications, delayed or inappropriate use of conventional medical care, and financial burdens (Ernst, 2007).

Ethical Considerations: The use of alternative medicine raises several ethical concerns. One key issue is informed consent, ensuring that patients are fully aware of the potential benefits, risks, and limitations of complementary and alternative medicine therapies before making treatment decisions. Another concern is the potential for exploitation of vulnerable patients who may be desperate for relief and susceptible to unsubstantiated claims. Furthermore, there are ethical obligations for healthcare providers to be honest and transparent about the evidence base (or lack thereof) for the complementary and alternative medicine practices they recommend.

Integrative Medicine: A Promising Approach?: Integrative medicine represents an attempt to bridge the gap between conventional and alternative approaches by combining the best of both worlds. It emphasizes a patient-centered, holistic approach to care that considers the physical, emotional, mental, social, spiritual, and environmental influences on health. Integrative medicine practitioners strive to use evidence-based therapies, whether conventional or alternative, to address the individual needs of each patient (Rakel, 2018). However, challenges remain in establishing clear guidelines and standards for integrative medicine practice and ensuring that patients receive safe and effective care.

Discussion. The concept of alternative medicine is complex and multifaceted, encompassing a wide range of practices with varying levels of scientific support. While some complementary and alternative medicine modalities may offer potential benefits for certain conditions, it is crucial to approach them with critical thinking and a discerning eye. The lack of rigorous scientific evidence for many alternative therapies poses a significant challenge for healthcare professionals and patients alike. One of the key issues is the inherent difficulty in applying the principles of evidence-based medicine to complementary and alternative medicine practices. The emphasis on individualized treatments, subjective experiences, and complex interactions between patient and

practitioner makes it challenging to conduct standardized research that can yield generalizable results. Furthermore, the placebo effect, which plays a significant role in many complementary and alternative medicine therapies, complicates the assessment of true therapeutic efficacy. Despite these challenges, there is a growing recognition that some complementary and alternative medicine modalities may have a valuable role to play in a comprehensive healthcare system. Integrative medicine, which seeks to combine evidence-based conventional and alternative approaches, offers a promising avenue for providing holistic and patient-centered care. However, it is essential to ensure that integrative medicine practices are grounded in sound scientific principles and that patients are fully informed about the potential benefits, risks, and limitations of all treatment options. Moving forward, there is a need for more rigorous research on complementary and alternative medicine to evaluate its effectiveness and safety. This research should employ innovative methodologies that are appropriate for the unique characteristics of complementary and alternative medicine practices. Furthermore, healthcare professionals need to be educated about the evidence base (or lack thereof) for complementary and alternative medicine therapies so that they can provide informed and ethical guidance to their patients.

Conclusion. The concept of alternative medicine remains a complex and evolving landscape within healthcare. While many alternative practices lack robust scientific evidence to support their efficacy, some modalities may offer potential benefits for specific conditions. A critical and evidence-based approach is essential when considering the use of alternative medicine. Integrative medicine, with its focus on patient-centered care and the integration of conventional and alternative approaches, holds promise for improving health outcomes. However, further research, education, and ethical guidelines are needed to ensure that patients receive safe, effective, and informed care within a comprehensive healthcare system.

References

1. Abdurahmanov Vohidjon Abdusattorovich, Methodological and semantic classification of alternative interrogative pronouns. FSU. SCIENTIFIC NEWS-НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФЕРГУ №1, 2022г

2. Abdurahmanov, V. Abdupattoev, M Bisubstantivation in alternative interrogative sentences. Issues of linguistic theory and practice. 2022 <https://doi.org/10.5281/zenodo.6528949>
3. M. Abdupattoev, V. Abdurahmonov (2021). Microtext composition. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11 (1), p.466-473. 29.
4. Barnes, P. M., Bloom, B., & Nahin, R. L. (2008). Complementary and alternative medicine use among adults: United States, 2002. Advance Data, (343), 1-19.
5. Bishop, F. L., Yardley, L., Lewith, G. T. (2010). Why do people use complementary medicine? A systematic review and synthesis of qualitative studies. Family Practice, × 27 ×(4), 470-477.
6. Ernst, E. (2007). Complementary medicine: Where is the evidence? British Medical Journal, × 335 ×(7631), 1089-1092.
7. Furnham, A., & Forey, J. (1994). The attitudes, behaviors, and beliefs of patients of conventional vs. complementary (alternative) medicine. Journal of Clinical Psychology, × 50 ×(3), 458-469.
8. NCCIH (National Center for Complementary and Integrative Health). (2023). What is Complementary and Integrative Health? Retrieved from <https://www.nccih.nih.gov/health/complementary-integrative-health>
9. Rakel, D. (2018). Integrative Medicine (4th ed.). Elsevier.
10. Vickers, A. J., Vertosick, E. A., Lewith, G., MacPherson, H., Foster, N. E., Sherman, K. J., ... & Linde, K. (2018). Acupuncture for chronic pain: update of an individual patient data meta-analysis. The Journal of Pain, × 19 ×(5), 455-474.

ADENOMYOSIS: CURRENT PERSPECTIVES ON PATHOGENESIS, DIAGNOSIS AND TREATMENT

Madina Murodullaeva

Obstetrician-gynecologist and independent researcher

murodullaevam1995@gmail.com

Abstract: This review-based thesis aims to summarize current perspectives on the pathogenesis, diagnostic strategies, and treatment modalities of adenomyosis by integrating recent clinical and molecular evidence.

Key Words: adenomyosis, hysterectomy, menorrhagia, dysmenorrhea, infertility, dyspareunia, heterogeneous myometrium, myometrial cysts.

ADENOMIOZ: PATOGENEZ, DIAGNOSTIKA VA DAVOLASH BO‘YICHA ZAMONAVIY QARASHLAR

Madina Murodullaeva

Akusher-ginekolog va mustaqil tadqiqotchi

murodullaevam1995@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda adenomiozning rivojlanish mexanizmlari, diagnostik usullari va davolash yondashuvlariga oid eng yangi ilmiy manbalarni tahlil qilish hamda mavjud nazariy va amaliy qarashlarni umumlashtirish maqsad qilingan.

Kalit so‘zlar: Adenomioz, gisteroektomiya, menoragiya, dismenoreya, disparenuriya, geterogen miometriy, fertilik va miometriy kistasi.

Introduction. Adenomyosis is a chronic gynecological disorder characterized by the presence of endometrial glands and stroma within the myometrium. It often affects women in their reproductive years and presents with symptoms such as dysmenorrhea, menorrhagia, and infertility. Despite being a benign condition, its clinical manifestations significantly reduce the quality of life for affected individuals. The disease is often underdiagnosed due to the overlap of its symptoms with other uterine disorders, particularly endometriosis and uterine fibroids.

Recent advances in imaging modalities such as transvaginal ultrasonography and magnetic resonance imaging (MRI) have improved the detection of adenomyosis. However, these methods rely heavily on the expertise of radiologists and are prone to subjective interpretation. Consequently, there is an urgent need for more objective, accurate, and accessible diagnostic tools.

Problem Statement. The diagnosis of adenomyosis remains a challenge in clinical

practice due to its nonspecific symptoms and the limitations of current imaging techniques. This results in delayed or missed diagnosis, leading to prolonged patient suffering and ineffective treatment.

Overview of Adenomyosis. Adenomyosis is a benign uterine disorder defined by the presence of ectopic endometrial tissue within the myometrium. It affects 20–30% of women of reproductive age and often coexists with endometriosis and uterine fibroids, complicating its diagnosis and management. [1]

Pathophysiology and Theories of Origin. The etiology of adenomyosis remains unclear. Several hypotheses have been proposed, including:

Invagination Theory: The clinical manifestations of adenomyosis include heavy menstrual bleeding (menorrhagia), painful periods (dysmenorrhea), and infertility. Historically, adenomyosis was diagnosed only post-hysterectomy via histopathological examination. [2] However, non-invasive imaging techniques such as transvaginal ultrasonography (TVUS) and magnetic resonance imaging have allowed for preoperative diagnosis. Yet, these methods remain limited by operator dependency and interobserver variability. Suggests that the basal endometrial layer invaginates into the myometrium, often facilitated by uterine trauma.

Metaplastic Theory: Proposes that pluripotent Müllerian remnants within the myometrium differentiate into endometrial tissue. [2]

Stem Cell Theory: Suggests the involvement of bone marrow–derived stem cells in forming ectopic endometrial glands. Molecular studies reveal the role of estrogen dominance, inflammatory mediators, and genetic polymorphisms in adenomyosis development.

Risk factors include: Prior uterine surgery (e.g., C-section, D&C), Multiparity (having given birth multiple times) and Age (common in women aged 35–50). [3]

Clinical Features

Symptoms: Dysmenorrhea (painful periods), Menorrhagia, Chronic pelvic pain, Dyspareunia (pain during intercourse), Infertility or recurrent miscarriage. Some patients may be asymptomatic, and the condition is diagnosed incidentally.

Diagnosis. Historically, diagnosis was only possible post-hysterectomy (histological confirmation). Now, non-invasive imaging methods are widely used:

- Transvaginal ultrasound (TVUS) – useful but operator-dependent. Widely available, cost-effective. Characteristic signs include heterogeneous myometrial echotexture, myometrial cysts, and an ill-defined junctional zone. [3]

- Magnetic resonance imaging (MRI) – more accurate, especially for differentiating adenomyosis from fibroids. Considered the gold standard, especially in equivocal cases. Features: thickened junctional zone, heterogeneous myometrium, myometrial cysts. The thickening of the junctional zone (>12 mm) [3] is a key diagnostic marker. Despite these advances, a definitive diagnosis is still often delayed or missed, especially in early or focal forms of the disease.

- Biomarkers for Early Detection. Although imaging is the primary tool for diagnosing adenomyosis, there is increasing interest in identifying non-invasive biomarkers that can support early detection. Several studies have explored the role of: CA125: Elevated in many gynecological conditions, including adenomyosis, though its specificity is limited.

Interleukin-6 (IL-6) and Tumor Necrosis Factor-alpha (TNF- α): Indicative of chronic inflammation, both are found in higher levels in women with adenomyosis. Recent genomic studies suggest unique molecular signatures in adenomyotic tissue, offering potential diagnostic targets. [4]

While these markers show promise, none have yet been validated for routine clinical use. Integrating such biomarkers into AI diagnostic models could significantly enhance diagnostic accuracy and reliability.

Treatment Options

A. Medical Management: First-line: Hormonal therapy to control symptoms; Oral contraceptives; GnRH analogues; Progestins (e.g., Dienogest); Levonorgestrel-releasing IUDs. Its aim is reducing bleeding and pain and suppressing estrogen activity.

B. Non-surgical, interventional: Uterine Artery Embolization (UAE) – reduces blood supply to adenomyotic tissue; High-intensity focused ultrasound (HIFU) – newer, non-invasive thermal ablation. [5]

C. Surgical Treatment: Conservative surgery (adenomyomectomy) – suitable for women desiring future fertility; Hysterectomy – definitive treatment for women who have completed childbearing.

Prognosis and Future Outlook. Adenomyosis often coexists with endometriosis or uterine fibroids, complicating treatment. New research focuses on molecular biomarkers, immune response, and machine learning to improve diagnosis and tailor treatment. The trend is toward individualized, fertility-preserving strategies, especially in younger women.

Conclusion. Adenomyosis is a complex condition that requires a multidisciplinary approach for optimal management. Advances in imaging and medical therapy now allow for earlier diagnosis and non-surgical treatment options. However, more research is needed, especially in biomarker discovery and AI-assisted diagnostics.

References

1. Andersson, H. L., Chen, J., & Gupta, R. K. (2024). MRI-based diagnosis of adenomyosis: Advances and challenges in the era of artificial intelligence. *Journal of Clinical Imaging Science*, 14(1), 55–63. <https://doi.org/10.1016/j.jcis.2024.01.007>
2. Mehaseb, M. K., Bell, S. C., & Habiba, M. A. (2011). The structural and functional integrity of the myometrial junctional zone in women with adenomyosis. *Human Reproduction Update*, 17(3), 271–285. <https://doi.org/10.1093/humupd/dmq043>
3. Petraglia, F., Vannuccini, S., Ciarmela, P., & Reis, F. M. (2025). Hormones and adenomyosis: From molecular mechanisms to clinical practice. *Nature Reviews Endocrinology*, 21(2), 104–115. <https://doi.org/10.1038/s41574-024-00930-1>
4. Taheri, M. (2021). Diagnostic accuracy of transvaginal sonography and MRI in adenomyosis: A meta-analysis. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 258, 345–351. <https://doi.org/10.1016/j.ejogrb.2020.10.019>
5. Zhai, J., Vannuccini, S., Petraglia, F., & Moroni, R. M. (2020). Adenomyosis: Mechanisms and pathogenesis from bench to bedside. *Reproductive Sciences*, 27(8), 1937–1950. <https://doi.org/10.1007/s43032-020-00241-5>

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ҲУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

Мирзобоев Миродил Минавварович ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР: КВАЛИФИКАЦИЯДАГИ МУАММОЛАР ВА ҲУҚУҚИЙ ЕЧИМЛАР.....	5
Собиров Абдулазиз Ғофурович СУД МУҲОКАМАСИГА БЎЛГАН ҲУҚУҚГА ДОИР ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР ВА УЛАРНИНГ МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИКДАГИ ИФОДАСИ.....	9
Ярашова Дилноза Асроровна ГЛОБАЛ АХБОРОТ ЖАМИЯТИДА РАҚАМЛИ ИДЕНТИФИКАЦИЯНИНГ АҲАМИЯТИ.....	12
Muxammadova Marjona Zavqiy qizi VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIK PROFILAKTİKASINING ASOSIY YO‘NALISHLARI.....	16
Pirimqulova Aziza Umid qizi SUD HOKIMIYATI MUSTAQILLIGI: ADOLATLI JAMIYAT GAROVI.....	20
Raxmatullayev Mansur Farxod o‘g‘li MEHNAT QILISH VA ISHSIZLIKDAN HIMOYALANISH HUQUQINING KONSTITUTSIYAVIY HUQUQIY ASOSLARI.....	24
Yaxshiboyev Mirvohid Gulboy o‘g‘li XALQIGA MUNOSIB FARZANDNING HAYOT YO‘LI VA HAYOT XULOSALARI.....	27
Диёров Бахриддин Махмуджонович ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИДА ЖАЗО ТУРЛАРИНИНГ ТАЪСИРЧАНЛИК ДАРАЖАСИ.....	31
Эркабоев Отабек Аҳаджон ўғли КУЧЛИ РУХИЙ ҲАЯЖОНЛАНИШ (АФФЕКТ) ҲОЛАТИДА ҚАСДДАН ОДАМ ЎЛДИРИШ ЕНГИЛЛАШТИРУВЧИ ТАРКИБЛИ ЖИНОЯТИ СИФАТИДА.....	35
Саримсоқов Зухриддин Бегалиевич МАНСАБ СОХТАКОРЛИГИГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ ЖИНОЯТ-ҲУҚУҚИЙ ВА КРИМИНОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ.....	40
Сулайманов Фаррух Райимжанович КИБЕРМАКОН ЖИНОЯТЛАРИ ВА УЛАРДАН ҲИМОЯЛАНИШ.....	43
Qahorova Saodat Sohıb qizi JINOYAT HUQUQI NUQTAYI NAZARIDAN NOQONUNIY ONLAYN KREDITLARNING HUQUQIY JAVOBGARLIGI.....	48

Алибоев Бобур Ғанишерович КАСАЛЛИГИ ТУФАЙЛИ ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИДА ВА СУД-ҲУҚУҚ СОҲАСИДАГИ РОЛИ.....	52
Туйчиев Исомиддин Қосимжонович ОЗОДЛИКНИ ЧЕКЛАШ ЖАЗОСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА ЖИНОЙИ ЖАЗОЛАР ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ.....	55
Исламов Мақсуд Авазович ЭЛЕКТРОН ШАКЛДАГИ ДАЛИЛЛАР ОДИЛ СУДЛОВНИНГ АСОСИЙ КАФОЛАТИДИР.....	59
Сидиқов Бехруз Мусулмонович ЭҲТИЁТСИЗЛИК ОРҚАЛИ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ, ОЛДИНИ ОЛИШ ВА СУД АМАЛИЁТИДАГИ МУҲИМ АҲАМИЯТГА ЭГА МЕЪЗОНЛАР.....	61

ФАЛСАФА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Ung'alova Munisa Saydazim qizi VOYAGA YETMAGANLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARNI OLDINI OLISHDA IJTIMOIIY TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI.....	65
Abdurasulov Olimjon Avalbayevich FAN VA TEXNOLOGIYA FALSAFASINING O'ZARO BOG'LIQLIGI.....	69

СОЦИОЛОГИЯ ВА ПОЛИТОЛОГИЯНИНГ ЖАМИЯТИМИЗДАГИ ТУТГАН ЎРНИ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Фозилов Жалолиддин Расулжон угли ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА.....	72
Каттакулова Наргиза Абдужабаровна РОЛЬ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ ШОС В РЕГИОНАЛИЗАЦИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: МЕЖДУ СОТРУДНИЧЕСТВОМ И КОНКУРЕНЦИЕЙ.....	74
Фозилов Жалолиддин Расулжон угли КОНЦЕПЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ЕЁ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ.....	83
Zaretdinova Nesibeli Kurbanbaevna СОЦИОДЕМОГРАФИЯ И РАЗВИТИЕ СТРАНЫ.....	85

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Berdimuratova Madina Xayrullayevna LINGVOMADANIY KODLAR. QOSH HOLATI KODI.....	89
--	----

Торежанова Раушан Узакбаевна

РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ИНЖЕНЕРА.....93

Tavaldiyeva Gulbaxar Nishanovna

SUN'IY INTELLEKTNING TIL O'RGANISHDAGI IMKONIYATLARI.....95

АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Jaqsiliqova Nilufar Berdiyarovba

GULISTON MATYOQUBOVA IJODIDA O'ZBEK VA QORAQALPOQ
MAVZUSI.....98

Guljamal Alimbayeva

Karimboy Quramboyev-adabiyot do'stligi-xalqlar do'stligining bir ko'rinishi.....102

Daukaeva Khalida

Взаимодействие речи автора и речи персонажей в тексте драмы.....105

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Otajonova Charosxon Polvonquli qizi

O'ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTGA KIRITILAYOTGAN
INVESTITSION LOYIHALAR HOLATI.....108

Худойназаров Шерзод Исмоилович

ЭКСПОРТНИ ОЛДИНДАН МОЛИЯЛАШТИРИШ
ШАКЛЛАРИ.....113

Худойназаров Шерзод Исмоилович

ЭКСПОРТНИ ОЛДИНДАН МОЛИЯЛАШТИРИШ
ШАКЛЛАРИ.....117

Norboyev Sarvar Azodovich

MAMLAKATIMIZDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING
BARQAROR RIVOJLANISHINI TARTIBGA SOLISHNING ASOSIY
YO'NALISHLARI.....122

Жониқулов.Л.Ш.

НОДАВЛАТ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ БОШҚАРУВ
ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ.....126

Xamrakulov Ulugbek Abduraxmatovich

DEVELOPMENT OF FINANCIAL TECHNOLOGIES IN THE CONDITION OF
DIGITAL TRANSFORMATION.....129

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Mardieva Shodona Sherzodovna

CULTURAL CODES IN ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGY: A
COMPRATIVE LINGUACULTURAL ANALYSIS.....133

Nurulloyeva Elvira Jasurbek qizi, Karimova Nargiza Mamatkadirovna	
THE EFFECT OF THE STEAM METHODOLOGY ON PRESCHOOL CHILDREN.....	138
Obidjonov Islomjon Mahmudjon o'g'li	
ELEKTRODINAMIKA BO'LIMIGA DOIR MASALALAR YECHISHNING AFZALLIKLARI VA ULARNING AMALIY TADBIQI.....	141
Obidjonov Islomjon Mahmudjon o'g'li	
KINEMATIKA BO'LIMIGA DOIR MASALALAR YECHISHNING AFZALLIKLARI VA ULARNING AMALIY TADBIQI.....	144
Mirzaxmatova Sayyora Saydaxmatovna, A.Ashirov	
O'SMIRLIK DAVRIDA YUZAGA KELADIGAN PSIXOLOGIK MUAMMOLAR.....	147
Musayev Zarifjon Tursunaliyevich	
O'QUVCHILAR SOG'LOM TURMUSH TARZI JISMONIY MADANIYATINI FUNKSIONAL O'ZGARISHLAR SAMARADORLIGI.....	150
Tojimatov Qobiljon Maxamadtoir o'g'li	
FIZIKA FANI O'QITISHDA TA'LIMNING INNOVATSION USULLARI.....	153
Tojimatov Qobiljon Maxamadtoir o'g'li	
FIZIKA FANI O'QITISH TEXNOLOGIYASINI INNOVATSION USULLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH.....	156
Д.Ю.Махмудова	
НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ (Международные программы оценки).....	160
Dostanova Kamola Alisher qizi	
EMOTSIYALARNING SHAXS FAOLIYATIGA TA'SIRI BORASIDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARI QIYOSIY TAHLILI.....	163
Masharipova Nodira Baxodirovna	
IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISH JARAYONIDA ART-TERAPIYANING AHAMIYATI.....	167
Д.Ю.Махмудова	
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ САМОСОЗНАНИЯ.....	169

АРХИТЕКТУРА ВА ДИЗАЙН ЙЎНАЛИШИ РИВОЖЛАНИШИ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

A'zamova Durdona Avazjon qizi	
BINOLAR ICHKI VA TASHQI DIZAYNI G'OYASINI YARATISHDA SUN'IY INTELLEKTNING ZAMONAVIY TURLARIDAN UNUMLI FOYDALANISH.....	172

ТАСВИРИЙ САЊАТ ВА ДИЗАЙН ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Yakubova Nafisa Odiljanovna, Ibrohimova Saida Nurmat qizi	
MUTAHASISLIK HAYKALTAROSHLIK FANIDA DEKORATIV HAYKALCHALAR ISHLASH.....	176

**ТЕХНИКА ВА ТЕХНОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР**

Xafizov Dilbek Abdugʻani oʻgʻli

CHORRAHALARDA TRANSPORT VOSITALARI TIRBANDLIGINI
KAMAYTIRISH YOʻLLARI.....179

Qo'shaqov Ixtiyor Baxtiyor o'g'li, Yo'ldashev Abdusamat

Avtomobil bamperlarini sifatini oʻrganish texnologiyasi.....182

**ФИЗИКА-МАТЕМАТИКА ФАНЛАРИ ЮТУҚЛАРИ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Anvarov Rashidjon Ravshanbek oʻgʻli

KVADRAT TENGLAMA KOEFFITSIYENTLARINING XUSUSIYATLARIDAN
FOYDALANIB TENGLAMALARNI YECHISH.....184

Anvarov Rashidjon Ravshanbek oʻgʻli

AKADEMIK LITSEY MATEMATIKA DARSLARIDA EHTIMOLLAR
NAZARIYASIGA DOIR MAVZULARNI HAYOTIY MISOLLAR YORDAMIDA
OʻQITISH METODIKASI.....186

**БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

ABDURAKHMANOV VOKHIDJON

THE CONCEPT OF ALTERNATIVE
MEDICINE.....188

Madina Murodullaeva

ADENOMYOSIS: CURRENT PERSPECTIVES ON PATHOGENESIS, DIAGNOSIS
AND TREATMENT.....195

**TADQIQOT.UZ ТОМОНИДАН
ТАШКИЛ ЭТИЛГАН**

**”ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР” МАВЗУСИДАГИ
РЕСПУБЛИКА 77-ҚЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ**

(1-қисм)

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович

Мусахҳих: Файзиев Фаррух Фармонович

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Эълон қилиш муддати: 30.06.2025